

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
PEDAGOGIJAS, PSIHOLOGIJAS UN MĀKSLAS
FAKULTĀTE
SKOLOTĀJU IZGLĪTĪBAS NODAĻA

LATVIEŠU VALODAS PAVEIDU IEPAZĪŠANAS IESPĒJAS
12. KLASES MĀCĪBU PROCESĀ
DIPLOMDARBS

Autore: **Lelde Āre**

Studenta apliecības Nr.: la15014

Darba vadītāja: profesore Dr. philol. Anna Vulāne

RĪGA 2019

ANOTĀCIJA

Diplomdarbā *Latviešu valodas paveidu iepazīšanas iespējas 12. klases mācību procesā* izvirzīts mērķis veidot 12. klases skolēnu izpratni par latviešu valodas dialektu un izlokšņu, kā arī latgaliešu rakstu valodas nozīmi latviešu valodas attīstībā.

Diplomdarbā ir trīs nodaļas. Pirmajā nodaļā analizēti mācību satura izstrādē nozīmīgi normatīvie dokumenti, mācību līdzekļi un izmantojamie resursi. Ņemot vērā to, ka pētāmā tēma latviešu valodas mācību līdzekļos vai nu vispār nav iekļauta, vai arī skatīta ļoti ierobežoti, otrajā nodaļā sniegts konspektīvs dialektu un latgaliešu rakstu valodas apskats, bet trešajā nodaļā raksturots autores izstrādātais lingvodidaktiskais materiāls un analizēta izmēģinājumdarbības norise. Pētījumā gūtās atziņas kompakti atspoguļotas secinājumos.

Darbā ir 6 tabulas, 26 pielikumi – stundu konspekti, darba lapas un skolēnu darbi.

Atslēgvārdi: *valodas paveidi, latviešu valodas dialekti, izlokšnes, latgaliešu rakstu valoda.*

ABSTRACT

The aim of the diploma paper *Possibilities of Familiarization with Varieties of the Latvian Language in the Teaching/Learning Process in Grade 12* is to raise awareness of the importance of Latvian dialects and the importance of Latgalian written language in the development of Latvian among the students of Grade 12.

The paper consists of three chapters. The first chapter analyses the relevant regulatory documents, training tools and resources to be used in the development of the content of training. Considering that the research of the subject in the content of Latvian is studied very limited, the second chapter provides an overview of language dialects and Latgalian written language articles. The third chapter describes the linguistic material developed by the author and analyses the progress of the pilot activities. The findings of the study are presented in a compact manner in the conclusions.

The work includes 6 tables, 26 attachments – Latvian lesson plans, worksheets and students' works.

Keywords: varieties of the Latvian language, Latvian language dialects, Latgalian written language.

SATURA RĀDĪTĀJS

IEVADS	6
1. LATVIEŠU VALODAS MĀCĪBU PRIEKŠMETA SATURA REGLAMENTĒJOŠO DOKUMENTU APSKATS	11
1.1. Mācību priekšmeta standartu un programmu paraugu analīze	11
1.2. Latviešu valodas paveidu apskats 12. klases mācību līdzekļos un mācību satura izstrādē izmantojamie resursi.....	15
2. LATVIEŠU VALODAS PAVEIDI – VALODAS DAUDZVEIDĪBAS SEKMĒTĀJI.....	23
2.1. Latviešu valodas dialektu apgaves lingvistiskais pamats	23
2.2. Latgaliešu rakstu valodas attīstības apskats.....	27
3. IZMĒĢINĀJUMDARBĪBAS RAKSTUROJUMS	33
3.1. Darbā izmantoto mācību metožu un metodisko paņēmienu raksturojums	34
3.2. Izmēģinājumdarbībā iesaistīto skolēnu pedagoģiski psiholoģiskais raksturojums.....	38
3.3. Diagnosticējošā darba norises un rezultātu analīze	42
3.4. Lingvodidaktiskā materiāla izstrāde un aprobācija.....	48
3.5. Konstatējošā darba norise un rezultātu analīze.....	65
SECINĀJUMI.....	74
IZMANTOTĀS LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS.....	76
PIELIKUMS	86
1. pielikums. Diagnosticējošais darbs.....	87
2. pielikums. 1. stundas <i>Latviešu valodas dzīves ceļš</i> konspekts	93
3. pielikums. Pārbaudes darbs. <i>Latviešu valodas attīstības posmi</i>	105
4. pielikums. Viedokļa vērtēšanas kritēriji	107
5. pielikums. Prezentācijas jautājumi par vidus dialektu.....	108
6. pielikums. 3.–4. stundas <i>Latviešu literārās valodas pamats – vidus dialekts</i> konspekts.....	110
7. pielikums. Pārskata tabula <i>Latviešu valodas dialekti</i>	113
8. pielikums. 5. stundas <i>Lībiskā dialekta vizītkarte</i> konspekts	116
9. pielikums. Prezentācija par lībisko dialektu	120
10. pielikums. 6.–7. stundas “ <i>Ka ventiš atdar mut, viš apvārdo deviņš mēms..</i> ” konspekts.....	121

11.	pielikums. 8. stundas <i>Vasals, bruoļ, vasala, muos</i> konspekts	124
12.	pielikums. 3. darba lapa <i>Iepazīsim augšzemnieku dialektu!</i>	127
13.	pielikums. 9.–10. stundas <i>Mūsu bagātība – latviešu valodas otrā rakstu tradīcija</i> konspekts.....	131
14.	pielikums. 4. darba lapa <i>Latgaliešu rakstu valoda</i>	134
15.	pielikums. 11. stundas <i>Dialektu valodiskā daudzveidība</i> konspekts	138
16.	pielikums. Konstatējošais darbs.....	141
SKOLĒNU DARBI		146
17.	pielikums. Diagnosticējošā darba 9. un 10. uzdevums	147
18.	pielikums. 1. viedoklis par J. Alunāna citātu	148
19.	pielikums. 2. viedoklis par J. Alunāna citātu	149
20.	pielikums. 3. viedoklis par J. Alunāna citātu	150
21.	pielikums. Pašvērtējums par preses konferenci	151
22.	pielikums. Darba lapas <i>Augšzemnieku dialekts 2.</i> uzdevums	152
23.	pielikums. Darba lapas <i>Augšzemnieku dialekts 3., 4., 5.</i> uzdevums	153
24.	pielikums. Darba lapas <i>Augšzemnieku dialekts 5.</i> uzdevuma turpinājums.....	154
25.	pielikums. Darba lapas <i>Latgaliešu rakstu valoda 2.</i> uzdevums.....	155
26.	pielikums. Brošūras “Baltu ceļš” pētnieku veikums.....	156
Dokumentārā lapa		157

IEVADS

Jau 2001. gadā Vaira Vīķe Freiberga konferences “Mazās valodas Eiropā 21. gadsimtā” uzrunā sacīja, ka ikviens cilvēks, kas apguvis jaunu valodu, ir arī devējs, kas dod šai valodai jaunu dzīvību (Vīķe–Freiberga 2001). Katrai valodai ir savs attīstības ceļš, kas cieši saistīts ar tautas vēsturi un ietekmē to, kā rodas dažādi valodas paveidi, kā tie funkcionē. Latviešu valoda, kuras pamatā ir baltu cilšu – latgaļu, zemgaļu, sēļu un kuršu – valodas, saglabājusi to pēdas mūsdienu izloksnēs un dialektos, tai ir gan virsdialektālā, kopnacionālā literārā valoda, gan slengs, kā arī attīstījusies otra rakstu tradīcija – latgaliešu rakstu valoda. Tā ir mūsu kopīgā bagātība, kas jā saglabā nākamajām paaudzēm. Pēdējos gadu desmitos Latvijas skolās pārāk maz vērības tiek pievērsts latviešu valodas izloksnēm un dialektiem, gandrīz nemaz netiek runāts par latgaliešu rakstu valodu. Pasaulē dialektiem tiek pievērsta arvien lielāka uzmanība, jo tie ir neatņemama tautas kultūras sastāvdaļa un glabā bagātīgu lingvistisko un kultūrvēsturisko informāciju. Dialektu dotumi ir cieši saistīti ar arheoloģiju, etnogrāfiju un citām nozarēm, jo palīdz precīzāk noteikt seno cilšu robežas (Stafecka 2014: 82). Paviršību attieksmē pret savas kultūras vērtībām dažkārt sekmē arī globalizācija, par kuras plusiem un mīnusiem arvien lielāku uzmanību pievērš Eiropas Savienība. Cilvēki tagad apgūst dažādas valodas, ceļo, strādā, mācās un dzīvo dažādās valstīs, mijiedarbojoties tīmeklī, apmainoties ar idejām, kultūru un pieredzi (Eiropas Komisija 2017: 7). Iespējams, tādā veidā šajā pārmaiņu pilnajā laikmetā nākas zaudēt kādu izloksni. Tieši tāpēc mazajām Eiropas valstīm, kā Latvijai un Lietuvai ir svarīgi saglabāt un nosargāt savu identitāti (Stafecka, Mikulēnienē 2009: 7). Kā raksta komunikācijas speciāliste profesore Sandra Veinberga, tad latviešu un lietuviešu valoda pieder pie pasaules desmit senākajām pašlaik lietotām valodām (Veinberga: 2017), īpaši tas attiecināms uz izloksnēm. Mūsdienu dzīvās baltu valodas radušās cilšu valodu integrācijas rezultātā, un šo valodu dialektos daļēji saglabājušās integrēto cilšu valodu pazīmes (Braidaks 1998: 16). Saplūstot baltu sentautu – kuršu, zemgaļu, sēļu, latgaļu – kultūras mantojumam, saglabājušās arī baltu kultūras senās indoeiropiskās saknes (Celms 2016: 8). Tā kā latviešu un lietuviešu valoda ir vienīgās dzīvās baltu valodas, tad to dialekti ir aizsargājami īpaši (Stafecka, Mikulēnienē 2009: 7). Gadu simtiem ritot, nomainījušās daudzas paaudzes, zemi postījis mēris un kari, svešas varas centušās uzspiest ne tikai savu pasaules uztveri, bet arī valodu, tomēr, kā savulaik atzinis Vilhelms fon Humbolts, “paaudzes aiziet,

bet valoda paliek. Katra paaudze atrod valodu stiprāku, nekā tā ir, neizdibinot to pilnībā. Var saskatīt, ko valodai devuši dažādi laikmeti, cilvēki, bet ko palikuši parādā, tas nav nosakāms” (Humbolts: 1999). Viens no parādiem, kas nāk mums līdzi, ir ikdienā vērojamā necieņa pret latviešu valodu, kas izpaužas gan kā tās vēstures nezināšana, uzskatot, ka citas valodas ir nozīmīgākas un vairāk vērtas, lai tās pilnīgāk apgūtu, gan nevērīga attieksme pret runas kultūru u. tml. Arī tas, ka latviešu valodai tiek atvēlēts arvien mazāk stundu skolas mācību procesā, liecina, ka daļa cilvēku tā arī nav spējuši saprast valodas lielo nozīmi cilvēka attīstībā un socializācijā.

Šajā pārmaiņu pilnajā laikmetā nākas domāt par to, cik straujos tempos attīstās gan tehniskās ierīces un iespējas, gan mācību metodes. Mūsdienu skolēni pavisam ne tik tālā nākotnē veiks darbus, kādu šobrīd vēl nav, risinās problēmas, kuras vēl neapzināmies (Oliņa, Namsone, France 2018: 18), tāpēc ir svarīgi attīstīt gan viņu intelektuālo potenciālu, gan radošumu, bet šajā procesā būtiskākais līdzeklis ir valoda. Ir jaunieši, kuri uzskata, ka valoda ir nabadzīga, ka tajā nerunā daudz cilvēku, tā drīz izmirs. Šāds stereotips valda kopumā lielā daļā sabiedrības un liecina par būtiskiem trūkumiem izglītības sistēmā, jo patiesi izglītots cilvēks zinās, ka latviešu valodā runā visā pasaulē, kur mīt latvieši un manto to no paaudzes paaudzē, lai saglabātu saikni ar dzimto zemi, ka daudzās valstīs ir ne tikai cilvēki, kas privāti apgūst latviešu valodu, bet arī studiju programmas, kuras paredzētas latviešu valodas un kultūras apguvei augstskolās. Tieši valoda ir ļoti bagātīgas etnokulturālās informācijas glabātāja (Gavriļina, Vulāne 2008: 9). Bet valoda nemitīgi mainās. Aina Blinkena raksta, ka šo mainību nosaka tas, ka valodai kā īstenības atspoguļotājai jāspēj rast arvien jaunus izteiksmes līdzekļus, lai ietu līdzi daudzveidīgās pasaules mūžīgai pārveidei un arī cilvēka domu un jūtu smalkākajām niansēm (Blinkena 2000: 41). Tas īpaši labi redzams, ja salīdzinām, kādus valodas līdzekļus izmanto latvieši un viņu pēcteči, kuri dzīvo diasporā. Piemēram, to latviešu runā, kuri devās bēgļu gaitās, saglabātas pirmskara latviešu valodai raksturīgās iezīmes, savukārt to runā, kuri 19./20. gs. mijā devās uz Krieviju, paglābušās viņu dzimtās izloksnes iezīmes, daļu no kurām attiecīgās izloksnes lietotāji Latvijā lieto reti vai pat jau zaudējuši (Stafecka 2011: 51–58). Izloksnes ir tas latviešu valodas paveids, kurā saglabājušās daudzas senāku valodas attīstības posmu liecības, tāpēc ir svarīgi, lai skolēni apzinātos nepieciešamību iepazīt tās, jo, izkopjot valodas un kultūras mantojumu un to bagātinot, latvieši latviskumu apliecinājuši kā neatņemamu Eiropas un pasaules kultūras mantojuma vērtību (Celms 2016: 8). Lai kādā valodā mēs runātu, ir jārūpējas

par to, lai tā tiktu saglabāta arī nākamajām paaudzēm. Diemžēl, analizējot izglītības saturu reglamentējošos dokumentus un latviešu valodas mācību līdzekļus, kā arī atceroties savu skolas laiku, autorei nākas secināt, ka tieši šim izglītības aspektam mācību procesā netiek pievērsta pienācīga uzmanība. Tā pamatizglītības standartā norādīts, ka skolēni, beidzot pamatskolu, “apzinās, ka valoda ir kultūras sastāvdaļa, un saprot tās nozīmi nacionālās identitātes saglabāšanā un starpkultūru dialoga veidošanā; saprot valodas situāciju Latvijā” (Ministru kabineta noteikumi 2014), kas nozīmē, ka skolotājs, protams, var iepazīstināt skolēnus ar to, ka latviešu valodai ir otra rakstu tradīcija, dialekti un izloksnes, bet var arī to nedarīt. Vidējās izglītības standartā kā sasniedzamais rezultāts norādīts tas, ka skolēni “zina latviešu literārās valodas un latviešu valodas dialektu atšķirības; zina latviešu literārās valodas attīstības nozīmīgākos faktus un pētniekus” (Ministru kabineta noteikumi 2014). Tātad, vidējās izglītības posmā mācību saturā ir jābūt pietiekamai informācijai par latviešu valodas dialektiem un izloksnēm, savukārt mācību materiāla par latgaliešu rakstu valodu var arī nebūt. Latviešu valodas vispārējās vidējās izglītības programmas paraugos norādīts, ka skolēniem jāskatās latviešu un citu tautu valodu un kultūras kopsakarības, jāapzinās valodas vieta un nozīme kultūrā, tautas vērtību sistēmā (ISEC 2008 (1): 22), bet šī jautājuma plašāka izvērsuma nav. Sekas ir tādas, ka vidējās izglītības mācību līdzekļos vai nu vispār nav mācību materiāla par izloksnēm, dialektiem un latgaliešu rakstu valodu, vai arī tas ir tik minimāls, ka to būtības izpratne skolēniem neveidosies. Turklāt programmas paraugā latviešu valodas dialektiem, izloksnēm un latgaliešu rakstu valodai ir atvēlēts ļoti maz stundu, kas neļauj pilnvērtīgi iepazīt mūsu tautas bagātību.

Projektā “Skola2030” norādīts, ka skolēnam, lai iegūtu vispārējo vidējo izglītību, obligāti jāapgūst latviešu valoda un literatūra un jāspēj vismaz optimālā līmenī nokārtot eksāmens (Kompetenču pieeja mācību saturā 2017: 38). Šeit var izvirzīt jautājumu – kas skolēnam jāzina, lai optimālā līmenī spētu nokārtot eksāmenu? Ja vieni skolēni latviešu valodu mācās padziļināti, bet citi apgūst tikai pamata prasības, kā vienlīdzīgi varēs nokārtot eksāmenu? Diez vai katram apguves līmenim tiks izstrādāts atsevišķs eksāmens. Pozitīvi vērtējams tas, ka plānots latviešu valodas mācībās izzināt valodas situāciju Latvijā, izprast valodas un kultūras nozīmi identitātes veidošanās procesā, arī valodas daudzveidību reģionos (Valodu mācību joma vidusskolā: 2017). Svarīgi, lai, veicot izglītības reformu, tiktu izstrādāti kvalitatīvi mācību līdzekļi, kuros būtu tāds valodas teorētiskais un praktiskais

materiāls, kas būtu pietiekams paredzēto rezultātu sasniegšanai. Jāņem vērā arī tas, ka liela daļa jauno skolotāju nav kompetenti runāt par šiem jautājumiem, jo, piemēram, Latvijas Universitātes Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultātes latviešu valodas un literatūras skolotāju programmās nav studiju kursu, kuros nākamie skolotāji varētu iegūt nepieciešamās zināšanas par dialektiem un latgaliešu rakstu valodu. Visi iepriekš minētie fakti liecina, ka diplomdarbam izvēlētais temats ir aktuāls un profesionāli nozīmīgs, jo, veicot izmēģinājumdarbību, tiks meklēta atbilde uz jautājumu: kā 12. klases skolēniem veidot izpratni par latviešu valodas paveidu dažādību un izlokšņu, dialektu, latgaliešu rakstu valodas nozīmi latviešu valodas attīstībā un nacionālās identitātes stiprināšanā?

Pētījuma problēma ir saistīta ar pretrunu starp nepieciešamību panākt, lai saskaņā ar vidējās izglītības standartu skolēni zina gan latviešu literārās valodas un latviešu valodas dialektu atšķirības, gan latviešu valodas attīstības nozīmīgākos faktus, un to, ka mācību līdzekļos nav atbilstoša lingvodidaktiskā materiāla, ar ko varētu sasniegt šo mērķi.

Pētījuma mērķis: pārbaudīt izstrādātā lingvodidaktiskā materiāla piemērotību tam, lai 12. klases skolēni iepazītu latviešu valodas paveidu dažādību un savstarpējās atšķirības un izprastu latviešu valodas dialektu, izlokšņu un latgaliešu rakstu valodas nozīmi latviešu valodas attīstībā.

Pētījuma uzdevumi:

1. Studēt lingvistisko literatūru, lai pilnveidotu zināšanas par latviešu valodas paveidiem.
2. Studēt psiholoģijas un lingvodidaktikas speciālistu darbus, lai izstrādātu pētījuma teorētisko bāzi un praktisko materiālu.
3. Analizēt izglītības saturu reglamentējošos dokumentus un mācību līdzekļus pētāmo jautājumu kontekstā.
4. Iepazīt izmēģinājumdarbībā iesaistītos skolēnus pedagoģiski psiholoģiskā aspektā.
5. Izstrādāt lingvodidaktisko materiālu latviešu valodas paveidu apguvei un aprobēt to 12. klasē.
6. Analizēt izmēģinājumdarbības norisi un izvērtēt sasniegto.

Pētījuma metodes:

- zinātniskās literatūras analīze; dokumentu un mācību literatūras analīze,
- latviešu valodas un literatūras skolotājas intervija,
- pedagoģiskais novērojums,
- pedagoģiskā izmēģinājumdarbība,
- aprakstošā metode.

Pētījuma teorētiskā un empīriskā bāze. Lai pētījuma teorētiskais materiāls tiktu kvalitatīvi izstrādāts, jāapzina zinātniskā literatūra valodniecībā, psiholoģijā, pedagoģijā un lingvodidaktikā. Valodnieku (Antona Breidaka, Ainas Blinkenas, Lidijas Leikumas, Annas Stafekas u. c.) darbu studijas sekmēja latviešu valodas paveidu teorētiskā raksturojuma izstrādi, savukārt pedagogu, psihologu un latviešu valodas metodiķu (Diānas Laivenieces, Jāņa Rudzīša, Gunas Svences, Igora Puškareva, Irēnas Žoglas u. c.) pētījumi tika izmantoti skolēnu vecumposma specifikas iepazīšanai un mācību materiāla metodiskās apdares veidošanai.

Izmēģinājumdarbība norisinājās Kokneses novada X vidusskolas 12. klasē, kurā mācās 14 skolēni. Izmēģinājumdarbībā iesaistījās visi skolēni, taču to skaits stundās bija mainīgs. Izmēģinājuma darbība norisinājās no 2019. gada 13. februāra līdz 2019. gada 5. aprīlim. Tika izstrādātas 11 mācību stundas, taču aprobācijas gaitā tika secināts, ka būs nepieciešamas vēl pāris stundas, lai kvalitatīvi iepazītu paredzētos tematus un veiktu uzdevumus par augšzemnieku dialektu un latgaliešu rakstu valodu.

Pētījuma struktūra: Diplomdarbā “Latviešu valodas paveidu iepazīšanas iespējas 12. klases mācību procesā” ir ievads, trīs nodaļas, secinājumi, izmantotās literatūras un avotu saraksts (128 vienības), 26 pielikumi (stundu konspekti, darba lapas, skolēnu darbi). Pētījuma pirmajā nodaļā no pētāmās tematikas skatupunkta analizēts latviešu valodas standarts un programmu paraugi un 12. klases latviešu valodas apgūvē izmantojamie mācību līdzekļi. Otrajā nodaļā skatīts mācību satura izstrādei nepieciešamais lingvistiskais materiāls par latviešu valodas dialektiem, izloksnēm un latgaliešu rakstu valodu. Trešajā nodaļā raksturotas mācību metodes un metodiskie paņēmieni, ko paredzēts izmantot izmēģinājumdarbībā, ieskicēts pētījumā iesaistītās klases skolēnu pedagoģiski psiholoģiskais portrets, raksturota diagnosticējošā darba, lingvodidaktiskā materiāla, konstatējošā darba izstrāde un izmēģinājumdarbības norise, analizēti materiāla aprobācijā gūtie rezultāti. Secinājumos atspoguļotas pētījumā un izmēģinājumdarbībā gūtās būtiskākās atziņas.

1. LATVIEŠU VALODAS MĀCĪBU PRIEKŠMETA SATURA REGLAMENTĒJOŠO DOKUMENTU APSKATS

Latviešu valodas apguvei jāpiemēro tāda pieeja, kas nodrošinātu apstākļus, lai skolēni “valodu varētu mācīties sasaistē ar valodas praktisko lietojumu, ar ikdienā dzirdamās valodas izpausmēm, vērtējot un analizējot tās, ne tikai lasot literārās valodas paraugus mācību grāmatā” (Laiveniece 2003: 36). Viens no veidiem, kā to darīt, ir iepazīstināt skolēnus ar latviešu valodas funkcionālo dažādību, veidot izpratni, ka valodai ir sava attīstības vēsture, ka tā ir dzīva, mainīga, pietiekami bagāta, lai ikviens varētu izvēlēties saziņas situācijai nepieciešamos izteiksmes līdzekļus. Svarīgi, lai skolēni iepazītu visus latviešu valodas paveidus un saprastu, kad izmantojams katrs no tiem, kāda ir to nozīme latviešu valodas attīstībā un pastāvēšanā. Lai šie jautājumi tiktu skatīti valodas stundās, tiem jābūt iekļautiem mācību priekšmeta “Latviešu valoda” standartā, izvērstiem programmu paraugos un, protams, mācību līdzekļos jābūt iestrādātam atbilstošam mācību saturam. Savukārt skolotājam ir jāpārzina ne tikai mācību līdzekļu, bet arī normatīvo dokumentu un lingvodidaktisko materiālu saturs.

1.1. Mācību priekšmeta standartu un programmu paraugu analīze

Latviešu valodai izglītības procesā ir īpaša loma, jo tā ir “gan mācību priekšmets, gan arī citu mācību priekšmetu apguves līdzeklis” (Gavriļina, Vulāne 2008: 11). Valodu mēs izmantojam gan ikdienas un pedagoģiskajā saziņā, gan mācību satura apgūvē, gan zināšanu un prasmju pārbaudē. Jebkurā mācību priekšmetā svarīgi ievērot pareizrakstības un pareizrunas, tekstveides normas. Bet ne tikai tas nosaka dzimtās valodas apguves svarīgumu. Skolēniem jāsaprot, ka ikvienai tautai ir sava valoda, kurā atspoguļojas tautas vērtību sistēma, vēsture un kultūra (Gavriļina, Vulāne 2008: 16). Tāpēc gan pamatzglītības (Ministru kabineta noteikumi 2014), gan vidējās izglītības standartā (Ministru kabineta noteikumi 2013) ir iekļauti skolēnu sociokultūras kompetences veidošanā sasniedzamie rezultāti. Mērķtiecīgi virzītā mācību procesā skolēniem jāapgūst tādas zināšanas, kas nepieciešamas, lai saprastu, ka pasaulē ir daudz un dažādas valodas, katra no tām ir ne tikai attiecīgās tautas, bet arī visas cilvēces kultūras vērtība, kā arī vienai valodai var būt vairāki paveidi. Lai varētu vērtēt, kādi rezultāti latviešu valodas apgūvē sasniedzami vidējās izglītības posmā,

vispirms jānoskaidro, kādas zināšanas un prasmes skolēniem bija jāiegūst pamatizglītībā. Izpētot mācību priekšmeta “Latviešu valoda” pamatizglītības standartu, tika noskaidrots, ka, beidzot mācības 9. klasē, skolēniem jāapzinās, ka valoda ir kultūras sastāvdaļa, un jāsaprot tās nozīme nacionālās identitātes saglabāšanā un starpkultūru dialoga veidošanā; jāsaprot, kāda ir valodas situācija Latvijā; jāapzinās atbildība par savas runas kvalitāti un dzimtās valodas saglabāšanu un ar cieņu jāizturas pret citas tautas valodu (Ministru kabineta noteikumi 2014). Programmas 1. paraugā jau konkrētāk minēts, ka 5. klases skolēni zina, ka ir literārā valoda un dialekti, izprot dialektu nozīmi nacionālajā kultūrā, kā arī salīdzina literārās valodas un dialektu vārdus, zina, ka dialektos vārdus mēdz izrunāt ar citādām skaņām nekā literārajā valodā (Programma 2005). Latgaliešu rakstu valoda nedz standartos, nedz programmu paraugos nav minēta.

Savukārt vispārējās vidējās izglītības latviešu valodas mācību priekšmeta standartā norādīts, ka viens no mācību uzdevumiem ir padziļināt izpratni par latviešu valodas lomu daudz kultūru sabiedrībā, kura īstenošanai nepieciešams, lai skolēni

apzinātos,

- ka valoda ir personības intelektuālās un garīgās attīstības un pašizpaušmes līdzeklis,
- dzimtās valodas nozīmi tautas vērtību sistēmā,
- valodas lomu sabiedrībā, valodu kā vērtību;

izprastu

- valodas politiku un nozīmi latviešu valodas un mazākumtautību valodu saglabāšanā un attīstībā,
- latviešu valodu kā valsts valodu Latvijas Republikā un tās vietu Eiropas Savienībā;

zinātu

- latviešu literārās valodas un latviešu valodas dialektu atšķirības,
- latviešu literārās valodas attīstības nozīmīgākos faktus un pētījumus;

prastu

- iegūt valodniecisku vai kulturoloģisku informāciju no dažādiem informācijas avotiem, to apkopot, strukturēt, izvērtēt un izmantot valodas apguves procesā,
- toleranti izmantot valodu sadarbībai daudz kultūru sabiedrībā (Ministru kabineta noteikumi 2013).

Kā redzam, standartā ir definēti vairāki sasniedzamie rezultāti, kas tiešāk vai pastiprināti attiecināmi uz izmēģinājumdarbībai izvēlēto tematiku. Tajā pašā laikā nākas atzīt, ka latgaliešu rakstu valodas kā latviešu valodas vēsturiskā paveida iepazīšana kaut vai informatīvā līmenī standartā nav paredzēta.

2008. gadā izstrādātajos latviešu valodas programmas paraugos (1. un 2. variantā) paredzēts, ka par latviešu valodas paveidiem – literāro valodu, izloksnēm, dialektiem, latgaliešu rakstu valodu – jārunā 10. klasē. Rezultātā skolēniem jāprot atšķirt literāro valodu no dialekta, jāzina latviešu valodas dialekti un jāskata atšķirības starp tiem, jāapzinās izloksņu daudzveidība Latvijā, to nozīme valodas bagātināšanā, ar cieņu jāizturas pret dažādās izloksnēs runājošiem, kā arī jāizprot latgaliešu valodas kā vēsturiski veidojušās latviešu valodas paveida problēmas tās saglabāšanā, aizsardzībā, attīstībā un jāapzinās izloksņu daudzveidību Latvijā (ISEC (1) 2008: 13).

Otrajā programmas paraugā arī norādīts, ka, beidzot 10. klasi, skolēniem ir priekšstats par izloksņu daudzveidību, dialektu ietekmi uz latviešu literāro valodu un viņi izprot latgaliešu valodas kā vēsturiska latviešu valodas paveida problēmas tās saglabāšanā, aizsardzībā, attīstībā, kā arī ir priekšstats par latgaliešu rakstu valodas noteikumiem (ISEC (2) 2008: 11).

Tātad 10. klasē skolēniem jau būtu jābūt zināšanām par latviešu valodas izloksnēm, dialektiem, latgaliešu rakstu valodu, jo programmu paraugos tas ir paredzēts, līdz ar to mācību līdzekļos būtu jābūt arī pietiekamam mācību materiālam. Tomēr, kā atzīts Annas Vulānes un Elitas Stikutes pētījumā, realitāte ir cita – pamatizglītības un vidējās izglītības posmam paredzētajos mācību līdzekļos informācija par latviešu valodas izloksnēm, dialektiem un latgaliešu rakstu valodu sniegta ļoti ierobežoti, turklāt ne jau visos (Vulāne, Stikute 2016: 96). Arī autores skolas gadu pieredze liecina, ka par šiem jautājumiem tika runāts tik maz, ka ne tikai izpratne, bet pat kvalitatīvs priekšstats neradās. Jādomā, ka tad, ja standartā nav skaidri definēts attiecīgais sasniedzamais rezultāts un mācību līdzekļos nav iekļauts pietiekama apjoma materiāls, minēto jautājumu apguve paliek skolotāju ziņā.

Intervijā ar latviešu valodas skolotāju arī tika noskaidrots, ka skolēniem ir ļoti vājas zināšanas gan par izloksnēm, dialektiem un latgaliešu rakstu valodu, gan par lībiešu valodu.

Tagad uzmanības centrā ir Valsts izglītības satura centra (VISC) īstenotais projekts “Kompetenču pieeja mācību saturā” (Skola2030). Tā sākuma stadijā

publiskotais redzējums par skolēnu ir šāds: skolēns ir mērķtiecīgs savas nākotnes veidotājs, kas līdzdarbojas sabiedrības dzīvē, sadarbojas un ir Latvijas patriots (Kompetenču pieeja mācību saturā 2017: 7). Tikai kā skolēns, kurš vidusskolas laikā vēl nav izlēmis, par ko studēt, var būt mērķtiecīgs savas nākotnes veidotājs? Ar šo problēmu saskaras lielākā daļa vidusskolēnu. Autoresprāt, vispārējai vidējai izglītībai jābūt tādai, kurā apgūst visus mācību priekšmetus, lai varētu turpināt studijas jebkurā izvēlētajā virzienā. Valodas prasmes apguvei izglītības saturā jāpievērš īpaša vērība, jo prasmīgs valodas lietotājs spēs sekmīgāk veidot komunikāciju gan ar augstskolas docētājiem, gan darba devēju, gan darbiniekiem. Pēdējos gados ne vienreiz vien publiskajā vidē izskanējusi to politiķu kritika, kuru nepietiekamā prasme precīzi izteikties, radījusi pārpratumus un sabiedrības negatīvu reakciju. Tāpat ir nepatīkami klausīties raidījumus vai lasīt preses izdevumus, kuros pieļautas zinātniskas kļūdas, runājot par latviešu valodu, tās dialektiem, latgaliešu rakstu valodu, lībiešu valodu.

Tāpēc bija cerība, ka jaunajā latviešu valodas pamatizglītības standartā, ko 2018. gada beigās Ministru kabinets apstiprināja, būs akcentētas tās zināšanas un prasmes, kuras pamatskolēnam jāapgūst, lai viņš arī valodiski spētu mērķtiecīgi veidot savu nākotni, sekmīgi sadarboties un būt Latvijas patriots. Kā zināms, patriotisma pamats ir savas zemes, savas tautas, tātad, arī valodas vēstures un attīstības izpratne un mīlestība.

Sadaļā, kurā formulēti 3., 6., 9. klasē sasniedzamie rezultāti, nav neviena rezultāta, kurā būtu nepārprotama norāde, ka skolēniem jāiepazīst latviešu valodas paveidi. Vistuvāk šim uzdevumam ir apgalvojumi, ka, beidzot 9. klasi, skolēni “Argumentēti pauž viedokli par latviešu valodas un kultūras nozīmi un lietojumu mūsdienu daudz kultūru sabiedrībā Latvijā, Eiropā un pasaulē. Izturas ar cieņu pret latviešu valodu un citu tautu valodām. Saklausa dažādus runātās valodas variantus un nosaka to atšķirības no literārās valodas.”

2019. gada 19. maijā Izglītības un zinātnes ministrijas vietnē publicēti “Noteikumi par valsts vispārējās vidējās izglītības standartu un vispārējās vidējās izglītības programmu paraugiem”, kas nodoti sabiedriskajai apspriešanai. Latviešu valodas standarta projektā pievērsta daudz lielāka vērība tam, lai skolēni iepazītu dažādus latviešu valodas paveidus, par ko liecina optimālajā līmenī sasniedzamo rezultātu formulējumi:

1.1. Raksturo valodas situāciju Latvijā, analizējot Valsts valodas likumu, izzinot latgaliešu rakstu valodas un lībiešu valodas statusu, kā arī mazākumtautības

valodu lomu Latvijas iedzīvotāju vidū. Vērtē savu un citu personu valodu praktiskā lietojuma situācijās. Piedāvā risinājumu, kā veicināt latviešu valodas lietojumu Latvijas sabiedrībā.

1.2. Klausoties, lasot un vērojot, kā arī apgūstot teorētiskos avotus, nošķir latviešu literāro valodu, izlokšņu valodu un sarunvalodu, izprot sociolektu un reģiolektu nozīmi valodā. Formulē viedokli par latviešu literārās valodas un tās paveidu nozīmi savas latviešu valodas bagātināšanā un attīstībā.

1.3. Pamato viedokli par valodas un kultūras nozīmi identitātes veidošanās procesā, ilustrējot savu izpratni ar piemēriem, kas atklāj dzīves pieredzes, kā arī lasīšanas un kultūras norišu vērojumos iegūtās atziņas. Skaidro, kāda ir latviešu valodas un citu valodu un kultūru nozīme savas patības apzināšanā un reprezentācijā citiem (IZM 2019).

Tas rada cerības, ka arī jaunajos mācību līdzekļos tiks piedāvāts atbilstošs mācību materiāls, lai varētu sasniegt paredzēto rezultātu.

1.2. Latviešu valodas paveidu apskats 12. klases mācību līdzekļos un mācību satura izstrādē izmantojamie resursi

Lai varētu sekmīgi īstenot priekšmeta apguvei izvirzītos uzdevumus un sasniegt paredzētos rezultātus, nepieciešami atbilstoši mācību līdzekļi un palīgmateriāli. Diemžēl iespējas izmantot šajā gadsimtā izstrādātos mācību līdzekļus latviešu valodas paveidu apgūvē varētu būt labākas, jo gan pamatizglītības, gan vidējās izglītības mācību līdzekļos vai nu vispār nav nekāda materiāla par latviešu valodas izloksnēm un latgaliešu rakstu valodu, vai arī tas ir nepietiekams. Tāpēc pedagogiem, kuri vēlas paplašināt skolēnu lingvistisko un lingvokulturoloģisko redzesloku, pašiem jāatrod veids, kā iepazīstināt viņus ar latviešu valodas paveidiem. Didaktiskā materiāla aprobācijas laikā skolēnu mācīšanās tika vadīta tā, lai attīstītu mācīšanās prasmes un informācijas apguvi no dažādajiem mūsdienās pieejamiem avotiem (Oliņa, Namsone, France 2018: 22) – darba lapas, tiešsaistes materiāli, virtuālās vārdnīcas, dialektu kartes u. c. materiāli.

Latviešu valodas apgūvē vidusskolā var izmantot vairākus mācību līdzekļu komplektus. Skolā, kurā notika izmēģinājumdarbība, latviešu valodas apgūvē izmanto Vēsma Veckāganā mācību līdzekļu komplektus, kas arī tika analizēti no pētāmā

jautājuma skatupunkta. Lai noskaidrotu, ko par dialektoloģijas jautājumiem skolēni apguvuši iepriekšējos mācību gados, tika pētīti arī 10. un 11. klases mācību līdzekļi. Šajā nodaļā sniegts ieskats V. Veckāganas izstrādātajās mācību grāmatās latviešu valodas apguvei vidusskolā, kā arī citiem latviešu valodas paveidu apguvē izmantojamiem mācību līdzekļiem.

10. klases mācību grāmatā tiek dots ieskats latviešu valodas paveidos (fragments no Intas Freimanis grāmatas “Valodas kultūra teorētiskā skatījumā”), aicinot skolēnus izskaidrot terminu *literārā valoda, teritoriālais dialekts, literārā sarunvaloda, kodificētā norma* nozīmi (Veckāgana 2010: 16). Šo terminu skaidrojumi iekļauti mācību grāmatā arī kā šķirklī no “Valodas pamatterminu skaidrojošās vārdnīcas” un “Svešvārdu vārdnīcas” (Veckāgana 2010: 17), lai skolēni secinātu, pēc kuras dotās informācijas formas (teksta vai šķirklī) tie labāk izprot dotos jēdzienus. Autoreprāt, noderīgāk būtu, ja skolēniem būtu iespēja pašiem meklēt informāciju “Valodas pamatterminu skaidrojošā vārdnīcā”, tā attīstot viņu prasmi strādāt ar leksikogrāfiskajiem avotiem, jo skolēni neizprot vārdnīcas izkārtojumu, ja viņiem nav pieredzes ar to strādāt. Nākamajās nodaļās mācību grāmatā dots ieskats valodas normu atspoguļošanai vārdnīcās. Iespējams, skolēni tiek aicināti pētīt, iepazīt vārdnīcas, to struktūru, uzbūvi, kā arī ieskatīties mājās grāmatu plauktos – varbūt arī tur atrodamā kāda vārdnīca. Iespējams, skolēni uzskatīs, ka mūsdienās informāciju var atrast tiešsaistē, tomēr zināšanas un prasme izmantot vārdnīcas būs noderīgas arī turpmākajā dzīvē, jo ar mācību grāmatā doto šķirklī nepietiek, lai skolēni saprastu vārdnīcas uzbūvi.

11. klasē skolēni tiek aicināti gatavoties debatēm par latviešu valodu kā vienīgo valsts valodu, noskaidrot valodas likuma nozīmi etnosa un valsts identitātes nodrošināšanā (Veckāgana 2012: 26–29). Skolēniem par šo tēmu noteikti ir savs viedoklis, kuru būtu vērts uzklaut. Nākamajā nodaļā skolēni tiek aicināti padomāt par valodas mainību – vai tā mainās, vai nē (Veckāgana 2012: 37). Šis jautājums tika aktualizēts arī 12. klasē, kur skolēniem bija jāpamato savas domas par izloksnēm kā bagātību vai traucēkli. 11. klases mācību grāmatā dots īss ieskats arī lībiešu valodas situācijā, vēsturē (Veckāgana 2012: 42). Skolēni tiek aicināti pastāstīt, ko zina par lībiešu valodu. Tomēr ar to ir par maz, lai rastos pilnīgāks priekšstats par lībiešu valodu un tās vēsturi, nozīmīgumu un vērtību Latvijas kultūrā.

12. klases mācību grāmatā ir nodaļa “Valoda – cilvēces kultūras mantojums”, kurā var iepazīt vairākus tematus:

- valodas mainība un attīstība,
- latviešu valodas ievērojamākie pētnieki,
- latviešu valodas izlokšņu bagātība,
- vidus dialekts,
- lībiskais dialekts,
- augšzemnieku dialekts (Veckāgana 2013).

Pirms darba autore sāka pedagoģisko praksi, mācību stundās, kā norādīja skolotāja, bija runāts par valodas mainību un attīstību, rakstu valodas aizsākumu un ievērojamākajiem latviešu valodas pētniekiem. Skolēni bija guvuši priekšstatu par latviešu valodas ortogrāfijas attīstības gaitu, mēģināja lasīt dotos teksta fragmentus vecajā ortogrāfijā. Iepazīstot valodas pētniekus, skolēni guva ieskatu par Kārļa Mīlenbaha, Jāņa Endzelīna un citu latviešu valodas pētnieku devumu dažādās valodniecības nozarēs. Skolēniem bija jāveic pētījums par kādu no valodniekiem, jāveido prezentācija, lai iepazīstinātu klasesbiedrus ar viņa veikumu.

V. Veckāganas izstrādātie uzdevumi par izlokšņu bagātību rosina skolēnus domāt par to, kāpēc cilvēkam svarīga dzimtā izloksne, izpētīt “Latviešu valodas dialektu atlanta” kartes (Veckāgana 2013: 50–55), lai noskaidrotu katra dialekta atrašanās vietu, sava un kaimiņu novada izlokšņu atrašanās vietu. Nākamajās nodaļās sniegts ieskats vidus, lībiskajam un augšzemnieku dialektam raksturīgajās iezīmēs. Var secināt, ka mācību uzdevumi ir saistīti ar teoriju un skolēni var apgūt vispārīgas zināšanas par latviešu valodas dialektiem. 12. klases mācību grāmatā 5 uzdevumi veltīti latgaliešu rakstu valodas iepazīšanai, bet ar šo materiālu ir par maz, lai skolēni izsecinātu latgaliešu rakstu valodas attīstības gaitu, nozīmi un lomu mūsdienās. Skolēniem nepieciešami praktiski uzdevumi vielas apgūvē. Lai sekmētu skolēnu zināšanas par latviešu valodas dialektiem, izloksnēm un latgaliešu rakstu valodu, tika izstrādāts mērķtiecīgs un oriģināls lingvodidaktiskais materiāls, kas aprakstīts nākamajā darba nodaļā.

Lai mācību darbs norisinātos veiksmīgi, skolotājs papildus var izmantot dažādus palīglīdzekļus un elektroniskos resursus. Var piekrist latviešu valodas aģentūras metodiķei Lienei Valdmanei, ka skolēni pārsvarā internetu izmanto izklaidēm. Internets par maz tiek lietots jēgpilnai līdzdalībai sabiedrības procesos

(Valdmane 2018: 31). Tā kā skolās ir pieejams bezvadu interneta pieslēgums, tad to var lietderīgi izmantot arī mācību stundās, radot skolēniem iespēju sameklēt nepieciešamo informāciju tiešsaistē. Tomēr jāņem vērā arī tas, ka skolēniem jāprot iegūt lingvistisko informāciju gan no mācību grāmatām un zinātniskajiem darbiem, gan vārdnīcām un enciklopēdijām.

Mūsdienās ir daudz dažādu avotu, ko skolotāji un skolēni var izmantot, lai iepazītu latviešu valodas izloksnes, dialektus un latgaliešu rakstu valodu, kā arī iegūtu informāciju par lībiešu valodu. Tā kā ne visi drukātie izdevumi ir pieejami skolu bibliotēkās, šajā nodaļā tiks raksturoti galvenokārt elektroniski resursi. To mērķtiecīga izmantošana skolēnu patstāvīgajā izziņas darbībā sekmē arī viņu digitālās prasmes attīstību, attīsta informācijas atlases, analīzes un izmantošanas prasmi.

Viens no jaunākajiem resursiem ir “Latviešu valodas rokasgrāmata” (Jansone, Vulāne 2018), kurā divos līmeņos skaidrots dažādu valodniecības nozaru saturs. Te ir arī sadaļa “Dialektoloģija” un “Latgaliešu rakstu valoda”. Skolēni var iepazīt ne tikai lingvistisko, bet arī vēsturisko informāciju, klausīties ierakstus, veikt uzdevumus.

Plašu informāciju par latviešu valodu, tās pētniekiem un valodniecību, dialektoloģiju un latgaliešu rakstu valodu var iegūt lietotnē “Latviešu valodniecības attīstība: informatīvi izglītojoša elektroniskā karte” jeb “Lingvistiskā karte” (Vanags 2017). Skolotājs var izmantot arī šeit izstrādātos tūrisma maršrutus, kurus skolēni var papildināt, izstrādājot savus ceļojuma variantus, lai, piemēram, labāk iepazītu izloksnes, latgaliešu rakstu valodas vēsturi, lībiešu valodu.

Gan drukātā, gan digitālā veidā pieejams daudz materiālu, ko var sekmīgi izmantot latgaliešu rakstu valodas apguvei. Tās fonētikas un gramatikas apskats, kā arī salīdzinājums ar latviešu literāro valodu dots valodnieku Jura Cibuļa un Lidijas Leikumas grāmatā “Vasals! Latgaliešu valodas mācība” (Cibuļs, Leikuma 2003), kā arī abu autoru darbā “Latgalīšu ābece (lomentars)” (Cybuļs, Leikuma 1992), turklāt darbi pieejami arī elektroniski, kas ļauj skolēniem visu nepieciešamo informāciju sameklēt tiešsaistē. Nozīmīga faktoloģiskā informācija par latgaliešu rakstu valodu atrodama L. Leikumas darbā “Gruomota školuojujīm” (Leikuma 1993), Annas Stafeckas u. c. autoru publikācijās (sk. literatūras sarakstu).

Mācību procesā var izmantot latgaliešu rakstu valodas apguves mācību grāmatu “Olūteņš” (Leikuma, Dundure, Vulāne: 2017), kas, kaut domāta 4. klasei, var būt noderīga arī 12. klasē, jo tajā piedāvāts apgūt latgaliešu rakstu valodu interesantu uzdevumu un darba lapu veidā. Skolotājiem labs palīgs ir metodiskie ieteikumi

(Vulāne, Dundure, Matisāne 2017: 4). Gan mācību līdzeklis, gan metodiskie ieteikumi pieejami arī tiešsaistē.

2014. gadā Latviešu valodas aģentūra izdevusi latgaliešu ābeci. Tai ir trīs daļas – grāmata “Skreineite. Vuicūs laseit” (Cybuļs, Leikuma: 2014), darba burtnīca un uzziņu materiāls pedagogiem. Ābece paredzēta lasītprasmes apguvei latgaliešu rakstu valodā un lietojama gan elektroniskā, gan drukātā veidā.

Lai skolēni varētu paši atrast informāciju par latgaliešu pareizrakstību, izmantojami arī Latgaliešu rakstības apakškomisijas izstrādātie “Latgaliešu pareizrakstības noteikumi” (2008), kas arī pieejami tiešsaistē.

Latgaliešu rakstu valodas attīstību sekmējušas daudzas personības. Viena no tām ir Pēteris Migliniķis (1850–1883), kas bija Latgales dzejnieks, viens no tautas pašapziņas modinātājiem. Kaut arī viņš bija ieguvis tautskolotāja tiesības, tomēr skolā nedrīkstēja strādāt, jo pēc drukas aizlieguma ieviešanas Latgalē skolēnus mācīt drīkstēja tikai pareizticīgie. Viņa dzejoļi tika izplatīti rokrakstā, jo latīņu alfabētu tajā laikā nedrīkstēja izmantot. Migliniķis bija tas, kurš iededza cerību par gaišākas dzīves iespējamību, par brīvas, vienotas tautas iespējamību, aicināja latgaliešus turēties kopā, būt vienotiem (Zeile: 2000), tāpēc tas, ka viņa vārds mūsdienu skolēniem ir svešs, ir nepieņemami. Arī Andriņa Jūrdža “Myužeygays kalinders” bija viens no rokrakstu literatūras ievērojamiem darbiem, kurā autors iekļāvis katru mēneša tabulkalendāru, padomus zemniekiem, laika pareģojumus, tautasdziesmas, parunas; tas atklāj arī autora dzimtās izloksnes īpatnības (Stafecka 2004: 243). Skolēniem var rādīt kalendāra atvērumu autora rokrakstā, ļaut pašiem atrast to interneta pārlūkā. Iespējams, izdosies atrast vairākus atvērumus no kalendāra un izpētīt tā saturu. Būtiski atklāt skolēniem to, cik nepārvērtējama nozīme latviskuma saglabāšanā Latgalē bija šiem drosmīgajiem cilvēkiem, kuri radīja un izplatīja rokrakstu literatūru.

Drukā aizlieguma ļaunuma un pārkrievošanas mēģinājumu liecība ir darba autore novadnieka Jāņa Sproģa kirilicā latgaliski rakstītā ābece, kuru tauta nepieņēma un neizmantoja (Zeile: 2000). Latgalieši šīs un vēlāk iespiestās grāmatas ar krievu alfabēta burtiem ignorēja, jo Latgalē bija pārāk spēcīga katolisko lūgšanu grāmatu tradīcija (Stafecka 2004: 241).

Latgaliešu ābeci parasti sauc par lementaru, kas ir vārda *elementārs* saīsinājums un nozīmē ‘sākotnējais, pirmatnējais, vienkāršais’. Sākotnēji ābece bija paredzēta zemnieku dēliem, jo meitenes skolā netika laistas (Cibuļs 2009: 11).

Mācību procesā lieliski var izmantot elektronisko avīzi (*gazetu*), kas atrodama interneta vietnē *www.lakuga.lv*. Tajā latgaliešu rakstu valodā regulāri tiek publicētas Latgales kultūras ziņas, raksti par valodu, literatūru, daiļdarbu fragmenti u. tml. Apgūstot aprobējamo materiālu, skolēni lasīja informāciju par Latgales kongresu (Vilcāne 2017), tādējādi ne tikai mācoties lasīt latgaliski, bet arī iepazīstot būtisku Latvijas vēstures notikumu. Noderēs arī filoloģes un latgaliešu rakstnieces Ilzes Spergas blogs <http://naktineica.lv/>, kur skolēni var latgaliski lasīt viņas pārdomas un stāstus.

Interesants materiāls atrodams Rēzeknes Augstskolas vietnē. Ilgas Šuplinskas vadībā pirms dažiem gadiem ir izveidota virtuālā galerija, kurā ievietots gan bagāts materiāls par Latgali un nozīmīgiem tās kultūras faktiem, gan virtuālā spēle. Vietnē atrodamā informācija ļauj iepazīt Latgales tradīcijas, notikumus, apskates vietas, kultūrnozīmīgu jēdzienu skaidrojumu. Lai labāk iepazītu Latgali, tās kultūru un vēsturi, skolā var izmantot arī Rēzeknes Augstskolas docētāju izstrādāto enciklopēdisko izdevumu skolēniem – “Ausmas zeme” (Lazdiņa 2012).

Lai skolēniem rastos ieskats par dzīvi pierobežā, var izmantot arī pētījuma autores novadnieces, antropoloģes un fotogrāfes Elīnas Kursītes grāmatu par pierobežas ciemiem, kas atrodas 2 kilometru attālumā no kaimiņvalstu robežām vai jūras un kuros dzīvo tikai 10 vai mazāk iedzīvotāju. Grāmatā stāstīts par katru ciemu, tajā gūtajiem iespaidiem, papildinot to ar dokumentāliem fotoattēliem un sarunu fragmentiem. Rēzeknes Augstskolā izveidoti arī dažādi videomateriāli, kuri sekmīgi izmantojami gan augšzemnieku dialekta izlokšņu, gan dažādu kultūras reāliju, tradīciju iepazīšanai. Lai iegūtu plašāku informāciju, skolotājs var izmantot metodiskajā līdzeklī “Olūteņš” ievietoto izmantotās un ieteicamās literatūras sarakstu (Vulāne, Dundure, Matisāne 2017: 134–143).

Viens no pēdējo gadu unikālākajiem izlokšņu materiāliem ir latviešu valodas izlokšņu paraugu kompaktdisks “Viena zeme, vieni ļaudis, nav vienāda valodiņa” (Mežs, Leikuma 2015). Tajā iekļauti vairāk nekā 100 dažādu latviešu valodas izlokšņu paraugi, kā arī to atvieglotā transkripcija. Tikpat nozīmīgs ir arī dažādu Latvijas izlokšņu apkopojums darbā “Avoti vēl neizsīkst...” (Stafecka 2018). Izmantojami arī pagājušajā gadsimtā izdotie izlokšņu apraksti, profesores Martas Rudzītes u. c. dialektologu pētījumi.

Mācību saturu var arī bagātināt, piedāvājot skolēniem tādu jautājumu kopu, lai atbildes uz tiem tiktu iegūtas, klausoties, piemēram, sarunu ar profesori L. Leikumu

(Jakovļeva, Silabriedis 2015) un lasot interviju ar valodnieci, dialektu pētnieci Benitu Laumani (Zirnītis 2018). Latviešu valodas izlokšņu dažādības iepazīšanai var veidot gan klausīšanās, gan rakstīšanas, dialoga, izziņas u. c. uzdevumus, izmantojot televīzijas filmas „Dzirdi balsis ar Kārli Kazāku” sērijas (Kazāks 2017–2018).

Izstrādājot jaunus mācību līdzekļus, autoriem būtu ieteicams izmantot latviešu valodas izlokšņu pētnieku Benitas Laumanes, Brigītas Bušmanes, Inetas Kurzemnieces, Ilgas Jansones u. c. darbus, kā arī izlokšņu aprakstus, latviešu valodas dialektu atlanta leksikas daļas kartes u. tml. Informācija par publikācijām atrodama LU Latviešu valodas institūta vietnē <http://www.lulavi.lv/lu-lavi-gramatas-2005->. Viens no pēdējo gadu lielākajiem baltu valodu pētījumiem ir “Baltu valodu atlants”, kurā atrodams daudz interesanta un mācību procesā izmantojama materiāla par baltu valodu dialektiem, to klasifikāciju, ģeolingvistiskās izpētes gaitu, kopīgo un atšķirīgo radu valodu dialektos. Darba autoru mērķis bija izpētīt, kas baltu valodās bijis un ir kopīgs, kā arī atklāt vēsturisko dabiski izveidojušos baltu valodu izlokšņu daudzveidību (Stafecka, Mikulēnienē 2009: 8). Atlants sniedz materiālu no vairāku gadu desmitu publikācijām, monogrāfijām, izlokšņu tekstiem, aprakstiem un vārdnīcām (Stafecka, Mikulēnienē 2009: 7).

Strādājot ar dialektu kartēm, skolēni attīsta prasmi iegūt ģeolingvistisko informāciju, analizēt un salīdzināt valodas materiālu. Daļa no “Latviešu valodas dialektu atlanta” leksikas kartēm pieejama tiešsaistē elektroniskajā latviešu valodas vārdnīcā „e-PUPA” (<http://epupa.valoda.lv/kartes>), līdz ar to skolēni var ne tikai izpētīt, kādas izlokšņu iezīmes saskatāmas attiecīgajos vārdos, bet arī saprast, cik dažādi izloksnēs var nosaukt vienu un to pašu reāliju.

Lai iepazītu izlokšņu vārdnīcas, var izmantot Brigītas Bušmanes izstrādātās “Nīcas izloksnes vārdnīcas” pirmo daļu, kas pieejama tiešsaistē. Tajā iekļauti vārdi pat no 17. gadsimta līdz mūsdienām (Bušmane: 2017). Vārdnīca ir ērti pārskatāma. Salīdzinājuma lieti noderēs Lienes Markus-Narvilas veidotais Rucavas izloksnes vārdnīcas prospektu (Markus-Narvila 2013).

Sarmīte Balode ir ieguldījusi milzīgu darbu, lai sarakstītu savas dzimtās puses (Kalnienas) grāmatu. Kalnienai jeb Kalnamuižai ir savas izloksnes īpatnības, kas saglabājušās arī mūsdienās. Galveno grāmatas daļu veido vietējo Kalnienas iedzīvotāju stāsti par dažādām tēmām – zemkopību, lopkopību, cilvēku, dabu, apģērbu, ēdieniem. Kalnienā runā dzirdami īpatnēji vārdi un izteicieni, kas nav dzirdami nekur citur Latvijā. Tie apkopoti alfabēta secībā grāmatas beigās. Piemēram,

negabali subst. – *nogobali*. Izdomājums, nepatiesība. *Stuosta visuodus nogobalus un dūmai, ko citi tic* (Balode 2008: 471). Izloksnes materiāli sākti vākt ap 1977. gadu, un tie tiek vākti joprojām (Balode 2008: 5). Kalnienas izloksnei raksturīgas daudzas dziļo augšzemnieku izlokšņu Latgalē īpatnības (Balode 2008: 53). Interesanti, ka Kalnienas pusē mājvārdi parasti ir daudzskaitlī, tikai reti vārdi ir vienskaitlī (“*Ceplakalns*”, “*Lācagārša*”, “*Vidiena*”, “*Akmenstacis*”). Mājvārdi saistīti ar apkārtējās dabas objektiem (Balode 2008: 33). Pētījums ir ļoti plašs, tas ir liels ieguldījums savas dzimtās puses izloksnes iemūžināšanā un nodošanā nākamajām paaudzēm.

Lai iepazītu lībiešu tradicionālo un mūsdienu kultūru, var izmantot tiešsaistes adresi (<http://www.livones.net/lv>), kurā atrodams plašs ieskats gan vēsturiskās, gan mūsdienu fotogrāfijās, arheoloģiskos aprakstos un noderīgā, varbūt kādam nezināmā informācijā par lībiešu kultūras vērtībām un valodu.

Kā redzam, mūsdienās ir ļoti daudz dažādu zinātnisko un populārzinātnisko materiālu, ko skolotājs var izmantot, lai sagatavotos stundām. Bet, lai to veiktu kvalitatīvi,

- jāiegulda daudz laika, kura parasti pilnā slodzē strādājošam skolotājam nav,
- jāpārzina visi avoti, ko var izmantot, bet ne visi skolotāji seko līdzī novitātēm valodniecībā,
- jābūt pieejamiem visiem materiāliem, bet skolu (arī ciema vai novada) bibliotēkās lingvistiskie pētījumi nav atrodami tādā apjomā, kā nepieciešams mācību satura nodrošināšanai. Piemēram, lai sameklētu, izvērtētu lingvistisko informāciju un izstrādātu vienas mācību stundas saturu, autorei bija nepieciešamas vairāk nekā 12 stundas. Teorētiskā literatūra bija pieejama Latvijas Universitātes, Latvijas Universitātes Akadēmiskajā bibliotēkā, bet skolas un ciema bibliotēkā bija pieejami tikai dažu autoru apcerējumi par pētāmo jautājumu.

Tāpēc ļoti būtiski, lai tiktu izstrādāts tāds lingvodidaktisko līdzekļu kopums, kuros būtu gan plaša teorētiskā informācija, gan dažāda mācāmības līmeņa skolēniem piemēroti uzdevumi un vingrinājumi, gan palīgmateriāli – audio, video ieraksti, vārdnīcas, teksti u. tml.

2. LATVIEŠU VALODAS PAVEIDI – VALODAS DAUDZVEIDĪBAS SEKMĒTĀJI

2.1. Latviešu valodas dialektu apguves lingvistiskais pamats

Latviešu literārajai valodai ir gan runas, gan rakstu forma (Freimane: 1993), arī latgaliešu valodai ir abas šīs formas, bet, atšķirība tā, ka normēta ir tikai rakstu forma. Pārējiem valodas paveidiem – izloksnēm, dialektiem, slengam – ir tikai runas forma. Protams, varam pierakstīt slengismus un jebkuru citu valodas vienību, ir fonētiskās transkripcijas zīmes, ar kurām var samērā precīzi atspoguļot gan izlokšņu, gan literārās runas skanējumu, varam arī izmantot t. s. atviegloto transkripciju.

Dialektoloģija ir valodniecības apakšnozare, kurā pēta dialektus un izloksnes un kurai ir cieša saskare ar visiem valodas līmeņiem (Skujiņa 2007: 89). Latvijā izloksnes sistemātiski un zinātniski sācis pētīt Augusts Bīlešteins 19. gadsimta otrajā pusē (Rudzīte 1964: 44). Aktīvi tas norisinājās 20. gadsimta sākumā un turpinājās pēc Otrā pasaules kara. Lielu ieguldījumu 20. gs. pirmajos gadu desmitos izlokšņu izpētē devuši vairāki izcili valodnieki – Kārlis Mīlenbahs, Jānis Endzelīns, Anna Ābele, Velta Rūķe-Draviņa u. c., gan vākdami valodas materiālu, gan raksturodami konkrētas izloksnes (Rudzīte 1964: 45–46). Piemēram, 20. gs. 30. gados Rūdolfs Grabis Latviešu valodas krātuvei nodeva 1500–2000 Kūduma izloksnes leksikas vienības ar teikumu piemēriem (Grabis 1991: 62). Viņš organizējis un piedalījies vairākās izlokšņu materiāla vākšanas ekspedīcijās un devis lielu ieguldījumu vietvārdu kartotēkas izveidē. Darbā iesaistījās arī studenti, skolotāji un daudzi citi, kas vāca gan izlokšņu materiālu, gan vietvārdus (Grabis 1991: 45). Arī mūsdienās katram no mums ir iespēja iesaistīties gan izlokšņu pierakstīšanā, gan “Vietvārdu talkā”, iesaistot šajā darbā arī skolēnus. Mūsdienās cilvēki tiek aicināti “talkot” elektroniski (<https://vietvardi.lv/>), papildinot karti ar savas dzīves vietā runātiem vietvārdiem. Arī šis darba veids izmantojams, lai skolēnus iesaistītu dzimtās puses, tās valodas dotumu izzināšanā. Raksturīgi, ka lielākā daļa dialektologu darbu šajā jomā sākuši vai nu skolas, vai studiju gados, vācot tieši savas dzimtās izloksnes dotumus. Arī vēlāk pētnieki pārsvarā pievērsušies sava novada izloksnes pētīšanai un apkopošanai vārdnīcās vai monogrāfijās. Tāda ir Sarmītes Balodes “Kalnienas grāmata”, Antonijas Reķēnas “Kalupes izloksnes vārdnīca” un monogrāfija par

amatniecības leksiku, Brigitas Bušmanes “Nīcas izloknes vārdnīca” un pētījums par piena ēdieniem „Piena vārdi”, Lienes Markus-Narvilas pētījums par Rucavas izlokni un vārdnīcas izstrāde, Annas Stafeckas pētījumi par Nautrēnu izlokni, Maijas Poišas sēlisko izlokšņu apraksti, Ginas Viegliņas-Vallietes pētījums par Saviešu dzimtu un sēliskajām izloksnēm, Benitas Laumanes monogrāfijas u. c.

Var piekrist izteikumam, ka ikkatram novadam ir savas tradīcijas un sava valodas bagātība, kurā kā spogulī var redzēt, kas mēs esam, no kurienes nākam un uz kurieni ejam (Stafecka, Markus-Narvila 2016: 8). Valoda tiešām ir šāds savdabīgs daudzdaļīgs spogulis, kura trīs būtiskas daļas mūsu dialekti – lībiskais, vidus un augšzemnieku dialekts. Katrā dialektā ir vairāki desmiti izlokšņu, kas apvienojas radniecīgāku izlokšņu grupās. Latviešu valodā ir vismaz 500 izloknes. Vēsturiskie apstākļi un laiks mainījis un attīstījis izlokšņu formas, uz vidus dialekta pamata ir izveidojusies virsdialektāla kopīga valodas forma, kas aptver visus novadus – latviešu literārā valoda ar vienotu rakstu formu (Blinkena 2014: 426). Kā norāda valodniece Anna Stafecka, arī dialekti un izloknes nemitīgi mainās, tāpēc aktuāla ir dialektu izpēte arī sociolingvistiskā aspektā, skaidrojot faktoros, kas ietekmē pārmaiņas izloksnēs, jo mūsdienās trūkst priekšstata par dialektu stāvokli 21. gadsimtā (Stafecka 2014: 83). Lai valodnieki varētu veikt šādus pētījumus, nepieciešams plašs valodas materiāls, izlokšņu paraugu ieraksti. Domāju, ka šajā darbā var iesaistīt arī skolēnus, mācību stundās radot viņos interesi par savas dzimtās puses valodisko veidolu, rosinot vēlmi saglabāt senču mantojumu. Jāpiekrīt Ainas Blinkenas teiktajam jau 1992. gadā, ka svarīgi skolēniem mācīt par dialektiem, jo tie var apliecināt latviešu valodas izveidošanos no cilšu valodām. Tie rāda seno saskari ar lībiešu un citām valodām, glabā spilgtus un trāpīgus vārdus, atklāj vērtīgu materiālu latviešu valodas skaņu un formu vēsturei (Blinkena 360: 2017).

Skatot vēsturisko aspektu, skolēniem jāuzzina, ka baltu valodu grupu veido dzīvā latviešu, lietuviešu valoda, kurām katrai ir vairāki dialekti, mirusī senprūšu, rietumu galindu, jātviģu, skalvu, kuršu, austrumu galindu, aukštaišu, žemaišu, zemgaļu, latgaļu un sēļu cilšu valoda (Braidaks 1998: 7). Latviešu, tāpat kā lietuviešu valodas mūsdienu izloksnēs varam atrast vien tālu seno cilšu valodu atspulgu. Valodu dažādība izpaužas ne tikai zīmēs, skaņās, bet arī pasaules redzējumā. Katra valoda ir unikāla un dziļākajā būtībā neaizstājama (Kļaviņa 2007: 88).

Latviešu valodniecībā dialektu materiālu vākšana un apkopošana īpaši intensīvi norisinājusies 20. gadsimta otrajā pusē (Stafecka, Markus-Narvila 2016: 8),

kad valodas pētnieki, studenti devās izlokšņu ekspedīcijās uz dažādām Latvijas vietām, lai pierakstītu izlokšņu tekstus un klausītos vietējos izlokšņu runātājus. Izlokšņu vākšanai joprojām izmanto 20. gs. 30. gadu karšu teritoriālo iedalījumu. Mūsdienās dialektu un izlokšņu robežas neatbilst veco pirmskara pagastu robežām, ir zaudēta senākā lokālā identitāte. Tradicionālie dialekti un izlokšnes pārveidojas un pat strauji zūd. Izteikti mainījusies augšzemnieku un vidus dialekta saskarsmes josla, augšzemnieku dialekta robežai atkāpjoties uz austrumiem (Stafecka 2014: 84). Cilvēki pārceļas, ienāk no citurienes un dialekti mainās, zūd vai veidojas jauni. Būtiski šo procesu ietekmē latviešu literārās valodas aktīvs lietojums. Edmunds Trumpa nācis pie secinājuma, ka 1939. gada kartē, kas tiek izmantota dialektologu pētījumos, ir ļoti maz ģeogrāfiskās informācijas. Tāpēc nav zināms katra pagasta precīzs ģeogrāfiskais saturs (Trumpa 2012: 64). Tas nozīmē, ka mācību procesā skolotājam būtu jāvairās no kategoriskiem apgalvojumiem un jārada skolēniem priekšstats par to, cik valoda ir mainīga.

Vispārējās vidējās izglītības mācību priekšmeta standartā uzsvērts, ka latviešu valodā skolēni zina latviešu literārās valodas un latviešu valodas dialektu atšķirības, kā arī zina latviešu literārās valodas attīstības nozīmīgākos faktus un pētniekus (Ministru kabineta noteikumi: 2013), tāpēc mācību saturā jābūt šai informācijai.

Tā kā mācību līdzekļos nebija atbilstoša materiāla, izstrādājot pētījumu, autorei bija jāapkopo būtiskākā informācija par latviešu valodas dialektiem, lai būtu nepieciešamā teorētiskā bāze.

Tuvāki savā starpā ir vidus un lībiskais dialekts, bet augšzemnieku dialekts ir atšķirīgāks. Mēdz teikt arī lezjemnieku (vidus un lībiskās) un augšzemnieku izlokšnes (Stafecka, Mikulēnienē 2009: 25).

Zemgales līdzenumā, Kurzemes dienvidos un Vidzemes vidienē runā vidus dialektā. Tajā sastopamas trīs izlokšņu grupas – Vidzemes vidus izlokšnes, zemgaliskās izlokšnes un kursiskās izlokšnes. Tā kā uz vidus dialekta pamata veidojusies latviešu literārā valoda, tad vidus dialektā ir mazāk atšķirību no tās nekā citos dialektos. Vidus dialektā sastopamas vairākas dialektālās īpatnības, piemēram, deminutīvu izskaņa *-īts, -īna (kalnīts, mājīna)*. Vidzemes vidus izlokšnēm tuvākas ir zemgaliskās izlokšnes (Stafecka 2013: 255). Vidzemes un zemgaliskajās izlokšnēs zuduši senie *ē*-celmi (*nesām, nevis nesēm* kā tas ir kursiskajās izlokšnēs), pirmatnīgiem darbības vārdiem ar *s, z, t, d* saknes beigās nākotnes formās tiek

iesprausts interfikss *-ī-* (*metīšu*), Vidzemes izloksnēs – arī citiem I konjugācijas darbības vārdiem, piemēram, *neberīšu*.

Vidus dialekts ir latviešu literārās valodas pamatā. Vidus dialekta vārdos vairāk nekā citos dialektos saglabājušās mantotās skaņas, tiek lietotas trīs intonācijas.

Kursiskajās izloksnēs ir vairākas no kuršu valodas mantotas īpatnības, piemēram, tiek pagarināts īss patskanis tautosillabiska *r* priekšā – *mirt* > *miert*.

Kursiskās izloksnes ir tuvākas lībiskajām izloksnēm.

Lībiskā dialekta izloksnēs runā Ziemeļkurzemē un Ziemeļrietumvidzemē, arī ap Rūjieni. Izloksnes tiek iedalītas divās grupās – Kurzemes (dziļās un nedziļās) un Vidzemes lībiskās izloksnes. Kurzemes lībiskajās izloksnēs runā uz ziemeļiem no Kuldīgas ap Ventspili, Dundagu, Talsiem, Kandavu. Tās sauc par tāmnieku izloksnēm. Vidzemes lībiskās izloksnes runā Vidzemes rietumu daļā (Stafecka 2013: 256). Lībisko dialektu ietekmējusi lībiešu valoda. Latviešu valodā sastopami lietvārdi gan vīriešu, gan sieviešu dzimtē, bet lībiešu valodā dzimtes nešķir. 19. gadsimta beigās, 20. gadsimta sākumā somu un igauņu pētnieki veica ekspedīcijas pie lībiešiem, lai pētītu gan to ikdienu, gan valodas īpatnības. Pētniekiem palīgā devās arī latviešu valodnieki. Latvijas zinātnieki lībiešu valodas pētniecībai īsti pievērsās pēc 2. pasaules kara (Blumberga 2006: 8). Žēl, ka lībiskajā dialektā šobrīd runā maz cilvēku. Lībiešu valodu var apgūt dažādās nometnēs, patstāvīgi. Iespējams, nākotnē to varēs mācīties elektroniski. Jau tagad ir pieejami daži materiāli, vārdnīca.

Augšzemnieku dialektā runā visā Latgales teritorijā un Vidzemes austrumu daļā. Tieši augšzemnieku dialekts visvairāk atšķiras no citiem latviešu valodas dialektiem ar intonācijām, skaņu pārveidojumiem, morfoloģiskajām īpatnībām, leksiku, semantiku un sintaksi. Augšzemnieku dialektā tiek izšķirtas divas izlokšņu grupas – sēliskās un latgaliskās izloksnes. Tās iedalāmas dziļajās un nedziļajās izloksnēs.

Akadēmiķis Jānis Stradiņš līdz ar Konstantīnu Karuli uzskata, ka vārds *sēli* nozīmē 'purva ļaudis'. Valles, Stelpes, Vecumnieku, Bārbeles pagasti senatnē atradās purvainā un mežainā vietā (Viegliņa-Valliete 2008: 87).

Nedziļās sēliskās izloksnēs runā Daugavas labajā krastā ap Pļaviņām, Ērgļiem, Madonu, Cesvaini, Ļaudonu. Dziļās sēliskās izloksnes runā Augšzemē jeb Sēlijā (Stafecka 2013: 257). Sēliskajām izloksnēm raksturīga kāpjoša, latgaliskajām – lauzta intonācija.

20. gadsimta beigās iznākuši Maijas Poišas pētījumi par sēliskajām izloksnēm. Sēlijas dzimtu un slavenu ļaužu pētniecībai azartiski pievērsusies diplomandes novadniece Gina Viegliņa-Valliete. Viņa uzskata, ka Sēlija ir īpatnējs kultūrvēsturisks novads ar savu reģionālo identitāti, etnogrāfiskām atšķirībām un līdz ar novadniekiem iestājas par to, ka Sēlijai jābūt kā administratīvi teritoriālai vienībai, piektajam Latvijas kultūrvēsturiskajam novadam, taču šī ideja nav guvusi plašāku atbalstu (Viegliņa-Valliete 2008: 324).

Dziļās sēliskās izloksnes runā Lietuvas pierobežā un Lubānas apkārtnē. Galvenā dziļo izlokšņu pazīme ir divskaņa *ie* pārvēršana garajā patskanī *ī* (*sieva–sīva*) un divskaņa *uo* pārvēršana garajā patskanī *ū* (*roka – rūka*). Latgaliskās izloksnes runā Vidzemes ziemeļaustrumos – ap Alūksni, Gulbeni un Latgalē. Arī tās tiek iedalītas dziļajās un nedziļajās izloksnēs. Tām raksturīgas divas intonācijas – krītošā un lauztā. Latgaliskās izloksnes, kuras tiek runātas Ziemeļaustrumvidzemē, tiek sauktas par malēniešu izloksnēm. Šeit dominē šaurā garā patskaņa *ē* pārvēršana divskanī *ie*. Vidzemes latgaliskajās izloksnēs mūsdienās runā tikai retās ģimenēs, saglabājot izlokšņu pēdas.

Uz augšzemnieku dialekta izlokšņu bāzes pirms vairāk nekā 300 gadiem sāka veidoties latgaliešu rakstu valoda.

2.2. Latgaliešu rakstu valodas attīstības apskats

Latgaliešu rakstu valoda ir Latvijas kultūrvēsturiskā mantojuma daļa, nozīmīgs latgaliešu identitātes pamats, kas ļauj apzināties gan savu piederību latviešu tautai, gan arī savu unikalitāti.

Lai skolēni pilnīgāk iepazītu otrās rakstu tradīcijas rašanās nosacījumus un attīstības vēsturi, problēmas, nepieciešams sadarboties ar vēstures skolotāju, lai skolēniem būtu skaidrs, kāda bijusi Latgales vēsture, kāda loma tajā bija poļu-zviedru karam, poļu mācītāju, jezuītu darbībai, lai viņi saprastu, ka šī Latvijas daļa varēja kļūt par Krievijas sastāvdaļu uz visiem laikiem. Tomēr tieši tas, ka latgalieši apzinājās sevi par katoļiem un latviešiem, ka attīstījās rakstība, bija būtisks faktors, lai Latgale nezustu Latvijai. Ir svarīgi, lai skolēni apjaustu, cik smagiem pārbaudījumiem cauri bija jāiet latgaliešu rakstu valodai, cik svarīga tā ir bijusi cilvēkiem, lai pēc katra drukas aizlieguma to atkal un atkal atsāktu lietot un turpinātu attīstīt. Tieši tāpat

skolēni jāiepazīstina ar Latgales kultūras sasniegumiem, bet literatūras stundās – ar latgaliešu autoru radītajiem literārajiem darbiem. To, protams, nav iespējams panākt vienā vai divās stundās, šim darbam jābūt ilglaicīgam un mērķtiecīgam, sākot jau ar pamatizglītības posmu.

Latgaliešu rakstu valoda izveidojās 18. gadsimtā, kad Latgale bija administratīvi nošķirta no pārējās latviešu etniskās teritorijas. Sākotnēji tā veidojās uz Dienvidlatgales izlokšņu pamata, bet vēlāk, izstrādājot pareizrakstības normas, tika ņemtas vērā arī citu augšzemnieku dialekta izlokšņu iezīmes, tāpēc tā ir virsdialektāls valodas paveids.

Vēsturiski latgaliešu rakstu valodas attīstības gaitu var iedalīt trīs posmos. Pirmais – 18. gadsimta sākums līdz 19. gadsimta 70. gadi (senākais rakstības posms). Otrais – 19. gadsimta 70. gadi līdz 1904. gads (drukā aizlieguma laiks). Trešais – 20. gadsimta sākums līdz mūsdienai (normētās rakstu valodas posms) (Stafecka 2003b: 45). Latgaliešu rakstu valodas trešo attīstības posmu var saukt par latgaliešu normētās rakstu valodas veidošanās periodu.

Mācību saturs būtu veidojams tā, lai skolēni pakāpeniski iepazītu latgaliešu rakstu valodas un literatūras attīstības vēsturi. Skolotāji var izmantot A. Stafeckas (Stafecka 2003a, 2003b, 2003c, 2004) L. Leikumas (Leikuma 1993; Leikuma 2004), A. Breidaka (Breidaks 1992; Breidaks 1993) u. c. darbus (sk. literatūras sarakstu). Pirms runāt par latgaliešu rakstu valodas attīstību, noskaidrojams, kāda ir atšķirība starp izlokšni, dialektu, rakstu valodu, kā arī pārrunājams, kas ir latgaļi, inflantieši un latgalieši (Baldunčiks 2012; Vulāne 2018), kā dažādos avotos un laika posmos dēvēta latgaliešu rakstu valoda (Stafecka 2003a; Vulāne 2018), kā arī veidojama izpratne par latgaliešu rakstu valodas likumisko un normatīvo aspektu.

Par latgaliešu rakstu valodas sākumu jeb pirmo periodu var runāt kopš 1730. gada, kad iznāca pirmā zināmā iespiestā grāmata „Katoliszka Dzismiu gromota Diwam wysuwarygam par gūdu un Łatwiszim par izmociejzonu sarakstita un izdrukowota Wilniê pi Baznickungu Jezuitu 1730 godâ”, kura nav saglabājusies. Pirmā perioda raksturojumā svarīgi radīt priekšstatu par vēsturiskajiem apstākļiem, kādi veidojās Latgalē, un salīdzināt tos ar norisēm Vidzemē un Kurzemē, latviešu rakstu valodas attīstību (sk. Stafecka 2003b; Stafecka 2004; Leikuma 1993), skaidrot jezuītu un poļu mācītāju lomu rakstības izveidē. Autoresprāt, uzmanība pievēršama arī tam, ka latgaliešu rakstu valodas pirmajā periodā iznāk reliģiska satura grāmatas,

gramatikas, vārdnīcas, katķisma ābece, kalendāri, laicīga satura darbi un pirmā aritmētikas grāmata latgaliski (1863). Grāmatas lielākoties tiek izdotas Viļņā.

Pirmā latgaliski iespiestā grāmata, kas saglabājusies līdz mūsu dienām, ir evaņģēliju tulkojums *Evangelia Toto Anno ..* (“Evaņģēliji visam gadam..”), kas iznāca 1753. gadā Viļņā. Tā titullapā teikts, ka evaņģēliji “ar dažu Livonijas garīdznieku gādību no jauna pārtulkoti plašāk lietojamā latviešu runas veidā”. Šis darbs ir latgaliešu rakstu valodas senākā posma rakstības tradīcijas pamats kā valodas izteiksmes, tā arī rakstības un ortogrāfijas ziņā (Stafecka 2004: 232).

Otrais periods latgaliešu rakstu valodas attīstībā ir ļoti smags un drūms. Vienlaicīgi tas apliecina arī latgaliešu spītu un spēju saglabāt savu latviskumu. Tas ir drukas aizlieguma laiks, kura iemesls ir 1863. gadā notikušais poļu dumpis, kura mērķis bija atjaunot Polijas vēsturiskās robežas, iekļaujot tajā arī Baltkrieviju, Lietuvu un tagadējo Latgali, kura toreiz bija Vitebskas guberņas sastāvdaļa. Aizlieguma aizmetņi manāmi ap 1865. gadu, bet, kā norāda Boļeslavs Brežgo, par faktisko drukas aizlieguma sākumu var uzskatīt 1871. gadu, kad vietējā cariskā administrācija piespieda Gustavu Manteifeli rakstiski apsolīt, ka viņš vairs nekad nerakstīs “lietuviskas grāmatas poļu burtiem”. Arī Meikula Apeļa „Latgalīšu literatūras vēsturē” kā drukas aizlieguma sākums minēts 1871. gads (Stafecka 2003c). Drukas aizliegums nozīmēja ne tikai liegumu lietot latīņu burtus iespiestajos tekstos, bet arī jau esošo grāmatu iznīcināšanu (Stafecka 2004: 239). Tas noveda pie rokrakstu literatūras aizsākumiem Latgalē, kad rokrakstu rakstītās grāmatas ceļoja no mājas uz māju un bija lielā vērtībā. Izmantojot vēstures materiālus, zinātnieku pētījumus, skolēniem veidojama sapratne par to, ko tautai nozīmē aizliegums vairāk nekā 30 gadus nerakstīt dzimtajā valodā.

Kad 1904. gadā drukas aizliegums tika atcelts, sākās latgaliešu rakstu valodas attīstības trešais periods.

Izmantojot “Latviešu valodas rokasgrāmatā” (Vulāne 2018) pieejamos materiālus un citus avotus, skolēni iepazīstināmi ar būtiskākajiem latgaliešu rakstu valodas attīstības faktiem. 1904.–1934. gadā izveidojas latgaliešu normētā rakstu valoda un tiek izstrādātas ortogrāfijas normas, izdotas vairākas normatīvās gramatikas, valsts līmenī tiek atzīts latgaliešu rakstu valodas kā Latgalē oficiālajā saziņā un izglītībā lietojamas valodas statuss, Latgales skolās sāk mācīt latgaliešu rakstu valodu, līdz ar to var teikt, ka izveidojas latgaliešu literārā valoda. Interesanti, ka kopš 1926. gada Padomju Savienībā no Latgales uz Krieviju izceļojušiem

latviešiem pasē kā tautība tika rakstīta latgalietis (Stafecka, Mikulēnienē 2009: 20), bet Ačinskas Pedagoģiskajā tehnikumā tiek izveidota Latgaliešu nodaļa, kas 20. gadsimta 20.–30. gados sagatavo latgaliešu valodas skolotājus Sibīrijas un Krievijas skolām.

Pēc 1934. gada valsts apvērsuma Kārlis Ulmanis pakāpeniski izdod rīkojumus, kuru rezultāts ir aizliegums lietot latgaliešu rakstu valodu lietīšķajā, publiskajā saziņā, izglītībā, izdot tajā grāmatas, preses izdevumus. Vācu okupācijas laikā Latgalē atkal sāk iznākt darbi latgaliešu rakstu valodā, bet pēc Otrā pasaules kara latgaliešu rakstu valodas lietojums strauji samazinās un 1961. gadā Latvijā tiek vispār pārtraukts. Šajā laikā latgaliešu rakstu valoda tiek lietota trimdas latgaliešu darbos.

1989. gadā sākas latgaliešu rakstu valodas atdzimšana. Tiek izstrādāti jauni ortogrāfijas noteikumi, latgaliešu rakstu valodai tiek nostiprināts vēsturiska latviešu valodas paveida statuss Valsts valodas likumā, to sāk fakultatīvi mācīt dažās Latgales skolās (plašāk sk. Vulāne 2018).

Mūsdienu latgaliešu rakstu valodas fonoloģiskās sistēmas pamatā ir Jasmuižas, Vārkavas, Vidsmuižas, Viļānu, Sakstagala, Ozolaines, Makašānu, Dricānu, Gaigalavas, Nautrānu, Bērzpils un Tilžas izlokšņu fonoloģiskā sistēma (Cibuļš, Leikuma 2003: 6). Starp citu, veidojot “Baltu valodu atlantu”, pētnieces secinājušas, ka latgaļu cilts valodai ir bijusi liela nozīme latviešu valodas izveidē (Stafecka, Mikulēnienē 2009: 18).

Mūsdienās latgaliešu rakstu valodai vairāk ir reģionāla nozīme – rakstu formā tā tiek izmantota Latgales reģionā izdotajos preses izdevumos, mācību līdzekļos, grāmatās, zinātnisko rakstu krājumos, kafejnīcu ēdienkartēs, dekoratīvajos automašīnu numuros, kreklu, krūzīšu, maisiņu apdrukā u. tml. (Pošeiko 2016: 173–193).

Latvijā vērojamas pozitīvas pārmaiņas latgaliešu rakstu valodas pastāvēšanā – tās statuss nostiprināts Valsts valodas likumā, beidzamajos gados valsts sniegusi atbalstu izpētei, apguvei, lietošanai plašsaziņas līdzekļos (Blinkena 2013: 250). Autoresprāt, latgaliešu rakstu valodas popularitāte pēdējos gados aug. Rēzeknes Augstskolas izstrādātajos pētījumos pēc respondentu atbildēm secināts, ka latgaliešu rakstu valoda ir nozīmīgs kultūras faktors Latgalē, kas norāda, ka Latgale ir vienīgā teritorija pasaulē, kurā tiek lietota, pilnveidota, attīstīta kā saziņas līdzeklis ne tikai sadzīvē, bet arī masu medijos un grāmatniecībā (Čakša 2009: 124). Latgaliešu rakstu valodā tiek izstrādāti jauni mācību materiāli, pēc kuriem to var apgūt jebkurš

interesents. Materiāli pieejami arī tiešsaistē. Būtiskākais iemesls, kāpēc tomēr bērni un jaunieši bieži vien vairs nesarunājas savā dzimtajā izloksnē, ir tas, ka vecāki to nedara, savukārt rakstītprasmes trūkuma pamatā ir tas, ka vēl arvien latgaliešu rakstu valodu māca tikai dažās Latgales skolās (Pošeiko 2016: 180). Caur latvisko folkloru tiek apgūta valodas mutvārdu forma. Latgales Kultūrvēstures muzejs Rēzeknē ļauj ielūkoties vienā no plašākajām latgaliešu literatūras un avotu oriģinālu lasītavām (Pošeiko 2016: 181). Ne vienmēr saziņa notiek koptā valodā. Jauniešu uzrunāšanai bieži vien tiek izmantots slengs, kas bieži vien ir literārā teksta sastāvdaļa. Šī leksika parādās arī dziesmu tekstos (Gusāns 2012: 23). Latgaliski sarakstītas daudzas Latvijā populāras un iecienītas dziesmas. Tās izpilda Latvijā populāri latgalieši, mūzikas grupas. Dziesmu tekstos var prezentēt sava novada izloksni, tā bagātinot valodu, ļaujot labāk izprast dziesmas pārdzīvojumu (Gusāns 2012: 26). Pēdējā laikā populārākās latgaliešu grupas ir talantu šovā “X faktors” debitējušās grupas “Tautumeitas” un “Baritoni”, kas izpilda dziesmas latgaliski. Latvijā popularitāti iemantojis arī latgalielis Normunds Zušs, muzicējot un spēlējot ballēs ar grupu “Galaktika”.

Izlokšņu pētniece Anna Stafecka savā dzimtajā pagastā Nautrēnos secinājusi, ka vidējā paaudze runā vietējā izloksnē, taču runā jūtama literārās valodas ietekme. Daudzi izloksnes vārdi ir pasīvajā lietojumā, piemēram, vārds *ķirsis* aizstājis izloksnes vārdu *vīšne*. Jaunākās paaudzes leksikā latviešu literārās valodas ietekme jūtama visvairāk, taču daļa jauniešu apzinās, ka vecie vārdi ir vērtība, ko nevajadzētu aizmirst (Stafecka 2014: 87).

Jā, mēs cienām latgaliešu rakstu valodu, Latgalē sastopamās izloksnes. Taču mūsu valstī situācija ir tāda, kāda tā ir – ne visi tās ciena, ne visiem tās interesē. Bieži vien neizpratnes pamatā ir nezināšana. Latgaliešu rakstu valodas situācija būtiski atšķiras no norvēģu valodas, kurai arī ir divas rakstu tradīcijas – būkmols (*bokmål*) un jaunnorvēģu valoda (*nynorsk*). Kaut arī vairāk izplatīts ir būkmols, bet jaunnorvēģu valodu lieto mazāk nekā 15% norvēģu, tomēr valsts politika ir citāda. Tur abus valodas paveidus lieto gan deputāti, gan lektori, kas liecina par iecietību pret valodas paveidiem, to dažādību. Norvēģijā abām rakstu valodas tradīcijām ir oficiāls statuss, kas sekmē nacionālās pašapziņas celšanos. Norvēģijā bērni mācās rakstīt un lasīt abās rakstu valodās, kā arī kārto tajās eksāmenus (Karkonens-Svensons 2004). Cik vērtīgi būtu, ja mēs Latvijā, skolās spētu mācīties abas valodas tradīcijas! Tā kā tas diez vai notiks, tad vismaz jāpanāk, lai skolēni visā Latvijā zinātu, kā tās veidojušās, kāda ir

katras nozīme mūsu kultūrā un vēsturē. Tas ļautu vēl vairāk celt katram savu un visas tautas pašapziņu, ļautu palūkoties uz valodas daudzveidību, unikalitāti vēl plašāk. Šogad izglītības ministre Ilga Šuplinska Saeimas deputātes zvērestu deva latgaliski, tādējādi apliecinot latgaliešu rakstu valodas tiesības tikt lietotai un cienītai arī ārpus Latgales, un netika pārtraukta, kā tas savulaik notika, kad to pirmo reizi darīja Juris Viļums.

Domājams, ka tad, kad latviešu valodas, literatūras un vēstures mācību saturā skolā būs plašāka informācija par latviešu valodas dialektiem, latgaliešu rakstu valodu, literatūru un Latgales kongresa vēsturisko nozīmi, sabiedrība pakāpeniski kļūs izglītotāka. Tad varam cerēt, ka situācija mainīsies.

3. IZMĒGINĀJUMDARBĪBAS RAKSTUROJUMS

Lingvodidaktiskais materiāls par latviešu valodas dialektiem un latgaliešu rakstu valodu izstrādāts 11 mācību stundām. Plānojot izmēģinājumdarbību un lingvodidaktiskā materiāla izstrādi, tika intervēta latviešu valodas un literatūras skolotāja, kura strādā pētāmajā klasē, lai noskaidrotu viedokli par izvēlēta temata apguves nepieciešamību un to,

- vai skolēniem ir priekšstats par latviešu valodas paveidiem,
- kādas zināšanas viņi ieguvuši iepriekšējā mācību posmā,
- kam būtu pievēršama lielāka uzmanība, izstrādājot lingvodidaktisko materiālu.

Sarunā ar skolotāju tika konstatēts, ka 10. klasē latviešu valodas stundās ir sniegts neliels ieskats par dialektiem un izloksnēm, bet 2018./2019. mācību gada otrā semestra sākumā skolēni guvuši priekšstatu par valodas attīstības posmiem un dažu latviešu valodas pētnieku devumu valodniecībā. Par latgaliešu rakstu valodu, tās attīstību un statusu mūsdienās latviešu valodas stundās nav runāts. Tika arī noskaidrots, ka skolēnu zināšanas par latviešu valodas saknēm, latviešu cilšu valodām, mūsdienu izloksnēm un dialektiem nav pietiekamas, kā arī nav attīstīta prasme saskatīt to atšķirības, nozīmi latviešu valodas attīstībā, iegūt zinātniski korektu informāciju gan par dialektiem un izloksnēm, gan par latgaliešu rakstu valodu, saskatīt to lingvistisko un kultūras vērtību. Tāpēc tika nolemts, ka izstrādājams un aprobējams tāds mācību materiāls, kuru apgūstot skolēni

- saprastu, kas ir valodas paveids, izloksne, dialekts, literārā un rakstu valoda,
- attīstītu izpratni par latgaliešu rakstu valodas un latviešu valodas izloksņu un dialektu nozīmi latviešu valodas attīstībā, reģionālās un nacionālās identitātes veidošanā,
- mācītos saklausīt un noteikt runātā teksta dialektālās iezīmes,
- pilnveidotu prasmi izvēlēties zinātniski korektus avotus un iegūt, analizēt tajos rodamo informāciju un izmantot to mācību uzdevumu veikšanai,
- veidotu pozitīvu attieksmi pret latgaliešu rakstu valodu, latviešu valodas izloksnēm un dialektiem kā mūsu kultūras nozīmīgu vērtību un radīt vēlmi iepazīt tos pilnīgāk.

Izmēģinājumdarbību nosacīti var iedalīt šādos posmos:

- izmēģinājumdarbības vides, normatīvo dokumentu, mācību līdzekļu analīze, teorētiskās literatūras studēšana un pētījuma pedagogiski psiholoģiskās un lingvistiskās bāzes izstrāde,
- diagnosticējošā darba izstrāde un īstenošana, rezultātu analīze,
- lingvodidaktiskā materiāla izstrāde un saskaņošana ar latviešu valodas skolotāju un diplomdarba vadītāju,
- izmēģinājumdarbība un tās norises analīze,
- konstatējošā pārbaudījuma izstrāde, īstenošana un rezultātu analīze,
- izmēģinājumdarbībā gūtās pieredzes analīze un raksturošana.

3.1. Darbā izmantoto mācību metožu un metodisko paņēmienu raksturojums

Mācību metožu izvēle ir svarīgs posms pedagoga darbā. Ja skolotājs mācīs efektīvi, tad skolēna mācīšanās rezultāts būs dziļa izpratne un kompetence (Namsone (zin. red.) 2018: 13). Jau 2003. gadā mācību vielas apgūvē tika izmantota lingvodidaktiskā pieeja, kas īstenojas kā konkrēts, specifisks priekšmeta sagatavošanas un mācīšanas veids, ierosinot atbilstošu skolēna mācīšanās veidu. Tas liecina, ka tiek nodrošināti apstākļi skolēna aktīvas, radošas, individuālas darbības īstenošanai (Laiveniece 2003: 13). Tieši šī pieeja ir aktuāla arī jaunajā kompetenču modelī "Skola2030".

Tieši mācību metožu un metodisko paņēmienu izvēle ir viens no grūtākajiem darbiem, lai kvalitatīvi aprobētu izstrādāto didaktisko materiālu. Ne visas idejas rodas uzreiz. Lai tās tiktu pilnvērtīgi īstenotas paiet vairākas dienas, pat nedēļas.

Irēna Žogla norāda, ka "mācīšanās ir mērķtiecīgs izziņas process, pieredzes bagātināšana, cilvēka darbība, kuras mērķis ir pārveidot pašam sevi" (Žogla 2001: 99). Lai skolēnu mācību process būtu kvalitatīvs un mainīgs, jāizmanto dažādas mācību metodes – interaktīvas, klausāmas un skatāmas. Jānis Rudzītis uzskata, ka "jebkurā mācību uzdevumā ir šādi komponenti: mērķis (prasības); uzdevuma sastāvā ietilpstošie objekti; uzdevuma risināšanas veids (paņēmiens); kontrole (paškontrolle) un vērtēšana (pašvērtēšana)" (Rudzītis 2000: 109,110). Šajā nodaļā pievērsta

uzmanība mācību metožu un metodisko paņēmienu izvēlei, izstrādājot lingvodidaktisko materiālu.

Pirms skolotāja sāka strādāt ar klasi, tā bija jāiepazīst, vērojot to dažādās mācību stundās. *Novērošana* “paredz pastiprinātu cilvēka psihi individuālo īpatnību iepazīšanu, izpētot viņa izturēšanos” (Kruteckis 1976: 12). Klase tika vērota gan latviešu valodas, literatūras, gan citu priekšmetu (mūzika, fizika, matemātika, vēsture, ekonomika) stundās, ar mērķi gūt priekšstatu par skolēnu mācību stilu, zināšanām, prasmēm, attieksmi pret mācībām, latviešu valodas kvalitāti, personības iezīmēm.

Šajā virtualitātes laikmetā, lai efektīvāk mācītos, skolēniem jāapgūst zināšanas, prasmes un attieksmes, kas ļautu iesaistīties un pilnveidoties arī digitālajā vidē (Dudareva 2018: 190). Ne vienmēr skolēniem ir pietiekamas prasmes, lai spētu atrast nepieciešamo informāciju. Bieži vien informācijas meklēšana digitālajā vidē aizņem ļoti daudz laika, un skolēni vairs negrib to meklēt. Inese Dudareva, atsaucoties uz Marka Prensku (2001) pētījumu, raksta, ka “digitālās paaudzes “iedzimtie” domā un mācās citādāk, pateicoties pieredzei digitālajā pasaulē. Šī paaudze dod priekšroku ātrai informācijas ieguvei un apmaiņai, izmantojot informācijas tehnoloģijas” (Dudareva 2018: 192). Zanda Rubene secinājusi, ka dažādi dati liecina, ka vecumā no 12 līdz 17 gadiem internetu lieto 100% bērnu (Rubene: 2018). Tas neliecina, ka internets 100% tiek izmantots lietderīgi. Daudz laika aizņem sociālie tīkli, spēles. Šajā laikmetā ir svarīgi mācību procesā izmantot arī digitālās ierīces, kas dod spēju formulēt jautājumus, analizēt avotus, veikt sistemātisku informācijas meklēšanu, atlasīt un apstrādāt informāciju, izvērtēt informācijas izmantošanu un uzticamību (Dudareva 2018: 190). Viens no tiešsaistes avotiem ir virtuālā spēle/tests (<https://kahoot.com/>), kas dod iespēju skolēniem ar pedagoga veidotu testu (kuru skolēni redz ekrānā) noskaidrot savas zināšanas par konkrēto mācību tematu. Aprobācijas laikā tests tika izmantots, lai pārbaudītu skolēnu zināšanas par vidus dialektu. Skolēni tika aicināti klausīties skolotājas lasīto tautasdziesmu, jo, kā “atzīst folkloristi un estētikas speciālisti, galvenais ir estētiskais (vērtējošais) aspekts, ar to saistītās tautasdziesmu mākslinieciskās vērtības” (Rudzītis 2000: 192), saskatīt viņiem tuvas un nozīmīgas mākslinieciskās vērtības. Izvēloties mācību metodes un metodiskos paņēmienus, jāņem vērā, ka “vārdiem, frāzēm, pat teikumiem mainās nozīme atkarībā no situācijas, kurā tie tiek izrunāti un kādā kontekstā tie tiek izrunāti” (Čukurs, Hofmane 2015 (1): 149). Tas atkarīgs gan no skolēnu garastāvokļa, gan no tā, kura mācību stunda pēc kārtas ir latviešu valoda. Ja tā ir pirmā mācību stunda, tad

skolēni vēl nav gatavi darbam, kavē stundas sākumu, traucējot pārējiem, bet, ja tā ir pēdējā, skolēni jau ir noguruši. Tāpēc jāizvēlas metodes, kas sekmētu koncentrēšanos darbam.

Mācību metodes un metodiskie paņēmieni tiek izmantoti, lai īstenotu izvirzītos mācību mērķus un uzdevumus, sasniegtu iecerēto rezultātu. Mācību metode ir „skolotāja un skolēnu savstarpējas sadarbības paņēmieni kopums, kāds nepieciešams noteikta didaktiskā principa vai pedagoģiskās pieejas ietvaros un paredzēts, lai nodrošinātu mācību, audzināšanas un attīstības uzdevumu izpildi mācību procesā un izglītības mērķu sasniegšanu.” (PTSV 2000: 96) Savukārt mācību paņemiens ir „mācību metodes sastāvdaļa, ar kuru mācību mērķa sasniegšanas procesā veic konkrētu uzdevumu.” (PTSV 2000: 96)

Diāna Laiveniece norāda, ka mācību metodes tiek iedalītas reproduktīvajās un produktīvajās metodēs. Ar reproduktīvo metožu palīdzību ”skolotājs dod skolēnam (vai arī skolēns patstāvīgi apgūst) gatavas zināšanas” (Laiveniece 2000:48), ļaujot skolēnam nodarbināt savu uztveri, uzmanību, atmiņu. Reproductīvās metodes pārsvarā izmantojamas, lai atsauktu atmiņā iepriekš mācīto, skaidrojot, stāstot vai frontālā zināšanu pārbaudē. Tās var izmantot arī, lai atkārtotu un nostiprinātu zināšanas. Savukārt produktīvās metodes ļauj skolēnam pašam meklēt un iegūt jaunas zināšanas, nodarbinot iztēli, iniciatīvu, gribu, paškontroles spēju un domāšanu (Laiveniece 2000: 48).

Skolēniem ir gan jāapgūst, gan jānostiprina zināšanas, kā arī jāamcās pašiem atrast nepieciešamo informāciju, izvērtēt tās ticamību, izmantot dažādus informācijas resursus, domāt radoši, tāpēc skolotājam ir jākombinē dažādas mācību metodes un metodiskie paņēmieni. Pedagoģiskās prakses laikā tika izmantotas šādas mācību metodes un metodiskie paņēmieni:

- *mācību dialogs*, ar kuru skolēni var pilnveidot zināšanas par kādu konkrētu jautājumu, noskaidrot atbildi. Skolotājam ir jābūt gatavam atbildēt uz dažādiem skolēnu jautājumiem;
- ar skolēniem vairākkārt tika veiktas *pārrunas*, jo klasē mācās skolēni, kas labprātāk runā nekā veic rakstiskus uzdevumus. Skolēniem tika uzdoti jautājumi, ko Jānis Rudzītis uzskata par ”vienu no efektīvākajiem sadarbības veidiem kā jaunās mācību vielas izklāstīšanā, tā skolēnu mājās paveiktā pārbaudei” (Rudzītis 2000: 125), kas atklāj skolēnu viedokli par mācību vielu;

- *skolotājas stāstījums*. Skolēniem bija iespēja klausīties nelielā skolotājas stāstījumā, lai iegūtu informāciju par lībiešu valodu;
- *valodas CV veidošana*, kas sniedz pārskatāmu ieskatu latviešu valodas attīstības gaitā;
- radošas atbildes *prezentēšana* par mājās sagatavoto jautājumu – iepazīstot vidus dialektu, skolēniem bija iespēja veidot prezentāciju par vienu no vidus dialekta jautājumiem. Prezentācijas veidošana ir viens no veidiem kā skolēniem patstāvīgi nostiprināt zināšanas par pētāmo jautājumu, meklējot nepieciešamo informāciju un pašmācības ceļā to labāk atceroties. Ir svarīgi runāt ar skolēniem par valodas lietošanas prasmi, kas iekļauj spēju saprast runātos un rakstītos vārdus, piešķirot tiem jēgu (Čukurs, Hofmane 2015 (1): 149), jo, veidojot prezentāciju, skolēniem bija jāievēro zinātniskās valodas stils;
- *interaktīvā spēle*. Kā raksta Inta Māra Rubana, spēli var raksturot arī kā “darbību kopumu, ko parasti veic ar iepriekšēju nodomu, lai sasniegtu kādu mērķi” (Rubana 2004: 141), ļaujot skolēniem pārliecināties par savām zināšanām par vidus dialektu;
- *preses konference*. To var pielīdzināt lomu spēlei, jo grupās darbojās intervējamā persona, žurnālists, komentētājs, sniedzot iespēju skolēniem “domāt, spriest, runāt, sarunāties, klausīties, rakstīt, risināt problēmas, attīstīt mācību materiāla saturu” (Rubana 2004: 179, 180);
- *grupu uzstāšanās analīze*. Strādājot grupās, skolēniem svarīgi novērtēt gan savu, gan citu grupu uzstāšanos, lai darbs būtu ar atgriezenisko saiti;
- *sava darba vērtēšana grupā*. Valda uzskats, ka sevi vērtēt ir visgrūtāk, tāpēc skolēniem ir svarīgi pilnveidot prasmi vērtēt savu sadarbību grupā;
- *izlokšņu tekstu analīze*. Darba lapās skolēniem bija jāveic darbs ar tekstu un izlokšņu tekstu analīze. Pēc uzdevumu veikšanas tika pārrunāti rezultāti, darba lapas stundas beigās nodotas skolotājai;
- *lingvistiskās informācijas meklēšana tiešsaistē*, kas pilnveido skolēnu prasmi atrast nepieciešamo informāciju tiešsaistē, rosinot pašiem to meklēt;
- individuāli strādājot, skolēniem bija jāveic *darbs ar tekstu*, kurā nācās iedziļināties, rūpīgi to lasīt, lai saprastu teksta saturu.

Lai darbs ritētu veiksmīgāk, tika izmantotas šādas darba formas:

- *individuālais darbs*. Aprobējot didaktisko materiālu, skolēni pārsvarā strādāja individuāli, patstāvīgi meklējot nepieciešamo informāciju norādītajās tiešsaistes adresēs. Izmantojot šo darba formu, skolēni paši rod atbildes uz dotajiem jautājumiem, tā labāk atceroties informāciju, kā arī nostiprinot informācijas meklēšanas prasmes, kas būs noderīgas arī augstskolā. Individuāli katrs varēja strādāt sev atbilstošā tempā.
- *pāru darbs*. Darbojoties pāros, katram ir svarīga loma, lai kopīgi risinātu kādu problēmu vai izpildītu uzdevumu. Skolēniem jāmacās uz klausīt citu viedokli, jāmacās izteikt viedokli un formulēt savas domas;
- *grupu darbs*, kam tika veltītas divas mācību stundas – preses konference un gatavošanās konstatējošam darbam. Grupu darbam ir jābūt tādām, lai tajā spētu iesaistīties visi skolēni, lai tie prastu novērtēt savu un grupas biedru ieguldīto darbu. Citu grupu uzstāšanās laikā skolēniem bija jāuzdod jautājumi un objektīvi jānovērtē arī citu grupu darbs. Ar grupu darbu ir iespējams pārbaudīt, kā skolēni meklē nepieciešamo informāciju, kā sadala darbu grupā, kā vērtē cits cita veikumu. Aprobācijas laikā varēja vērot, ka skolēni izvēlas grupas izlozēt, jo citādi vienā grupā būs vienlīdz spēcīgi skolēni, kas citām grupām, iespējams, apgrūtinās darbu.

Skolēniem svarīga ir arī motivācija mācību procesā. Pozitīvas attiecības starp skolēnu un skolotāju saistās ar motivāciju. Jo lielāks atbalsts, jo lielāks skolēna ieguldījums mācību darbā (Dambergas 2015: 93). Lai gan dažiem skolēniem pedagogu atbalsts nav būtisks, var vērot arī skolēnu pozitīvo attieksmi, ja ar viņiem sadarbojas pozitīvi noskaņots un labvēlīgs pedagogs.

3.2. Izmēģinājumdarbībā iesaistīto skolēnu pedagoģiski psiholoģiskais raksturojums

Pirms izstrādāt diagnosticējošo darbu un lingvodidaktisko materiālu, tika iepazīta izmēģinājumdarbībā iesaistītā klase, izmantojot šādas pētniecības metodes:

- dokumentu analīze. Tika pētīts e-klases žurnāls, lai noskaidrotu, kā skolēni apmeklē skolu, kāda ir mācību sasniegumu dinamika šajā mācību gadā, īpaši latviešu valodā, literatūrā un vēsturē. Tika noskaidrots, ka skolēni mēdz

kavēt vai neapmeklēt pirmās mācību stundas. Sekmes šajos mācību priekšmetos ir no trīs līdz desmit ballēm;

- pedagoģiskā novērošana. Tās laikā skolotāja dažādu mācību priekšmetu stundās (fizika, mūzika, ekonomika, vēsture, matemātika) vēroja, kāda ir skolēnu attieksme pret mācībām, kāds klimats valda klasē, konstatējot, ka klase mēdz būt gan atraktīva, gan klusa un kūtra, gan aktīvi iesaistās diskusijās;
- skolēnu darbu analīze. Tika iepazīti pieejamie skolēnu darbi gan latviešu valodā, gan literatūrā, kā arī citos mācību priekšmetos un secināts, ka ir skolēni, kuri mācību darbam pievērsušies nopietni, bet ir arī tādi, kuri attiecas pret to vieglprātīgi;
- intervija. Tika iztaujāta klases latviešu valodas un literatūras skolotāja ar mērķi noskaidrot viedokli par to, kāda ir skolēnu attieksme pret latviešu valodas apguvi, kāds ir zināšanu, prasmju līmenis latviešu valodā, ar kādām problēmām jārēķinās, kā arī to, vai, kad un cik daudz skolēni ir mācījušies par latviešu valodas paveidiem. Rezultātā tika iegūta informācija, ka skolēnu zināšanu un prasmju līmenis klasē ir optimāls un viduvējs, taču nevienam skolēnam tas nav augsts vai nepietiekams. 9 skolēni latviešu valodu apguvuši optimālā līmenī, bet 5 – viduvējā līmenī.

12.b klases pamatsastāvs veidojies jau pirmsskolas izglītības iestādē. Skolēni turpinājuši kopā mācīties gan sākumskolas, gan pamatskolas klasēs. Absolvējot pamatskolu, daži skolēni mainījuši izglītības iestādi, daži skolēni pievienojušies klasei no lauku pamatskolām, lai vidējo izglītību iegūtu vidusskolā.

Klasē mācās 6 meitenes un 8 puisi. Klases kolektīvs ir atvērts, humora pilns un radošs, bet skolotājam jāņem vērā, ka šī ir paaudze, kura apšaubā, uzdod jautājumus, lūdz argumentēt, kāpēc viņiem jā mācās tieši tas (Rubene 2018). Šis ir vecums, ko uzskata par agro jaunību. Vecumposmu īpatnības raksturojuši Eriks Eriksons, Igors Kons, Vadims Kruteckis, Guna Svence, Ļevs Vigotskis u. c. pētnieki. Šajā laikā jauniešiem “uzlabojas prasmes un iemaņas kontaktos ar citiem, jaunieši ir atvērtāki un brīvāki saskarsmē” (Svence 1999). Klasē var vērot divus līderus, kuriem piemīt organizatoriskās spējas, kuri vienmēr cenšas iesaistīt, uzrunāt, motivēt pārējo klasi kopīgā darbošanās procesā. Šajā vecumā jaunieši kļūst nopietnāki, gatavojas studijām augstskolā. Skolēnu mācīšanās aptver sociālas prasmes izmantot citu cilvēku

palīdzību, diskutēt un iegūt jaunas zināšanas, sadarboties, strādāt komandā un apgūt sabiedriski vēsturisko pieredzi un kultūrvērtības (Žogla 2001: 205).

Visi skolēni 12. klasē ir sasnieguši pilngadību. Krievu pētnieks Vadims Kruteckis uzskata, ka šai laikā jauniešiem jāsasniedz tā idejiskā un garīgā brieduma pakāpe, kas būtu pietiekama patstāvīgai dzīvei (Kruteckis 1976: 105). Agrās jaunības laiks ir ideālu meklējumu laiks, līdz ar to – dzīves vērtību meklējumu laiks (Jurgena 2002: 82). Šinī laikā skolēniem jāstājas svarīgas izvēles priekšā, jo jābeidz vidusskola, jādomā par nākotni – izvēlēties studēt vai sākt darba gaitas. Katra skolēna viedoklis šajā jautājumā ir atšķirīgs. Veicot pārrunas klasē, autore secināja, ka klasē ir tikai 4 cilvēki, kuri izvēlējušies konkrētu mācību virzienu, ar kuru vēlas saistīt savu nākotni, 2 izvēlējušies strādāt, bet 8 skolēni vēl nezina, ar ko saistīt savu nākotni. Tas bija vērojams arī autores pieredzē vidusskolā – lielākā daļa skolēnu nezina, ko vēlas mācīties, ar ko saistīt savu dzīvi, nākotni. Vērojams, ka daži skolēni skolu apmeklē bez jebkādas intereses par notiekošo. Guna Svence uzskata, ka “Latvijā jauniešu izvēli nosaka vecāku ietekme (padoms, paraugs) un profesijas prestižs, nopelnīšanas iespējas nākotnē” (Svence 1999).

Krievu sociologs Igors Kons, analizējot Erika Eriksona dzīves cikla iedalījumu (socializācijas teoriju), jaunības fāzi uzskata par “savas neatkārtojamības un individualitātes izjūtas rašanās, apziņas, ka neesi tāds kā citi” posmu (Kons 1985: 24). E. Eriksons uzskata, ka pārmaiņas cilvēka personībā notiek visa mūža garumā. Liela nozīme skolēnu attīstībā ir pašapziņai. Prakses laikā novērots, ka skolēni, kuriem ir zem pašvērtējums, mācību darbam nevelta daudz laika, tā vietā izvēlas nedarīt neko un pašauties uz klasesbiedriem, cerot, ka kāds pateiks priekšā pareizu atbildi. Savukārt skolēni, kuriem ir augstāka pašapziņa, cenšas izdarīt visu pēc labākās sirdsapziņas, ieguldot laiku, gribu un pārliecinoties par savu varēšanu. Pašapziņa sniedz “nepieciešamību apzināties un novērtēt savas personības morāli psiholoģiskās īpašības no konkrētu dzīves mērķu un centienu viedokļa” (Kruteckis 1976: 108). Līdz ar to var secināt, ka “mācīšanās zona ir tā, kurā skolēnam ir vajadzīga neliela palīdzība, lai apgūtu zināšanas un prasmes, bet bez palīdzības/instruēšanas viņš patstāvīgi to nevar, vai arī tas aizņemtu nepamatoti daudz laika un pūļu” (Žogla 2001: 40). To var sasaistīt arī ar Ļeva Vigotska teikto, ko aktualizējis Igors Puškarevs par pusaudža vecumu, ka “pusaudža vecumposma pubertātes krīze, kas saistīta par pašnovērtējuma un pašcieņas pazemināšanos, ar aizkavētu “Es kā pieaugušais” identitātes veidošanos, samērā nemanāmi var tikt pārvarēta, ja pusaudzim ir iespējas

pozitīvā veidā sevi apliecināt kā topošo pieaugušo” (Puškarevs 2001: 38–39). Skolotājam ir jāpalīdz, jāievirza skolēni, lai viņi spētu patstāvīgi mācīties. Šinī vecumposmā jaunieši “pilnībā sāk pārvaldīt savus izziņas procesus (uztveri, atmiņu, iztēli, domāšanu), kā arī uzmanību, pakļaujot tos noteiktiem dzīves un darbības uzdevumiem” (Kruceckis 1976: 127).

Prakses laikā tika novērots, ka skolēniem patstāvīga domāšana sagādā grūtības. Tas ir viens no trūkumiem un grūtībām vidusskolas klasēs, jo bieži nākas saskarties ar situāciju, ka “no skolēna netiek prasīta patstāvīga domāšana, patstāvīgs viedoklis” (Kruceckis 1976: 129). Mūsdienās var vērot, ka skolēni sazinās ar tālrunu palīdzību, arī starpbrīžos komunikācija savā starpā noris, izmantojot tālruni. Tas liek domāt par skolēnu komunikācijas spēju trūkumu. Skolēniem bieži vien nav pietiekami attīstīta spriestspēja, grūtības sagādā patstāvīga mācīšanās. Pēc skolēnu sniegtajām atbildēm varēja vērot, ka zināšanu līmenis par pētāmo tēmu ir ļoti vājš. Skolēniem grūtības sagādā savu domu izteikšana. Vērojami skolēni, kas domu veltin veļ, bet savu viedokli tā arī nespēj formulēt. Līdz ar to skolēnu valodas kvalitātes līmenis ir zemāks nekā tam būtu jābūt. Raksturīgi, ka vairāki skolēni prot izteikt savas domas mutiski, bet rakstos tas sagādā grūtības. Šveicieša Žana Piažē kognitīvās attīstības teorija liecina, ka 15–18 gadu vecumā augstāko līmeni sasniedz formālo operāciju stadija (teorētiskā jeb abstraktā domāšana), kas liecina, ka “formālai operacionālajai domāšanai raksturīgas domāšanas funkcijas – analīze, vispārināšana, pieņēmumi jeb hipotēzes” (Puškarevs 2001: 58). Domāšana kļūst arvien intelektuālāka, abstraktāka un patstāvīgāka (Svence 1999). Iespējams, paaudžu maiņas rezultātā nākamās paaudzes šo domāšanas funkciju stadiju sasniegs vēlāk. Bet, kā raksta Jānis Rudzītis, tad “mācību darbības rezultāti atklājas skolēna uzvedībā” (Rudzītis 2000: 108). Skolēnu uzvedība mācību stundās bija apmierinoša. Skolēni veica norādītos uzdevumus, iepazīna mācību vielu. Tika novērotas arī mācību stundas, kurās skolēni nespēja koncentrēt savu uzmanību. I. Žogla atzīst, ka “uzmanības koncentrēšanai ir vajadzīga piepūle un gribasspēks kā audzinātas īpašības, kas izveidojas mācoties un pieredzei bagātinoties” (Žogla 2001: 177). Ar uzmanības noturēšanas grūtībām nākas saskarties ikvienam, tikai katram ir dažāds uzmanības noturēšanas ilgums. Vērojams, ka skolēniem traucē domāt, ja kāds ieradies ar kavēšanos, pievērsot sev lieku uzmanību un traucējot pārējiem. Pētāmās klases skolēniem vērojama vāji motivēta mācīšanās, jo viņi viegli atsakās no mācīšanās, nevēloties pārvarēt grūtības, jo “galvenokārt pievēršas tām darbībām, kuras paši novērtē kā svarīgas” (Svence 1999).

12. klases latviešu valodas un literatūras skolotāja uzskata, ka klasē atsevišķi skolēni ir darbīgi, atsaucīgi, labprāt diskutē, taču bieži trūkst radošuma, sava viedokļa atsevišķos jautājumos. 4 skolēni ir vairākkārt mudināmi strādāt, iesaistīties diskusijās.

Klases audzinātāja norādīja, ka tā ir klase, ar kuru ir patīkami sadarboties. Lai gan brīžam šķiet, ka klasei mācības neinteresē, tā ir gatava iesaistīties ārpusstundu pasākumos jebkurā laikā. Pavasara semestrī skolēniem bija jāgatavojas arī žetonvakaram, kur abām paralēlklasēm bija jāuzved izrāde. Skolēni daudz laika pavadīja mēģinājumos, saliedējot klases kolektīvu un rosinot jaunām idejām izlaiduma pasākumam.

Darba procesā ir svarīgi radīt arī atgriezenisko saiti. Tā parasti noris stundas noslēgumā kā skolēnu atklāsme par stundas ieguvumiem. Skolēns, kurš sapratis atgriezeniskās saites nozīmi, ir ieinteresēts, lai skolotājs iegūtu pēc iespējas precīzāku informāciju par to, kā viņam veicas, kas izdodas un kas pagaidām nē (Čakāne 2018: 136). Taču ne visi skolēni spēj objektīvi novērtēt mācību stundā veikto darbu un izdara tikai virspusējus secinājumus par savu darbu stundā.

3.3. Diagnosticējošā darba norises un rezultātu analīze

Didaktiskais materiāls par latviešu valodas dialektiem un latgaliešu rakstu valodu izstrādāts 11 mācību stundām. Aprobācijas laikā secināts, ka plānotajam darba lapu apjomam nepieciešamas vēl pāris mācību stundas, kas īstenotas aprobācijas laikā.

Diplomande pirms didaktiskā materiāla izstrādes noskaidroja, kāds ir šīs klases latviešu valodas un literatūras skolotājas viedoklis par izvēlēto tēmu, vai tā iepriekš apskatīta, kam pievērsta uzmanība. Skolēniem 10. klasē ir bijis neliels ieskats tematā par dialektiem un izloksnēm. Mācību gada otrā semestra sākumā skolēni iepazinuši arī latviešu valodas pētniekus un ieskatījušies valodas attīstības posmos. Klases latviešu valodas skolotāja uzskata, ka šai klasei ne visai patīk darboties grupās, taču diplomande dažās stundās īstenoja grupu darbu un tas izdevās veiksmīgi.

Izstrādājot diagnosticējošo darbu un aprobējamo lingvodidaktisko materiālu, tika ņemts vērā gan izmēģinājumdarbībā iesaistīto skolēnu pedagoģiski psiholoģiskais portrets, gan pedagoģijas un mācību priekšmeta didaktikas speciālistu

atziņas, gan valodnieku pētījumi par latviešu valodas paveidiem, konkrēti, izloksnēm, dialektiem, latgaliešu rakstu valodu, kā arī lībiešu valodu.

Diagnosticējošais darbs (1. pielikums) norisinājās 2019. gada 13. februārī. Kā jau norādīts, klasē mācās 14 skolēni, bet darbu veica 11 skolēnu – 5 meitenes, 6 jaunieši. Šajā laikā daudzi jaunieši slimoja, tāpēc skolu neapmeklēja.

Veidojot diagnosticējošo darbu, tika izvirzīts mērķis noskaidrot skolēnu zināšanas par latviešu valodas paveidiem un prasmi saskatīt izlokšņu atšķirības. Lai to sasniegtu, tika izstrādāti vienpadsmit uzdevumi, lai iegūtu informāciju par to:

- vai skolēni izprot jēdzienus *izloksne, dialekts, latviešu literārā valoda, latgaliešu rakstu valoda*,
- zina, kādas cilšu valodas ir latviešu valodas pamatā, kas raksturīgs katram latviešu valodas dialektam,
- zina latviešu valodas dialektu nosaukumus un prot tos atzīmēt kartē atbilstoši teritorijai,
- vai spēj pamatot viedokli par izloksni kā vērtību vai traucēkli valodas attīstībā,
- prot saskatīt konkrētam dialektam raksturīgās iezīmes runātā un rakstītā tekstā,
- vai skolēni izprot latviešu valodas dialektu un latgaliešu rakstu valodas nozīmi latviešu valodas attīstībā.

Pirmajā uzdevumā tika pārbaudītas skolēnu zināšanas par latviešu valodas paveidiem. Pārsvārā tika nosaukts tikai viens no paveidiem – latviešu valodas dialekti. 8 skolēni minējuši visus latviešu valodas dialektus – vidus, augšzemnieku, lībisko. Viens skolēns norādījis, ka paveids ir dialekts, bet cits rakstījis, ka paveidi ir dialekti un izloksnes. Neviens nebija nosaucis latviešu literāro valodu, latgaliešu rakstu valodu, slengu.

Otrais jautājums tika uzdots, lai noskaidrotu, vai skolēni izprot terminus *dialekts, izloksne* un *latgaliešu rakstu valoda*. Tika saņemtas šādas atbildes:

- *dialekts* ir valodas paveids, kurā ir izloksnes (4 skolēni),
- *dialekts* ir radniecīgu izlokšņu kopa (2),
- *dialektā* runā cilvēki dažādās valsts vietās (1),
- tas ir valodas pamats (1),
- *dialekts* ir sarunāšanās stils (2),

- *izloksnē* runā nelielā apvidū (4),
- *izloksne* ir valodas atšķirība starp ciemiem un apdzīvotām vietām (2),
- *izloksne* ir vārdu izruna (2),
- tā ir vārda galotņu noraušana (1).

Savukārt jēdzienu *latgaliešu rakstu valoda* mēģinājuši skaidrot tikai četri skolēni, norādot, ka:

- tā ir atšķirīga rakstu valoda, jo vārdi tiek rakstīti citādāk nekā latviešu valodā, bet tie izklausās līdzīgi,
- augšzemnieku dialekta rakstiskais paveids,
- vārdus raksta citādāk nekā citur Latvijā,
- ir īpatnēja ar dažādām lietām.

Salīdzinot skolēnu atbildes ar “Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīcā” doto skaidrojumu, ka dialekts ir “plašākā apvidū vēsturiski izveidojies teritoriāls valodas paveids, kuru veido vairākas radniecīgas izlokšņu grupas ar visumā vienādām īpatnībām fonētikā, gramatikā, leksikā” (VPSV 2007: 89), *izloksne* – “nelielā apvidū vēsturiski izveidojies teritoriāls valodas paveids ar savām īpatnībām fonētikā, gramatikā, leksikā, piemēram, Bēnes *izloksne*, Krimuldas *izloksne*, Šķilbēnu *izloksne*” (VPSV 2007: 204), var secināt, ka neviena no atbildēm nav pareiza. Sešiem skolēniem (1., 2. atbilde) ir priekšstats par to, kas ir dialekts. Tiem pašiem sešiem skolēniem (6., 7. atbilde) – nojausma par to, kas raksturīgs *izloksnei*, bet diviem – kas ir *latgaliešu rakstu valoda*. Vērtējot precīzākās atbildes, tika konstatēts, ka tikai sešiem skolēniem ir priekšstats par jēdzienu *dialekts* un *izloksne*.

Trešais jautājums tika uzdots, lai noskaidrotu skolēnu zināšanas par lībiešu valodas piederību urāliešu valodu saimei un par latviešu valodas piederību indoeiropiešu valodu saimes baltu valodu zaram. Skolēniem bija jāapvelk pareizā atbilde. 9 skolēni uzskata, ka lībiešu valoda tāpat kā latviešu valoda pieder baltu valodu zaram. Tikai 2 skolēni ir izvēlējušies pareizo atbildi. Domājams, ka šāds skolēnu uzskats ir tāpēc, ka viņi ir aizmirsuši, ko mācījušies pirms pāris gadiem par latviešu valodas dialektiem un *izloksnēm*. Iespējams, ka par lībiešu valodu netika plašāk runāts. Latviešu valodu par baltu valodu uzskata 7 skolēni, bet 4 skolēni domā, ka latviešu valoda pieder pie slāvu valodu grupas.

Ceturtajā uzdevumā tika noskaidrots, vai skolēni zina, no kuru cilšu valodas veidojusies latviešu valoda. 7 skolēni nenosauca nevienu cilts valodu. Viens skolēns

bija uzrakstījis, ka tās ir indoeiropiešu, baltu, austrumbaltu ciltis. Viens skolēns bija norādījis, ka tā ir latgaliešu cilšu valoda (skolēns uzskata, ka bijušas vairākas latgaliešu ciltis), cits minējis lībiešus, bet kāds skolēns domāja, ka latviešu valoda veidojusies no neandertāliešu pirmsākumiem.

Piektajā uzdevumā skolēniem bija jānorāda, uz kura dialekta pamata veidojusies latviešu literārā valoda. 7 skolēni ir atbildējuši pareizi – uz vidus dialekta pamata. 2 skolēni rakstījuši, ka latviešu literārās valodas pamats ir augšzemnieku dialekts, viens – lībiskais dialekts, bet viens atstājis uzdevuma atbildes aili tukšu.

Diagnosticējošā darba sestajā uzdevumā tika dota karte, kurā atbilstoši teritorijai bija jāieraksta latviešu valodas dialektu nosaukumi. 10 skolēni uzdevumu veikuši pareizi. Viens kļūdījies neuzmanības dēļ, sajaucot vietām augšzemnieku un lībiskā dialekta atrašanās vietu, jo, veicot uzdevumu, sacīja, ka zina, kur atrodas katrs dialekts.

Septītajā uzdevumā bija jāatrod pareizā atbilde uz jautājumu, cik izlokšņu ir latviešu valodas dialektos (doti atbilžu varianti: 25, 97, 168 vai 512). Šajā uzdevumā visi skolēni atbildējuši pareizi – latviešu valodas dialektos ir 512 izlokšnes. Interesanti, ka skolēni nezina, kas ir izlokšnes, bet ir sapratuši, ka to ir daudz un visi spējuši atbildēt pareizi.

Astotajā uzdevumā skolēniem bija jāuzraksta viedoklis par to, vai izlokšņu un dialektu dažādība ir valodas vērtība, vai arī tas traucē valodas attīstību. Kopumā skolēni uzskata, ka izlokšnes un dialekti ir latviešu valodas bagātība (sk. 1. tabulu). Tikai divi skolēni atzina, ka tas traucē, bet trešais norādīja, ka izlokšņu dažādība ir gan vērtība, gan traucēklis.

1. tabula

Skolēnu viedoklis par izlokšņu un dialektu dažādību vērtību vai traucēkli

Vērtība, jo sena un saglabājama.
Vērtība, jo sena latviešu pazīme, īpatnība.
Vērtība, jo ne katrai valodai ir dialekti un izlokšnes.
Vērtība, jo mūsdienās jaunieši runā ar jaunvārdiem. Vecākajai paaudzei jā māca jaunajai runāt izloksnēs.
Vērtība, jo neļauj izzust valodai, piešķir “odziņu” valodai.
Sena vērtība, kas netraucē valodas attīstību.
Vērtība, kas valodu padara īpašu.

Traucē, jo liela atšķirība, nesaprot, ko saka.
Traucē. Īpaši ārzemniekiem, kas mācās latviešu valodu.
Gan vērtība, gan traucēklis, jo Latgalē katrā novadā ir sava izloksne. Tas traucē ieviest latgaliešu rakstu valodu kā mācību priekšmetu Latgales skolās.

Diagnosticējošā darba devītais uzdevums bija klausīšanās uzdevums. Skolēniem bija jānoklausās trīs īsi fragmenti lībiskajā, augšzemnieku un vidus dialektā un jānosaka teksta piederība. Visi skolēni, izņemot vienu, uzdevumu veica pilnīgi pareizi, saklausīja katram dialektam specifisko un noteica, kuram dialektam atbilst katrs teksts. Viens skolēns bija sajaucis augšzemnieku un vidus dialektu.

Desmitajā uzdevumā tika doti četri teikumi latgaliešu rakstu valodā, kuri skolēniem bija jāpārveido latviešu literārajā valodā. Lielākā daļa skolēnu veiksmīgi tika galā ar šo darbu (sk. 17. pielikumu).

Diagnosticējošā darba vienpadsmitais uzdevums bija iecerēts kā radošais darbs – skolēniem bija jāiejūtas intervijas situācijā un rakstiski jāatbild uz vienu no vietēja laikraksta “Kokneses Vēstis” korespondenta jautājumiem:

Kā Tu domā, vai skolēniem būtu jāzina,

- *kādi ir latviešu valodas paveidi, kā tie funkcionē? Kāda ir to nozīme latviešu valodas pastāvēšanā,*
- *kā veidojusies latviešu literārā valoda,*
- *kas ir latgaliešu rakstu valoda un kā tā veidojusies?,*

pamatojot savu viedokli.

Kopumā skolēni atzina, ka skolēniem būtu jāzina latviešu valodas paveidi un to funkcionēšana (2 skolēni), jo tā ir valoda, kurā mēs runājam un sazināties; jāzina, kā veidojusies latviešu literārā valoda (2); valoda mainās, tāpēc valodas paveidiem ir tikai vēsturiska nozīme (1). Viens skolēns norādījis, ka “*latgaliešu rakstu valoda cēlusies no lietuviešu valodas, jo var saskatīt līdzības vārdu rakstībā un izrunā*”. Kāds cits jaunietis domā, ka “*paveidiem vairs nav liela nozīme latviešu valodā, arī valodas vēsturei un attīstības gaitai nav būtiska nozīme, taču to var mācīties, ja ir interese*”, savukārt kāda skolniece domā, ka “*svarīgi zināt par latviešu literārās valodas veidošanos, jo tā ir valoda, ko mēs lietojam un valoda, kas mums ir dzimtā, bet mēs to piesārņojam ar jaunvārdiem.*” Kopumā var secināt, ka skolēniem ir

interese par valodas vēstures jautājumiem un attīstības gaitu, lai gan divi skolēni nav veikuši šo uzdevumu.

Analizējot diagnosticējošā darba rezultātus, tika noskaidrots:

- ko skolēni zina, saprot,
- par ko ir priekšstats,
- ko spēj, prot.

Izkristalizējās arī vairākas problēmas, kam mācību procesā jāpievērš lielāka uzmanība. Autore pārliecinājās, ka tad, ja būtiskiem latviešu valodas apguves jautājumiem netiek atvēlēts pietiekami daudz laika, skolēniem labākajā gadījumā ir tikai priekšstats par tiem, bet neveidojas stabila zināšanas un izpratne. Lai pilnīgāk izprastu, kā attīstījusies latviešu valoda, kāds ir tās pamats, nepieciešama arī tautas veidošanās vēstures izpratne, piemēram, par to, kādas ciltis dzīvojušas šajā teritorijā, kā veidojusies latviešu tautība utt. Domājams, ka ne mazāk svarīgi ir tas, lai mācību saturā būtu tāds materiāls, ar kuru strādājot, skolēni dažādā veidā papildinātu zināšanas, attīstot valodas vēstures būtiskāko jautājumu izpratni, jo tas ir svarīgs arī nacionālās identitātes veidošanās aspekts.

Diagnosticējošā darba noslēgumā skolēniem bija jāveic pašvērtējums. Kā liecina darbi, jaunieši uzskata, ka zina latviešu valodas dialektus, prot tos nosaukt. Kāds skolēns atklāja, ka prot izlasīt izloksnēs rakstītus tekstus. Skolēni norādīja, ka vislabāk spēja veikt un saprast diagnosticējošā darba 6. uzdevumu (kartē atzīmējot atbilstošo dialektu), jo tas bija loģiski izpildāms uzdevums, ja zina latviešu valodas dialektu nosaukumus. Jaunieši arī atzina, ka vislabāk spējuši veikt pēdējo uzdevumu, jo tajā bija jāpauž savs viedoklis un jāpamato savas domas. Kāds skolēns atklāja, ka viņš klausās mūziku latgaliešu valodā un dažreiz tajā arī lasa, domā latgaliski. Veicot diagnosticējošo darbu, skolēni secināja, ka joprojām neprot skaidrot terminus (*izloksne, dialekts, latgaliešu rakstu valoda*), lai gan zina šo vārdu nozīmi. Trīs skolēni norādīja, ka neko daudz nezina par latgaliešu rakstu valodu. Skolēni arī atzina, ka vēl jāapgūst prasme pārveidot izloksnēs rakstīto tekstu latviešu literārajā valodā; jāmacās, kā noteikt, kuram dialektam teksts atbilst. Viens skolēns norādīja, ka jāapgūst latviešu valoda kopumā. Analizējot skolēnu viedokļus, tika noskaidrots, ka viņi vēlas iemācīties saprast, lasīt izloksnēs rakstītos tekstus, iemācīties rakstīt latgaliešu rakstu valodā. Skolēni uzskata, ka to, ko nezina un nesaprot, noskaidros turpmākajās mācību stundās vai atradīs nepieciešamo informāciju internetā.

Diagnosticējošais darbs tika vērtēts ar 'ieskaitīts' un 'neieskaitīts'. Visi skolēni, kuri darbu veica, ieguva vērtējumu 'ieskaitīts'. Tā analizē gūtās atziņas tika ņemtas vērā, izstrādājot lingvodidaktisko materiālu.

Diplomande uzskata, ka skolēnu pašvērtējums ir labs paņēmieni, kā noskaidrot viņu viedokli gan par veiktajiem uzdevumiem, gan par to, kas viņus interesē un kam būtu pievēršama uzmanība mācību procesā. Šis darbs noteica, kam nākamajās stundās tiks pievērsta lielāka uzmanība, ko skolēni vairāk grib apgūt, iepazīt, kas viņus vairāk interesē. Kopumā var vērot skolēnu interesi par latgaliešu rakstu valodu, dialektiem un izloksnēm. Kad diagnosticējošais darbs tika pārrunāts, daži skolēni stāstīja, ka prot runāt kādā no izloksnēm vai tajā runā viņu vecvecāki.

3.4. Lingvodidaktiskā materiāla izstrāde un aprobācija

Kā jau tika norādīts 1.2. nodaļā, latviešu valodas mācību līdzekļos, kas tiek izmantoti pedagoģiskās prakses skolā, latviešu valodas izlokšņu un dialektu, latgaliešu rakstu valodas un lībiešu valodas iepazīšanai nav materiāla. Tika izstrādāts oriģināls lingvodidaktiskais materiāls, lai attīstītu skolēnu izpratni par latviešu valodas dažādo paveidu lomu un nozīmi mūsdienās.

Lai skolotājs varētu izstrādāt mācību saturu teorētiskā un praktiskā aspektā, viņam jāiepazīst valodnieku pētījumi, jāapzina elektroniskie resursi, kas izmantojami skolēnu izziņas darbības veicināšanai, kā arī audiālie un vizuālie materiāli (sk. 1.2. nodaļu), kas izmantojami, lai skolēni mācītos ne tikai saklausīt un saskatīt dažādo valodas paveidu īpatnības, bet arī saprast izloksnē un latgaliešu rakstu valodā esošu tekstu.

Lingvodidaktiskais materiāls tika sagatavots 11 mācību stundām. Sarunā ar latviešu valodas skolotāju tika nolemts, ka apgūstamā tēma ir ļoti plaša un ne tikai lingvistiski, bet arī kultūrvēsturiski nozīmīga, tāpēc tai jāatvēl pietiekami daudz laika, lai skolēni iegūtu pilnīgākas zināšanas un attīstītu informācijas meklēšanas, atlasas un apstrādes, prezentāciju sagatavošanas, prezentēšanas, zinātniskā teksta un dialoga veidošanas u. c. prasmes.

Stundu tematika

Nr.	Temats	Mērķis	Sasniedzamais rezultāts
1.	Latviešu valodas dzīves ceļš	Padziļināt izpratni par latviešu valodas attīstības vēsturi	Skolēni zina būtiskākos latviešu valodas attīstības faktus, izprot valodas attīstības gaitu
2.	Ko es zinu par latviešu valodas paveidiem?	Iepazīt skolēnu patstāvīgo mācīšanās prasmi	Skolēni prot patstāvīgi sagatavoties mācību stundai, pilnvērtīgi veicot patstāvīgo pārbaudes darbu
3.-4.	Latviešu literāras valodas pamats – vidus dialekts	Veicināt izpratnes veidošanos par vidus dialektam raksturīgo	Skolēni zina, kā veidojies vidus dialekts, tā izlokšņu grupas, raksturīgās iezīmes
5.	Lībiskā dialekta vizītkarte	Padziļināt izpratni par lībisko dialektu, veidojot dialekta vizītkarti	Skolēni iepazīst lībiskā dialekta pazīmes, rašanās vēsturi, veidošanās gaitu
6.-7.	Ka ventiš atdar mut, viš apvārdo deviņš mēms.. (M. Zālīte)	Attīstīt skolēnu prasmi risināt sarunu par lībisko dialektu	Skolēni iepazīst lībisko dialektu no vēsturiskā, ģeogrāfiskā un valodnieciskā viedokļa
8.	Vasals, bruoļ, vasala, muos!	Padziļināt skolēnu zināšanas par augšzemnieku dialektu	Skolēni iepazīst augšzemnieku dialekta raksturīgās iezīmes, attīsta prasmi lasīt augšzemnieku dialektā rakstītu tekstu, saskata dialekta pazīmes dažādu izlokšņu tekstos
9.-10.	Mūsu bagātība – latviešu valodas otrā rakstu tradīcija	Iepazīt latgaliešu rakstu valodu kā nozīmīgu latviešu kultūras daļu	Skolēni zina, kā veidojusies latgaliešu rakstu valoda; radies priekšstats par latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības normām
11.	Dialektu valodiskā daudzveidība	Radošā veidā pilnveidot un nostiprināt zināšanas par latviešu valodas	Skolēni pilnvērtīgi darbojas grupās, izprotot dialektu un izlokšņu vērtības, bagātību

		dialekziem	
--	--	------------	--

Pirmā mācību stunda “Latviešu valodas dzīves ceļš” tika veltīta latviešu valodas dzīves ceļa – valodas CV – veidošanai (2. pielikums). Tās mērķis ir padziļināt izpratni par latviešu valodas attīstības vēsturi. Lai to sasniegtu, tika izvirzīti seši uzdevumi:

- kopīgi darbojoties, nostiprināt skolēnu zināšanas par latviešu valodas attīstību,
- veidot sapratni par valodas paveidu dažādības rašanos,
- pilnveidot prasmi iegūt jaunu lingvistisko informāciju iegūt no dažādiem avotiem un izmantot to mācībās,
- nostiprināt CV veidošanas prasmi, izstrādājot latviešu valodas CV (dzīvesgājumu),
- sekmēt ieinteresētas un cieņpilnas attieksmes veidošanos pret latviešu valodu,
- pilnveidot prasmi atbildēt uz jautājumiem.

Šajā stundā piedalījās 8 no 14 skolēniem. Viņi strādāja pāros vai individuāli. Kā zināms, atmiņā labāk saglabājas tā informācija, kuru cilvēks pats izzina vai iepazīstina ar to citus, tāpēc skolotājas stāstījuma vietā tika izvēlēta skolēnu savstarpējā mācīšanās. Katrs pāris saņēma skolotājas sagatavotus kompaktus tekstus par latviešu valodas attīstības posmiem. Katram pārim 15 minūšu laikā bija jāatrod būtiskākā informācija un jāsagatavo īss ziņojums zinātniskās valodas stilā. Lai nostiprinātu zinātniskā valodas stila lietošanas prasmi, skolēniem tika atgādinātas tipiskās frāzes. Darba nākamajā posmā katram pārim bija jāiepazīstina klātesošie ar iegūto informāciju, ko klausītāji ierakstīja “Valodas CV”. Tā pastiprinātā veidā tika pievērsta uzmanība arī šī lietišķā valodas stila žanra specifikai.

Diemžēl, veidojot valodas dzīvesgājumu, skolēni paši maz ko spēja uzrakstīt no citu stāstītā un gaidīja, kad skolotāja norādīs būtiskākos faktus, uzrakstīs tos uz tāfeles. Acīmredzot prasme klausīties un analizēt dzirdēto, uztvert būtiskāko un to pierakstīt šīs klases skolēniem nav pietiekami attīstīta. Bet tā ir svarīga ikvienam mūsdienu cilvēkam, īpaši tiem, kuri studēs augstskolā.

Stundā izdevās nostiprināt skolēnu zināšanas par latviešu valodas attīstības gaitu, taču ne visi skolēnu pāri spēja pilnvērtīgi iepazīstināt klātesošos ar iegūto informāciju. Skolotājai bija jāuzdod motivējoši jautājumi, lai skolēni pilnīgāk varētu

pastāstīt par valodas attīstības gaitu. Lai skolēnos raisītu sapratni par latviešu valodas paveidu dažādības rašanos, skolēni pilnveidoja lietišķā valodas stila apguvi, veidojot valodas dzīvesgājumu. Kā jau iepriekš minēts, dzīvesgājuma veidošanā skolēni maz ko spēja uzrakstīt. Stundas gaitā tika sekmēta ieinteresētas attieksmes veidošanās pret latviešu valodu, līdz ar to var secināt, ka izvirzītais stundas mērķis tika sasniegts un tika padziļinātas zināšanas par latviešu valodas attīstības vēsturi.

Stundas noslēgumā skolēni tika aicināti atbildēt uz trim jautājumiem: *Ko es šodien iemācījos? Kas sagādāja grūtības? Kuras ir divas lietas/notikumi, kas ieinteresēja?* Skolēni atklāja, ka šajā stundā iemācījās, *kāds ir latviešu valodas dzīves ceļš*¹ (resp., kā veidojās latviešu valoda), ka *latgaliešu rakstu valoda veidojās diezgan vēlu, tai bija grūts ceļš*. Skolēni atzina, ka grūtības sagādāja *secināt svarīgāko no teksta; teksta apkopošana un runāšana*. Interesi bija radījuši *vēsturiskie valodas notikumi; pirmie teksti latviešu valodā; latviešu valodas dialekti; latgaliešu rakstu valoda; pirmās iespiestās grāmatas; slengs un tā piemēri*.

Stundas noslēgumā skolēniem tika uzdots mājasdarbs – patstāvīgi iepazīties ar informāciju par latviešu valodas dialektu rašanos, latviešu valodas alfabētu un tā vēsturi, valodnieka Pētera Vanaga izstrādāto latviešu rakstu valodas periodizāciju, izmantojot e-klasē norādītos interneta resursus (lingvistisko karti un latviešu valodas rokasgrāmatu). Skolēniem jā sagatavojas pārbaudes darbam (3. pielikums) par mājās lasīto, kas paredzēts nākamajā mācību stundā.

Otrā stunda “Ko es zinu par latviešu valodas paveidiem?” bija veltīta skolēnu patstāvīgās mācīšanās prasmes iepazīšanai. Skolēni saņēma pārbaudes anketu “Latviešu valodas attīstības posmi” ar astoņiem jautājumiem. Tās aizpildīšanai tika atvēlētas 20 minūtes. Darbu veica 12 skolēni. 11 skolēni pirmo uzdevumu veikuši precīzi, zinot, ka latviešu valodas alfabētā ir 33 burti, patstāvīgi izmanto divu fonēmu apzīmēšanai, *o* lieto trīs fonēmu apzīmēšanai. Viens skolēns kļūdījies, norādot, ka patstāvīgi *i, ī* tiek lietoti divu fonēmu apzīmēšanai. Iegūtie rezultāti liecina, ka neviens skolēns nav pareizi izskaidrojis vārdu *bokstabi* (burti) – skolēni rakstījuši, ka *bokstabi* ir *ābece* (3 skolēni), *līdzskaņi, alfabēts, garumzīmes, pēdiņas*, kas liecina, ka skolēni patstāvīgi nespēj iepazīt informāciju. Patstāvīgā darba ceturtajā uzdevumā 11 skolēni bija pareizi norādījuši četras baltu ciltis (kuršu, zemgaļu, sēļu, latgaļu), kuras Latvijas teritorijā dzīvoja 12.-13. gadsimtā. Viens skolēns nosaucis divas ciltis –

¹Skolēnu darbi citēti bez labojumiem.

sēļu un lībiešu. Patstāvīgā darba piektajā uzdevumā skolēniem bija jāuzraksta trīs viedokļi par Vidzemes vidus dialekta izlokšņu rašanos. 6 skolēni atbildējuši pareizi – latgaļu cilts valodas turpinājums; zemgaļu cilts valodas turpinājums; latgaļi un latvieši ir divas dažādas ciltis. 5 skolēni uzdevumu atstājuši tukšu, bet 1 – rakstījis kļūdainas atbildes – *vidus dialekta un augšzemnieku dialekta krustošanās*; *vidus dialekta un lībiskā dialekta krustošanās*. Sestajā uzdevumā skolēniem bija jāuzraksta, ko viņi uzzinājuši par Pēteri Vanagu, pētot lingvistisko karti. Skolēni izpētījuši, ka *Pēteris Vanags pētīja latviešu valodu* (4 skolēni); *latviešu valodnieks* (3); *pasniedzējs Latvijas Universitātē* (2); *Baltu valodu profesors*. Nākamais patstāvīgā darba uzdevums liek secināt, ka skolēniem ir grūti loģiski secināt dotās informācijas hronoloģisko secību, jo neviens nebija veicis šo uzdevumu precīzi. 2 skolēni precīzi norādījuši 4, 3 skolēni – 2, bet 5 skolēni – 1 attīstības posmu. Pārbaudes darba 8. uzdevumā skolēniem bija jāsavieno izloksne ar cilti, no kuras tā radusies. 8 skolēni precīzi atzīmējuši sešas izloksnes ar to rašanās cilti. Viens skolēns pareizi atzīmējis 4, 2 skolēni – 3, bet 1 skolēns – 2 ciltis un to izloksnes.

Pēdējais (9.) uzdevums pārbaudes darbā bija uzrakstīt savu viedokli par Jura Alunāna aicinājumu “Turiet jūs, latvieši, savu valodu godā, un jums labi klāsies virs zemes. Jo, kas sevi pašu negodā, to arī citi negodās.” Šo darbu veica 12 skolēni un ieguva sekmīgu vērtējumu (kritēriji – 4. pielikums). Trīs skolēnu viedoklis par Jura Alunāna citātu lasāms 18.–20. pielikumā. Var secināt, ka pieci skolēni pievērsuši uzmanību vēsturiskajam aspektam, uzsverot 2. Pasaules kara laiku, kad Latvija bija okupēta un Latvijas teritorijā bija jārunā krievu valodā. Skolēni uzsver arī anglicismu lietojumu jauniešu saziņā, uzskatot, ka tie piesārņo valodu. Skolēni par J. Alunāna aicinājumu sprieduši, ka tas *liek padomāt par to, ka latvieši vienmēr piekāpjās un ar krievvalodīgajiem sāk runāt krievu valodā* (5 skolēni); *ir iedvesmojošs un māca lepoties ar savu valodu* (3); *aicina padomāt par valodas vērtībām – par aizguvumiem, ko jaunieši lieto* (5).

Pēc 20 minūtēm skolēnu patstāvīgā darba, pārejai uz stundas jaunā satura apguvi tika izmantots audiomateriāls – skolēni noklausījās vidus dialekta Kauguru, Džūkstes un Kazdangas izloksnē ierunātus tekstus (<https://valoda.lv/valsts-valoda/dialekti/>). Skolēnu uzdevums bija saklausīt vidus dialekta iezīmes. Pēc patstāvīgā darba skolēni vairs nebija motivēti strādāt, tāpēc vidus dialekta iezīmes spēja nosaukt tikai 3 skolēni.

Stundas noslēgumā tika uzdots mājasdarbs: skolēniem jā sagatavo prezentācija par vienu vidus dialekta jautājumu (5. pielikums), lai ar to nākamajā stundā iepazīstinātu klases biedrus. Prezentācija jāveido zinātniskās valodas stilā. Skolēniem tika atgādināts, ka, veicot mājasdarbu, jāuzraksta arī visi jautājumi, kas radīsies, veidojot prezentāciju, lai nākamajā stundā tos noskaidrotu.

Trešās un ceturtās stundas “Latviešu literārās valodas pamats – vidus dialekts” (6. pielikums) mērķis bija veicināt izpratnes veidošanos par latviešu valodas vidus dialektam raksturīgo. Stundas sākumā, pārrunājot pārbaudes darba rezultātus, tika nodrošināta atgriezeniskā saikne un noskaidrots skolēnu viedoklis par patstāvīgo darbu. Rezultātā skolēnu gūtās atziņas: ka latviešu valodas alfabētu var uzrakstīt, dziedot Renāra Kaupera dziesmu “Joka pēc alfabēts”; lingvistiskajā kartē pieejama plaša informācija, ko pētīt, ja ir interese; latviešu valodas rokasgrāmatā var atrast pārskatāmu un noderīgu informāciju par latviešu valodu. Skolēni tika aicināti uzdot arī jautājumus, taču nevienam jautājumi neradās.

Pārejai pie skolēnu veidotajām prezentācijām, skolotāja noskaita tautasdziesmu, aicinot skolēnus padomāt gan par mājasdarbu, gan iepriekšējās stundas patstāvīgo darbu. Skolēni atzina, ka veidojot prezentācijas pievērsuši uzmanību latviešu valodas izlokšņu dažādībai.

Skolēni sagatavojuši prezentācijas par vienu no dotajiem jautājumiem (5. pielikums). Lai kvalitatīvāk ritētu mācību stunda, skolotāja aicina skolēnus izveidot tabulu “Latviešu valodas dialekti” (7. pielikums), kura mācību stundās, klausoties prezentācijas un iepazīstot latviešu valodas dialektus, būs jāizpilda. (Katrā stundā skolēnu veikums tiek kopīgi pārrunāts, skolotājai rādot būtisko informāciju arī uz ekrāna).

Izmēģinājumdarbības laikā tika gūta pārlicība, ka izvēlētajā mācību satura apguves pieeja ir pietiekami efektīva, jo skolēni

- mācās izmantot zinātniski korektus avotus,
- attīsta prasmi veidot prezentācijas,
- mācās analizēt klasesbiedru prezentācijas, saklausīt būtisko un apkopot informāciju tabulās,
- patstāvīgi izzinot mācību saturu, apgūst to daudz labāk,
- skolēnu veidotās prezentācijas ļauj ietaupīt laiku,
- kopīgi pārrunājot jauno informāciju, tiek labāk nostiprinātas zināšanas.

Pozitīvi vērtējams tas, ka visi skolēni bija sagatavojuši prezentācijas, turklāt daudzi izmantoja iespēju sazināties ar skolotāju elektroniski, lai noskaidrotu izziņas procesā radušos jautājumus. Šāda apzināta, pašvadīta mācīšanās sekmē pozitīvu attieksmi gan pret mācībām veltīto laiku, gan pret klases biedru veiktajiem darbiem, kā arī motivē skolēnus rūpīgāk sagatavoties nodarbībām, jo nevienam jau negribas būt tam, kurš prezentācijas vietā klases priekšā klusē. Skolēni tika aicināti uzdot prezentētājam jautājumus, kas savukārt rosināja uzmanīgi klausīties un domāt līdzī. Ja kādam skolēnam radās grūtības atbildēt uz jautājumiem, skolotāja palīdzēja, uzdodot uzvedinošus jautājumus. Skolēniem pašiem bija interesanti gatavot prezentācijas. Katrs bija kaut ko jaunu uzzinājis, atradis, iepazinis. Prezentācijas gatavošana kādam prasīja īsāku laika posmu, citam – garāku, taču visiem kopā darbs izvērtās ļoti veiksmīgs un produktīvs. Var secināt, ka jāpildnveido skolēnu prasme veidot prezentācijas zinātniskās valodas stilā, kā arī jāpievērš lielāka uzmanība pētāmajam jautājumam, jo bija viens skolēns, kurš savu tematu par vidus stāstīja plaši, iekļaujot tajā cita skolēna tematu. Skolotāja aicināja prezentētāju neturpināt. Kad skolēni prezentēšanu bija pabeiguši, skolotāja bija sagatavojusi interaktīvu tiešsaistes testu par vidus dialektu (tests ar sešiem jautājumiem), kas bija jāpilda, izmantojot tālruņus. Skolēni atzina, ka atbildes zināja, kāds skolēns teica, ka nemaz nelasīja uz ekrāna redzamos jautājumus, tāpēc atbildes bija paviršas un kļūdainas. Kopumā 80% atbilžu bija pareizas. Divi skolēni kļūdas testā nebija pieļāvuši, 6 skolēni pieļāva 1 kļūdu, viens skolēns – 2 kļūdas un viens – 3 kļūdas. Virtuālās spēles jautājumi bija: *kur runā vidus dialektā? Kādas intonācijas ir vidus dialektā? Kādas izlokšņu grupas ietilpst vidus dialektā? Kāda valoda veidojusies uz vidus dialekta pamata? Kur atrodas Ērgeme? Kurā vidus dialekta izloksnē ir plata e, ē skaņa nenoteiksmē?* Šāda interaktīva nodarbe ļauj lietderīgi izmantot mobilo ierīci skolēniem pierastā veidā, lai pārlicinātos par stundā iegūtajām zināšanām.

Piektās stundas “Lībiskā dialekta vizītkarte” mērķis bija padziļināt izpratni par lībisko dialektu. Lai mērķis tiktu sasniegts, tika izvirzīti seši uzdevumi:

- radīt interesi par lībisko dialektu un vēlmi izzināt tam raksturīgo,
- paplašināt skolēnu zināšanas par lībiskā dialekta veidošanos,
- veidot sapratni par lībiešu valodas ietekmi latviešu valodā,
- rosināt skolēnus apzināties lībiešu valodas kultūrvēsturisko vērtību un nozīmi mūsdienās,

- attīstīt skolēnu prasmi patstāvīgi iegūt tiešsaistē pieejamo informāciju par lībisko dialektu un lībiešu valodu,
- sekmēt cieņpilnas attieksmes veidošanos pret lībiešu valodu.

Stundas sākumā skolēni devās nelielā ceļojumā pa Latvijas karti, lai noskaidrotu, kura ir senā lībiešu cilts dzīves telpa, kuras izloknes pieder pie lībiskā dialekta (8. pielikums), kur Latvijā to runā. Šajā stundā tika izmantota skolotājas sagatavotā prezentācija (9. pielikums). Pēc šī ceļojuma skolotāja aicināja skolēnus noklausīties Kārļa Kazāka dziesmu “Lai laipe, kas māc”, lai pilnveidotu skolēnu klausīšanās prasmi, aicinot sekot līdzī dziesmas vārdiem, saklausot lībiskā dialekta iezīmes (galotņu noraušana). Šo uzdevumu skolēni veica veiksmīgi, jo pierakstos bija izrakstījuši dzirdētos vārdus un varēja tos nosaukt. Dziesmai sekoja divi piemēri ar lībiskā dialekta izlokšņu runātājiem – ventiņu stāstnieces Līgas Reiteres un Vidzemes lībiskā Salacas izloknes runātājiem. Skolēniem bija jāatbild, kurš dzirdētais fragments ir Kurzemes – kurš Vidzemes izloksnē, jāpamato un jānosauc atšķirības. Skolēni atšķīra, kura ir Kurzemes lībiskā un kura – Vidzemes lībiskā izlokсне. Skolēni mēģināja nosaukt lībiskā dialekta iezīmes. Kad idejas bija beigušās, skolotāja parādīja sagatavoto slaidu ar lībiskā dialekta iezīmēm, aicinot skolēnus ierakstīt tās pierakstos.

Stundas noslēgumā skolēniem bija jāveido lībiskā dialekta vizītkarte, kas diemžēl norisa ne tik labi kā cerēts. Skolēni pirmdienas rītā vēl nebija gatavi darbam, nekas viņus nespēja ieinteresēt. Vizītkartes veidošana bija plānota kā pāru darbs, taču varēja novērot, ka strādā tikai viens pāris. Šajā stundā skolēni iepazīna lībiskā dialekta pazīmes, taču ne tik kvalitatīvi kā iecerēts. Pēc šīs stundas var izvirzīt jautājumu – ka lai skolēniem veido cieņpilnu attieksmi pret lībiešu valodu, ja skolēnu attieksme pret darbu ir vienaldzīga?

Sestās un septītās dubultstundas “Ka ventiš atdar mut, viš apvārdo deviņš mēms..” (M. Zālīte) (10. pielikums) par lībisko dialektu un lībiešu valodu laikā skolēni vispirms sagatavojās preses konferencei par lībisko dialektu, bet otrajā stundā norisinājās preses konference. Dubultstundas mērķis bija rosināt skolēnus piedalīties preses konferencē par lībisko dialektu. Lai mērķis tiktu sasniegts, tika izvirzīti šādi uzdevumi:

- iepazīt lībisko dialektu no vēsturiskā, ģeogrāfiskā, valodnieciskā viedokļa,
- pilnveidot sadarbības prasmi, veicot grupu darbu,

- attīstīt prasmi veidot prezentāciju par lingvistisku tematu,
- ieinteresēt lībiskā dialekta izzināšanā,
- pilnveidot prasmi iegūto informāciju prezentēt klases priekšā,
- veicināt pozitīvu attieksmi pret citu grupu paveikto, individuāli novērtēt citu grupu uzstāšanos.

Lai skolēni varētu organizēt preses konferenci, viņiem bija jāveic grupu darbs. Pirms tā skolotāja iepazīstināja skolēnus ar nenopietnu, humoristisku Jāņa Skuteļa piemēru preses konferencei, kas bija labs veids, kā noskaņot skolēnus darbam gan emocionāli, gan intelektuāli. Grupu darba laikā skolēni veiksmīgi iepazīna lībiešu valodas ābeci, lasīja tekstus lībiešu valodā. Šis darbs skolēnos radīja interesi par mācību tematu. Iepazīstot lībiešu-igauņu-latviešu valodas vārdnīcu, skolēni ar lielu interesi pētīja dažādus teicienus lībiešu valodā un to tulkojumu atbilstes latviešu valodā. Rezultātā katra grupa, izmantojot lomu spēli, sagatavoja izvēlētajai lomai atbilstošu materiālu, kas jāizmanto preses konferences laikā.

Otrajā stundā notika preses konference. Tā kā skolēni bija ieinteresēti grupu darbā, preses konferencē iesaistījās visi skolēni. Iejutušies žurnālista, komentētāja un intervējamās personas lomās, skolēni improvizēja un tēloja slavenus žurnālistus, zinātniekus un komentētājus. Tas ir viens no veidiem, kā latviešu valodas stundās izmantot teatralizācijas elementus, atraisot skolēnu radošumu. Kā zināms, emocionāli uztverts mācību saturs daudz labāk saglabājas atmiņā. Katras grupas uzstāšanās laikā pārējie skolēni iejutās žurnālistu un klausītāju lomā un ieklausījās, uzdodot jautājumus. Vērojot skolēnu darbu abās stundās tika konstatēts, ka

- 5 skolēni bija aktīvi, nopietni strādāja, lai iegūtu informāciju, iepazīna daudz jaunu lingvistisko un vēstures faktu, tāpēc viņu uzstāšanās bija labi sagatavota. Tieši šiem pieciem skolēniem kopumā raksturīga nopietna attieksme pret mācību darbu;
- 3 skolēni konferences sagatavošanas laikā bija pasīvi – grupu darbā neiesaistījās, vēroja notiekošo, negribēja palīdzēt pārējiem grupas biedriem, lai kvalitatīvi sagatavotos preses konferencei. Šiem trīs skolēniem tā ir raksturīga attieksme gan pret latviešu valodu, gan mācībām kopumā. To norāda arī klasesbiedri;

- 3 skolēni preses konferences laikā jutās apjukuši, klusi, bet 2 skolēni uzstājoties nespēja koncentrēties, valdīt smieklus. Viens skolēns stresa dēļ sāka runāt saraustīti, nesaprotami;
- Vienā grupā konferencei bija sagatavojies viens cilvēks;
- vienā grupā komentētāja lomā iejutās klases runīgākais puisis, kuru pārējie grupas biedri nevarēja apklusināt; grupa bija labi sagatavojusies, bet tas, ka komentētājs neiekļāvās paredzētajā laikā, liedza pārējiem skolēniem kvalitatīvi pildīt savus pienākumus.

Tā kā vienas mācību stundas laikā viena skolēnu grupa nepaguva uzstāties, tai iespēja tiks dota nākamajā stundā.

Protams, skolēniem bija jāvērtē arī citu un savas grupas veikums. Sākotnēji bija iecerēts, ka skolēnu darbs tiks vērtēts ar atzīmi, kas veidosies no paša un klases biedru veikuma. Izrādījās, ka daļai skolēnu nav šādas darba pieredzes, bet dažu skolēnu attieksme pret šo pienākumu bija pavirša, tāpēc nevarēja kvalitatīvi novērtēt savu un citu skolēnu darbu. Tā kā šāds vērtējums būtu nekorekts, bet noteikumos nebija paredzēts, ka atzīmes tiks skolotāja, tika izvēlēts cits vērtēšanas veids – ‘ieskaitīts’ un ‘neieskaitīts’. Izstrādājot vērtēšanas noteikumus, skolotājam turpmāk jāparedz šāda situācija un jānorāda atbilstoši kritēriji un iespēja “iejaukties” skolēnu vērtējumā.

Analizējot skolēnu darbu sagatavošanās un preses konferences laikā, tika gūtas vairākas atziņas, kas jāņem vērā turpmākajā darbā:

- darba grupas komplektējamas tā, lai katrā būtu viens līderis, kurš spētu motivēt pilnvērtīgam darbam visus skolēnus,
- sadalot uzdevumus, lielāka vērība pievēršama skolēnu interesēm, lai tādējādi motivētu aktīvāk iesaistīties mācību materiāla sagatavošanā,
- mācību procesā pievēršama daudz lielāka uzmanība tam, lai skolēniem būtu iespēja biežāk uzstāties klases biedru priekšā, tādējādi attīstot publiskās runas prasmi,
- skolēni vairāk jāiesaista mācību sasniegumu vērtēšanā, mācot, kā tas darāms, un attīstot prasmi gan izstrādāt vērtēšanas kritērijus, gan objektīvi izvērtēt savu un citu darbu.

Preses konferences noslēgumā skolēni veica pašvērtējumu, atbildot uz pieciem jautājumiem par sadarbību grupā (21. pielikums). Turpinājumā dažas raksturīgākās atbildes uz jautājumiem.

- Kā sastrādājos grupā?

Daudz komunicēju; atradu daudz tēmai atbilstošus jautājumus; grupā bija viegli sastrādāties, jo viens otru sapratām; grupā pārsvarā strādāju viena; ļoti veiksmīgi; strādājām vienlīdzīgi.

- Kas izdevās?

Jautājumu sastādīšana; atrast nepieciešamo informāciju; izdevās gandrīz viss; izdevās sagatavot jautājumus, bet atbildes bija par īsu; izdevās veiksmīgi uzstāties.

- Kas neizdevās?

Preses konference; izdomāt atbilstošus jautājumus; atrast dažus īpašvārdus; gribējās vairāk ko pateikt; par maz iesaistījos informācijas meklēšanā.

- Ko būtu gribējies izdarīt labāk?

Veiksmīgāk iesākt interviju; būtu vairāk gribējusi iejusties žurnālistes lomā; plašāk atbildēt uz uzdotajiem jautājumiem; interesantāku konferenci uztaisīt; gribējās izteikt vairāk piemērus; domāju, ka manai grupai vajadzēja labāk uzstāties preses konferencē; izdarīju visu, ko varēju.

- Ko jaunu uzzināju?

Uzzināju, ka kāds pasaulē vēl saprot un runā lībiski; ka "Pūt vējiņi" ir lībiešu tautasdziesma; uzzināju kādas bija zemē glabātās liecības par lībiešu vēsturi; ieguvu jaunu informāciju par lībiskā dialekta Kurzemes izloksnēm; ļoti interesantus un nedzirdētus faktus par lībiešiem; uzzināju, ka lībieši ir dzīvojuši arī Aizkraukles pusē; uzzināju lībiskā dialekta Vidzemes izlokšņu vārdus.

Pēc lībiskā dialekta un lībiešu valodas iepazīšanas skolēniem bija jākārtos svešvalodas eksāmens, kam sekoja pavasara brīvlaiks, tāpēc mācību procesā divu nedēļu pārtraukums.

Nākamais mācību posms tika veltīts augšzemnieku dialekta un latgaliešu rakstu valodas iepazīšanai, atvēlot tam 4 mācību stundas.

Astotās stundas "Vasals, bruoļ, vasala, muos!" (11. pielikums) mērķis bija padziļināt skolēnu zināšanas par augšzemnieku dialektu. Lai mērķis tiktu pilnvērtīgi sasniegts, tika izvirzīti seši uzdevumi:

- iepazīt augšzemnieku dialektam raksturīgās iezīmes,
- attīstīt prasmi lasīt augšzemnieku dialektā rakstītu tekstu un pārveidot to latviešu literārajā valodā,
- attīstīt prasmi saskatīt dialekta pazīmes dažādu izlokšņu tekstos,
- veidot izpratni par augšzemnieku dialekta nozīmi latgaliešu rakstu valodas izveidē,
- pilnveidot prasmi meklēt lingvistisko informāciju tiešsaistē.

Arī šajā gadījumā bija jāizstrādā oriģināls mācību materiāls, kas tika iegūts, izmantojot gan valodnieku pētījumus, gan elektroniskos resursus (sk. literatūras sarakstu 11. pielikumā), kā arī atbilstoša darba lapa (12. pielikums). Sākumā skolēni tika aicināti iepazīt augšzemnieku dialektu, izlasot tekstu darba lapā gan par dialekta un izlokšņu grupu teritoriālo lokāciju, gan tam raksturīgajām lingvistiskajām iezīmēm – intonācijām un skaņu pārveidojumiem, gramatiskajām un leksiskajām īpatnībām. Lai skolēni varētu sev piemērotā tempā pašorganizēties, mācībās plašāk iepazīt pētāmos jautājumus, skolotāja norādīja arī tiešsaistes adreses, kur iespējams atrast noderīgu informāciju.

Otrajā uzdevumā skolēniem bija jānosaka augšzemnieku dialekta Aglonas, Lejasciema, Lubānas un Skrīveru izlokšnē rakstīto tekstu fragmentu piederība dialektam un šo izlokšņu atrašanās vieta kartē. Izmantojot šo informāciju, jaunieši noteica, kurā izlokšņu grupā ietilpst katrs teksta fragments. Pārrunājot paveikto, tika secināts, ka skolēni pareizi noteikuši, ka trešā teksta izlokšne atbilst dziļajām sēliskajām izlokšnēm, kā arī norādījuši dziļo nesēlisko izlokšņu iezīmes. 2.3. uzdevumā skolēni norādījuši vienu vai divas skaņu atbilstmes un izrakstījuši piemērus no teksta fonētiskajā transkripcijā, pēc tam teikumus pārveidojot latviešu literārajā valodā. Skolēni latviešu literārajā valodā pārveidojuši šādus teikumus: *ko viņš nevar, to var visi; zem ozola stāvēdama; valodiņu cēlājiņi* (22. pielikums).

Trešajā uzdevumā skolēniem triju tekstu fragmentos bija jānosaka augšzemnieku dialektam raksturīgas iezīmes. Šos tekstu fragmentus skolotāja aicināja izlasīt vienam drosmīgam skolēnam. Lai uzdevumu veiktu kvalitatīvāk, uz ekrāna bija redzamas tipiskās dialekta iezīmes.

Pirmajā teksta fragmentā skolēni saskatījuši, ka *ī vietā divskanis ei; divskanim ie atbilst ī; skaņai a atbilst īss o (bolta golva), garajai ā skaņai atbilst oa vai uo (muoti); a skaņai atbilst īss o (lopa).*

- Otrajā teksta fragmentā skolēni saskatījuši, ka *skaņu kopai šķ, žģ, atbilst šk, žg; a skaņai atbilst īss o (montas); ā skaņai atbilst oa vai divskanis uo.*
- Trešajā teksta fragmentā skolēni norādījuši, ka *garās u skaņas vietā ir yu, ou, eu; divskanis ie atbilst ī (īt); līdzskaņi tiek izrunāti mīkstāk patskaņu e, ē un divskaņu ie, ei priekšā.*

Ceturtajā uzdevumā skolēniem bija jānosaka, kā atšķiras dažādie augšzemnieku dialekta teksti no citiem latviešu valodas dialektiem. Skolēni norādīja, ka *augšzemnieku dialekta teksti atšķiras ar izloksnēm, izrunu, rakstību; mīkstinājuma zīmju daudzums ir atšķirīgs; atšķiras vārdu nozīme; no dažādām vietām nākuši teksti dažādi atšķiras.* Kāds skolēns uzskatīja, ka neatšķiras, *jo atšķirība ir maza un nav būtiska.* Skolēnu atbildes liecina, ka vēl daudz darāms, lai viņi spētu saskatīt katram dialektam būtisko un pienācīgi formulētu savas domas.

Darba lapas piektais uzdevums paredzēts, lai pilnveidotu skolēnu digitālo, izziņas un analītisko prasmi, tiešsaistē meklējot atbildes uz septiņiem jautājumiem (23., 24. pielikums):

1. *Vai augšzemnieku dialektu drīkst saukt par latgaliešu rakstu valodu?* Skolēni raksta, ka *jā, jo latgaliešu rakstu valoda ir cēlusies no augšzemnieku dialekta; kāds uzskata, ka augšzemnieku dialekts ir cēlies no latgaliešu rakstu valodas; jo tas ir vēsturisks valodas paveids; jā, jo augšzemnieku dialektā runā principā tikai Latgalē.* Šīs atbildes liecina, ka skolēniem nav īsti izpratnes par to, kāda ir atšķirība starp dialektu un rakstu valodu, tāpēc nākamajās mācību stundās tas jāpaskaidro.
2. *Kas ir latgaliešu rakstu valoda?* Skolēni šajā uzdevumā snieguši gan pareizas, gan neprecīzas, taču pēc būtības atbilstošas, gan kļūdainas atbildes, piemēram, *otra latviešu rakstības tradīcija; vēsturisks latviešu valodas paveids; pierakstīta latgaliešu valoda; vēsturisks latgaliešu paveids; valodas stils.*
3. *Kur var apgūt latgaliešu rakstu valodu?* Skolēni raksta, ka latgaliešu rakstu valodu var apgūt *kursos, Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijā, Daugavpils Universitātē, Latvijas Universitātē; vislabāk Latgalē pie latgaliešu valodā runājošiem; arī dažās augstskolās; jebkurā latgaliešu skolā.*
4. *Kā sauc latgaliešu kultūras gada balvu? Kur to pasniedz?* Visi skolēni bija veiksmīgi atraduši, ka latgaliešu kultūras gada balvu sauc “Boņuks” un to pasniedz Latgales vēstniecībā “Gors”. Kā rakstīts balvas “Boņuks 2018”

nolikumā, latgaliešu kultūras gada balva “tiek veidota ar mērķi apkopot labāko, spilgtāko un svarīgāko padarīto un notikumus iepriekšējā gadā latgaliskajā kultūrā, godinot aktīvākos latgaliešu kultūras pārstāvjus” (Boņuks 2018).

5. *Trīs Latvijā populāri latgalieši, mūzikas grupas, nodarbošanās.* Skolēni uzskaitījuši vairākas mūzikas grupas, piemēram, “Dabasu Durovys”, kas ir viena no pirmajām grupām, kura sāka izpildīt rokmūziku latgaliešu valodā. Grupa izdevusi četrus albumus; folkroka grupa “Laimas Muzykanti”, kas sākotnēji dibināta kā deju ansambļa muzikālais sastāvs; grupa “Bez PVN”, kura izdevusi divus albumus. Grupā muzicē arī aktieris Kristaps Rasims; puīšu kvartets “Baritoni”, kas slavu ieguva šovā “X faktors”; postfolkloras grupas “Rikši” un “Tautumeitas”; “Borowa MC”, kura apvieno hiphopu, rokmūziku un tautas mūziku latgaliešu valodā; “Latgalīšu reps”; “Baltie lāči”; Jānis Skutelis – komiķis; pieminēts arī dziedātājs Normunds Zušs.
6. *Atrodi norādītajā tiešsaistes adresē (<http://www.lakuga.lv/category/voluda/parvoludu/>) vienu asprātīgu teicienu un divus vārdus, kas piesaistīja uzmanību, pamato savu izvēli.* Skolēni izrakstījuši šādus teicienus:

- “Boda laikā i Valns myusys ād”.
- “Cik gryuts ir byut latvīšam, ka naesi latgalīts”.
- “Kur tik ilgi beji, ka cik mudri atguoji!”
- “Ar buobys pruoitu pi gudreibys natiksi”, jo populārs teiciens, kas bieži vien ir arī patiesība.
- “Olu dzert nav grāks – tys ir zemis spāks”. Mans dzīves moto.
- “Vysi tik slymi, tik slymi, bet atīt satstdīne – nav kuo glubuot”, patīk, jo atbilst mūsdienu jaunatnei.
- “Kuozyš bez muzykantu taipat kai meizīņš bez pirdīņa”.

Izvēlētie vārdi: *čaja, jo izklausās interesanti; glupim – interesants vārds, kā nosaukt kādu par stulbu; gosti – viesi, jo mūsdienās esmu dzirdējusi šo vārdu; myusus – mūs. Interesanta vārda rakstība; kuļdinīks – mobilais telefons; čyuls; kuozyš – kāzas; sastdīne – liekas, ka rakstīts citā valodā; slymi – skan līdzīgi latviešu valodas vārdam; myusys – mušas. Jāpadomā ilgāk, lai saprastu, kas tas ir par vārdu; škārsteiklys – internets.*

7. *Kur pēta izloknes?* Uz šo jautājumu neviens nezināja atbildi, tāpēc skolotāja īsas lekcijas veidā pastāstīja par areālo lingvistiku, pētījumiem, kas veikti Latvijas

Universitātes Latviešu valodas institūtā, kas atrodas Latvijas Zinātņu akadēmijā. Skolēni uzzināja, ka institūtā glabājās plaša leksikas, fonētikas un morfoloģijas kartotēka, kas izveidota vairākos gadu desmitos, izlokšņu vācēju pierakstu burtnīcas un balss ieraksti. Tika arī skaidrots, kā valodnieki, studenti, skolotāji, skolēni un citi interesenti vāc izlokšņu materiālu, vietvārdus. Skolēniem bija jāpieraksta dzirdētā informācija, pēc tam viņi sniedza šādas atbildes: *izloksnes pēta valodnieki, lai valoda nepazūd, jo tai ir arī vēsturiska nozīme; domāju, ka tās pēta valodnieki. Tai ir speciāla mācība; izloksnes pēta latviešu valodas institūtā; izloksnes pēta valodas pētnieki pētniecības centrā; braukājot pa Latvijas daļām un klausoties, pierakstot, kā katrā vietā runā; ar areālo lingvistiku* (skolēns nav sapratis, ka tā sauc pētīšanas nozari).

Devītās un desmitās stundas “Mūsu bagātība – latviešu valodas otrā rakstu tradīcija” (13. pielikums) mērķis bija iepazīt latgaliešu rakstu valodu kā nozīmīgu latviešu kultūras daļu. Lai to sasniegtu, tika izvirzīti uzdevumi:

- gūt priekšstatu par būtiskākajiem latgaliešu rakstu valodas attīstības posmiem,
- veidot priekšstatu par latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības normām,
- pilnveidot prasmi meklēt informāciju tiešsaistē par latgaliešu rakstu valodu un izmantot to pašizglītībā,
- attīstīt izpratni par latgaliešu rakstu valodas nozīmi latviešu kultūrā,
- veidot pozitīvu attieksmi pret latgaliešu rakstu valodu un tās izmantojumu mūsdienās.

Šajā stundā skolēniem bija jāveic dažāda veida uzdevumi:

Lai skolēni sagatavotos mācību darbam, ierosmei mājās bija jānoklausās vismaz viena dziesma latgaliešu valodā. Šo uzdevumu bija veikuši visi skolēni, bet attieksme bija dažāda. 2 skolēni norādīja, ka labprāt regulāri klausās dziesmas latgaliski, saprot to vārdus. 4 jaunieši atzina, ka noklausījās vairākas dziesmas un tās ir iepatikušās. Arī dziesmu saturu ir sapratuši. Bet 3 skolēni teica, ka dzirdētās dziesmas nav patikušas, tāpēc ka nepatika melodija vai videoklips. Taču viens no būtiskākajiem iemesliem bija tas, ka nav sapratuši vārdus. Iespējams, nav iedziļinājušies, lai vārdi tiktu saprasti, jo kopīgi klausoties dziesmu, skolēni secināja, ka vārdus var saprast.

Pēc mājasdarba apspriešanas sekoja skolēnu individuālais darbs. Vispirms viņi iepazīna latgaliešu rakstu valodu, izmantojot tiešsaistes materiālus par latgaliešu rakstu valodu, kuros tika meklēta darba lapas uzdevumu (14. pielikums) veikšanai

nepieciešamā informācija, kuru meklējot jāgūst priekšstats par latgaliešu rakstu valodas attīstības posmiem, latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības normām. Tā kā darbs bija laikietilpīgs, pirmajā latgaliešu rakstu valodai veltītajā stundā pirmo uzdevumu skolēni paguva izpildīt tikai līdz pusei. Darba lapas tika nodotas, lai nākamajā stundā varētu tās turpināt. Skolotāja ieskatās, kā skolēniem veicies ar darba lapas izpildi. Nākamajā stundā skolēni tupina veikt darba lapas uzdevumus. Pirmais uzdevums tiek pārrunāts, skolēniem lasot un papildinot prasīto. Skolēni atklāja, ka latgaliešu rakstu valodas attīstības posmi bijuši smagi, jo bija jāpārdzīvo drukas aizlieguma laiki, par kuriem skolēni iepriekš nebija dzirdējuši. Skolēni uzzināja, ka drukas aizlieguma laikā nedrīkstēja sarunāties latviski, tika iznīcinātas grāmatas ar latīņu burtiem. Skolēni tiek iepazīstināti arī ar Andriņa (Andryva) Jūrdža rokrakstu fragmentiem, lai veiksmīgāk veiktu darba lapas otro uzdevumu (25. pielikums), kur jāataino kalendāra atvērums, kas veltīts mūsdienu jauniešiem. Viens skolēns īsumā atainojis Jāņu dienu, nosaucot trīs, viņaprāt, būtiskākos vārdus: *alus, siers, papardes zieds* un izteicienu *Alu dzert nav grēks – tas ir zemes spēks*. Skolniece aprakstījusi, kāds kalendārs varētu būt: *Es izgatavotu jauniešiem elektronisko kalendāru. Tajā būtu vārda dienas, varētu pats ieprogrammēt arī svarīgu cilvēku dzimšanas dienas, tas rādītu laiku un datumu, arī katras stundas laikapstākļus. Kalendārs darbotos ar interneta palīdzību, tādejādi spētu atjaunot jaunāko informāciju. Kalendārs arī rādītu katras dienas horoskopus. Kāda cita skolniece raksta: Mūsdienu jaunatnei jau vajag kaut ko interesantu, lai viņi to vispār sāktu lasīt. Noteikti iekļautu pareģojumus un horoskopus. Arī vārda dienas. Katrā dienā varētu ielikt kāda slavena cilvēka viedokli par noteiktu tēmu. Kāds uzrakstījis: Lai vienkārši beidz sēdēt savos spaidīkļos un sākt sportot! Ar šo uzdevumu tika sasniegts izvirzītais rezultāts – apzināties latgaliešu rakstu valodas nozīmi Latgalē un latviešu kultūrā. Žēl, ka ne visi skolēni veica šo uzdevumu. Viens skolēns atklāja, ka nespēj izdomāt neko, kas varētu interesēt mūsdienu jauniešiem.*

Tā kā šī ir pēdējā mācību tēmas apguvei veltītā stunda, tad tajā tika veikti arī uzdevumi, lai secinātu, kā skolēni uztver latviešu valodas saglabāšanas nepieciešamību, vai apzinās savu atbildību un lomu latviešu valodas attīstībā. Uzdevuma izstrādē ierosmei izmantota situācija, kad bija latgaliešu rakstu valodas aizliegums, t. i., aizliegums izmantot latīņu alfabētu. Tāpēc skolēniem bija jāiedomājas situācija, kurā tiek liegts izmantot latviešu alfabētu, un jāuzraksta, kā viņi rīkotos (skat. 3. tabulu).

Latviešu valodas saglabāšanas iespēja tās pastāvēšanas draudu gadījumā

Es uzrakstītu visus latviešu valodas likumus ar kirilicas burtiem kādā no skolas burtnīcām, jo tās man nevarētu atņemt. Paslēptu tās seifā un nodotu to nākamajām paaudzēm, tad viņi tās varētu papildināt ar jaunumiem un nodot tālāk, līdz brīdim, kad atļauj latviešu valodu.
Ierakstītu visu tukšās burtnīcās un kladēs. Turētu tās paslēptas starp skolas piederumiem. Lai vēl vairāk tām liktu izskatīties nenozīmīgām uz vāka rakstītu to pašu, ko uz skolas burtnīcām.
Es noteikti, lai saglabātu latviešu valodu, mājās uztaisītu pierakstu kladi, kurā ik dienu papildinātu ar dažādiem jauniem vārdiem vai teikumiem. Mēģinātu lasīt pēc iespējas vairāk grāmatas latviešu valodā. Vēl, lai saglabātu latviešu valodu, varētu rakstīt vēstules paziņām, kuras no paaudzes paaudzē saglabātu, un tā beigās šīs vēstules varētu nonākt kādā muzejā.
Es to glabātu mājās savos pierakstos un slēptu vietā, kur pat neiedomātos ģimene meklēt, vietā, kuru zināšu tikai es. Un tad, kad būtu laiks nodot nākamajai paaudzei, es paskaidrotu kā tie jāglabā, un tad tos varētu papildināt arī nākamie.
Es rakstītu pierakstus, kur ir rakstīts viss latviešu valodā. Tad, kad atceltu aizliegumu, es šos pierakstus, kas būs sakrājušies, nodošu nākamajai paaudzei. Es šos pierakstus glabātu kastē, kas atrastos manā skapī.
Caur slepenām ziņām vai ieliktu ciparu šifru un katram ciparam atbilstošu burtu.

Skolēnu atbildes liecina, ka viņi šādā situācijā meklētu iespēju uzkrāt latviešu valodas faktus, rakstīt un saglabāt izlasīto.

Pēdējais uzdevums veltīts tam, lai skolēni izteiktu viedokli par dzimtās valodas neviendabību un attieksmi pret tās skanējuma dažādību, ierosmei izmantojot Vilhelma fon Humbolta domu “Vispār tautai ir viena un tā pati valoda, taču ne jau katram tā ir gluži tā pati, un, ja ievēro vismalkākās nianses, tad jāatzīst, ka ik cilvēkam ir sava valoda”, ko skolēni pamato tā (4. tabula):

Raksturīgākās skolēnu atziņas

Katrs cilvēks runā citādāk, neviens nerunā perfektā latviešu valodā. Katrā Latvijas vietā šī valoda ir citādāka, bet principā visās no šīm vietām mēs saprotam šīs vietas izloksnes un tā ir viena un tā pati valoda.
Es domāju, ka tā ir, ka tautai ir viena un tā pati valoda, un, ka, ka iedziļināties niansēs, tad ik cilvēkam ir sava valoda. Viss ir atkarīgs no tā kā cilvēks pats visu uztver, kā reaģē uz tam pateikto informāciju un arī kādā tonī tas viss tiek pasniegts. Cits savu valodu uztver kā kaut ko ļoti vērtīgu, dārgu, kā kultūras mantojumu, bet citi pret to izturas slikti, runājot rupjus vārdus vai izķēmojot to.
Es pilnīgi piekrītu šim citātam, jo mēs neviens neesam vienādi un vienu vārdu katrs izrunā pa savam ar kaut kādu savu niansi, ko var pat nemanīt. Tas pat ir ļoti labi, jo citādāk jau būtu garlaicīgi. Mums tik tiešām ir viena valoda, tikai izruna atšķiras.
Manuprāt, mums visiem ir viena valoda, bet tās nianse atšķir mūs visus. Daudzās vietās Latvijā ir citādāks dialekts un izloksnes arī atšķiras.
Nav viena un tā pati valoda. Ja jau tā būtu, tad nebūtu vajadzības izdomāt latīņu valodu.

Analizējot paveikto, tika secināts, ka skolēniem ir radies pilnīgāks priekšstats par latviešu valodas izloksnēm un dialektiem, latgaliešu rakstu valodu, iegūtas plašākas zināšanas, tomēr, lai veidotos izpratne, kas raksturīgs katram valodas paveidam, kāda ir tā nozīme latviešu valodas attīstībā, mūsu kultūrā un ikviena nacionālās un kultūras identitātes veidošanā, jāiegulda regulārs darbs, turklāt tas jādara jau pamatizglītības posmā un jāturpina vidusskolā. Svarīgi, lai tiktu izstrādāti atbilstoši mācību materiāli, sagatavoti izloksņu teksti, audiomateriāli, ko skolotājs varētu izmantot mācību procesā. Pēc skolēnu rakstītā var secināt, ka skolēni raksta plaši, taču neprot līdz galam izteikt savu viedokli.

3.5. Konstatējošā darba norise un rezultātu analīze

Tā kā izmēģinājumdarbības laikā skolēniem bija jāapgūst ļoti plašs mācību materiāls, turklāt tas notika laikā, kad tuvojās mācību gada beigas un valsts pārbaudījumi, bija svarīgi pārliecināties, ko skolēni tiešām izpratuši, bet kuru jautājumu apguvei nepieciešams mērķtiecīgāks darbs. Tika izstrādāts konstatējošā pārbaudījuma darbs, kas zināmā mērā bija diagnosticējošā darba spoguļattēls.

Pirms konstatējošā darba skolēniem bija iespēja savas zināšanas nostiprināt grupu darbā (15. pielikums). Šajā stundā bija ieradušies 9 skolēni, turklāt daži skolēni ieradās ar kavēšanos, jo latviešu valoda bija pirmā mācību stunda. Skolēniem tika piedāvāta alternatīva – iespēja iejusties ģeogrāfa, politiķa, tūrisma konsultanta vai aktiera lomā. Skolēni strādāja divās grupās (vienā pieci, otrā – četri skolēni) – politiķi un brošūras “Baltu ceļš” pētnieki (26. pielikums). Sākotnēji bija iecerēts, ka skolēni strādās šajās grupās, pēc tam grupu uzdevumi mainīsies, taču skolēni bija aizrāvušies ar uzdevumu un veltīja tam visu mācību stundu. Varēja novērot, ka vienā darba grupā strādā visi skolēni, bet otrā – tikai viens. Skolēni strādāja patstāvīgi, meklējot informāciju dotajos avotos. Skolēni ieguva priekšstatu, ka latviešu un lietuviešu vēsturiskie notikumi, apskates vietas ir tuvas un apskates vērtas. “Politiķi” secināja, ka Valsts valodas likumā vajadzētu pievienot vēl kādu likuma pantu par valodas paveidu, dialektu aizsardzību, saglabāšanu un attīstību, lai spētu pilnīgāk saglabāt izloksnes un raisīt cieņu pret tām.

Konstatējošam darbam tika paredzēta dubultstunda, kas notika 2019. gada 3. aprīlī. Konstatējošo darbu veica 14 skolēni – 6 meitenes un 8 puisi (16. pielikums).

Konstatējošā darba pirmajā uzdevumā tika pārbaudīts, vai skolēni tagad zina, kādi ir latviešu valodas paveidi. Skolēni raksta:

- *Augšzemnieku dialekts atrodas Alūksnē, Rēzeknē. Ir divas izlokšņu grupas – sēliskās, latgaliskās. Lībiskajā dialektā arī ir divas izlokšņu grupas – Vidzemes lībiskās un Kurzemes lībiskās. Gala zilbēs pazuduši īsie patskaņi. Runā Limbažos, Dundagā, Ventpilī. Vidus dialektam ir 3 izlokšņu grupas – Vidzemes vidus, zemgaliskās, kursiskās. Runā Jelgavā, Cēsīs. Tipiskais piedēklis -īn-. Latgaliešu rakstu valodā runā Latgalē. To lieto dažādās grāmatās, māca augstskolās.*
- *Latvijā ir 3 dialekti – augšzemnieku, kurā runā Latgalē un Vidzemes austrumos. Vidus dialektā – Latvijas vidus daļā. Lībiskajā – Kurzemē. Latgaliešu rakstu valoda – Latgalē, internetā, DU, LU to var apgūt. Slengs – izmanto ikdienā, sajaukta latviešu valoda ar citām un citā veidā.*
- *Latgaliešu rakstu valodu izmanto sarunvalodā Latgalē. Lībiešu dialekts – to izmanto dziesmās. Vidus dialekts – tuvāk sarunvalodai Latvijā. Augšzemnieku – ir filmas.*

- *Slengs – izmanto sarunvalodā. Latgaliešu rakstu valodu izmanto Latgalē. Latviešu literārās valodas pamatā – vidus dialekts.*
- *Augšzemnieku dialekts – filmās, dziesmās, dzejoļos. Vidus dialekts – filmas, grāmatas, jo šis dialekts ir vistuvāk latviešu literārajai valodai. Lībiskais dialekts – grāmatās, bet šajā dialektā jau daudz mazāk dzied. Latgaliešu rakstu valoda – dažas grāmatas, filmas.*
- *Latgaliešu rakstu valoda – to izmanto Latgalē, ikdienā, mājaslapās internetā. Augšzemnieku dialekts, ko izmanto Latgalē. Vidus dialekts – Vidzemē. Lībiskais dialekts – Kurzemē.*
- *Latviešu valodas paveidi ir slengs, latviešu literārā valoda un latgaliešu rakstu valoda. Dialektus izmanto Latgalē, Kurzemē Vidzemē. Kurzemē – lībisko dialektu. Vidzemē – vidus dialektu. Latgalē – augšzemnieku.*
- *Latgaliešu rakstu valoda – internetā un savstarpējā saziņā. Literāri pareizā latviešu valoda – reāli visur Latvijā sastopama un tiek izmantota visos dokumentos.*

Pēc skolēnu atbildēm var secināt, ka 3 skolēni uzskata, ka lībiskais dialekts sastopams tikai Kurzemē, kas liecina par vājām zināšanām dialektu apgūvē. Skolēni zina, ka latgaliešu rakstu valodu var apgūt universitātē; mūsdienās pieejamas mājaslapas latgaliešu rakstu valodā; izloksnēs tiek izdotas grāmatas un rādītas filmas.

Otrajā uzdevumā doti četri tekstu fragmenti. Skolēniem jāuzraksta, kuram latviešu valodas paveidam tie atbilst. Latgaliešu rakstu valodu atpazīna 13 skolēni. Viens skolēns bija to nosaucis par latgaļu valodu. Par to punkts netika dots. Latviešu literāro valodu atpazīna 12 skolēni. Divi skolēni bija uzrakstījuši, ka teksts ir vidus dialektā, un nesaņēma punktus. Slengu atpazīna 10 skolēni. Četri skolēni bija norādījuši, ka tā ir sarunvaloda. Skolēni nebija saskatījuši slenga iezīmes. Pie izlokšņu teksta fragmenta skolēni bija rakstījuši, ka tas ir latgaliešu rakstu valodā (9 skolēni, bet pārējie nebija ierakstījuši atbildi).

Konstatējošā darba trešajā uzdevumā doti četri tekstu fragmenti. Jānosaka, kuram latviešu valodas dialektam tie atbilst. Šajā uzdevumā lībiskais dialekts minēts divas reizes. Veicot uzdevumu, skolēni jautāja, vai kāds dialekts atkārtojas. Pēc skolēnu darbiem var secināt, ka domāts, ka atkārtojas vidus dialekts. Taču neviens skolēns nebija uzdevumu veicis pilnīgi pareizi. Pirmais teksta fragments dots lībiskā dialekta Kurzemes dziļajā izloksnē (Ance). Šo teksta fragmentu atpazīna 12 skolēni.

Viens skolēns bija atstājis atbildes vietu tukšu, viens skolēns norādījis, ka tas ir Zemgales dialekts. Otrais teksta fragments dots augšzemnieku dialekta nedziļajā sēliskajā izloksnē (Grostonā). To spēja noteikt 12 skolēni, bet divi atbildēm paredzētās vietas bija atstājuši tukšas. Trešo teksta fragmentu, kas dots lībiskā dialekta Vidzemes lībiskajā izloksnē (Vainiži), nespēja identificēt neviens skolēns. 11 skolēni bija norādījuši, ka tas ir vidus dialektā rakstīts teksta fragments. Ceturtais teksta fragments dots vidus dialekta Ēveles izloksnē. Šo teksta fragmentu atpazīna 4 skolēni. 5 skolēni bija norādījuši, ka tas ir augšzemnieku dialekts, bet viens skolēns norādījis, ka tas ir lībiskais dialekts. 4 skolēni atstājuši atbildes vietu tukšu.

Konstatējošā darba ceturtajā uzdevumā iespējams iegūt 8 punktus, ja no otrā un trešā uzdevuma tekstu fragmentiem skolēni izraksta četrus neskaidros vārdus un uzraksta to iespējamo nozīmi. 8 punktus ieguva 9 skolēni, kuri bija izrakstījuši četrus vārdus no tekstu fragmentiem un paskaidrojuši tos. Viens skolēns ieguvis 7 punktus, jo izrakstījis četrus vārdus, bet spējis pamatot tikai trīs. Trīs skolēni ieguvuši 6 punktus, jo pamatojuši tikai trīs neskaidros vārdus. Viens skolēns ieguvis 4 punktus, jo pamatojis divus neskaidros vārdus. Lielākoties skolēni izrakstījuši vārdu *krāšbeņķ*, skaidrojot, ka tas ir *klubkrēsls*, *krāsots beņķs*, *beņķis pie krāsns*, *atpūtas krēsls*, *kāju krēsls*. Talsu novada muzeja rakstos norādīts, ka *krāšbeņķ* ir mūrītis (Japiņa 2013: 23).

Nākamajā uzdevumā skolēniem jāturpina teikumi, ierakstot tajos trūkstošos vārdus, kas saistīti ar dialektiem, izloksnēm, intonācijām, latgaliešu rakstu valodu, lībiešu valodu, kā arī jāzina, ka latviešu literārās valodas, lībiešu valodas un latgaliešu rakstu valodas statuss ir noteikts Valsts valodas likumā. Šajā uzdevumā varēja saņemt 19 punktus. Maksimālo punktu skaitu – 18 punktus – ieguva viens skolēns. Vienam skolēnam bija 15 punkti, 3 skolēniem – 14 punkti, 2 skolēniem – 13 punkti, 1 skolēnam – 12 punkti, 2 skolēniem – 10 punkti. Četru skolēnu darbos šajā uzdevumā saņēma mazāk 10 punktiem. Vērojot skolēnu darbu un analizējot atbildes, tika secināts, ka vairākums skolēnu īpaši necentās paveikt šo uzdevumu. Viens skolēns, ieraugot uzdevumu, pateica, ka neko nesaprot, un nemaz nemēģināja to veikt.

Sestajā uzdevumā skolēniem bija jāpamato, kāpēc latviešu valodā ir tik daudz izlokšņu. Var secināt, ka skolēnu zināšanas par izloksnēm ir vājas. Viens skolēns šo uzdevumu nav vecis, bet pārējo atbildes apkopotas 5. tabulā:

Skolēnu domas par izlokšņu bagātību

<i>Jo kādreiz Latvijas teritorijā dzīvoja daudz dažādu tautu un viena no otras nedaudz ietekmējās.</i>
<i>Jo katrā Latvijas novadā runā savādāk un katru vārdu izrunā daudz citādāk.</i>
<i>Jo mūsu kaimiņvalstis runā savās valodās un tie, kas dzīvo pie valsts robežām apvieno valodas un rodas vairākas izloksnes. Un senāk cilvēki runāja citādāk.</i>
<i>Jo Latvijā bijušas vairākas valstis, kuru klātbūtne ir veicinājusi latviešu valodu.</i>
<i>Jo katram no mums ir valodas daļa, ko cienīt.</i>
<i>Jo tas nāk no laika, kad Latvija nebija viena vesela. Kad Latvija kļuva viena vesela, viss samiksējās, tāpēc mums ir tik daudz izlokšņu.</i>
<i>Tāpēc, ka katram cilvēkam valoda ir kas īpašs. Citam tā ir iespēja sazināties, bet citam tā ir bagātība, kuru neviens nespēs izsmelt.</i>
<i>Jo latviešu tautas jaucās kopā ar citām tautām.</i>
<i>Tāpēc, ka katrā vietā dialekts ar kaut ko atšķiras. Tās vietas, kas ir tuvāk Lietuvai, Igaunijai, Baltkrievijai un Krievijai noteikti ir tās izloksnes mainījuši.</i>
<i>Latviešu valodā ir tik daudz izlokšņu, jo šeit ir dzīvojuši dažādi cilvēki un katrs runāja it kā vienā valodā, bet tomēr nedaudz savādāk, domāju, ka tā radās tik daudz izlokšņu.</i>
<i>Jo katrā Latvijas galā dialekti ar kaut ko atšķiras, veidojot katram dialektam savas izloksnes.</i>
<i>Jo katrā novadā, ciemā cilvēki runā citādāk. Atsevišķus vārdus izrunā un loka citādāk.</i>
<i>Jo katrā vietā runā savādāk atkarībā no tā, kādi cilvēki dzīvojuši tajā vietā pirms tam un ietekmējuši valodas attīstību.</i>

Konstatējošā darba pēdējais uzdevums ļāva skolēniem radoši izpausties, ieskatoties nākotnē un izsakot savu attieksmi pret latviešu valodu, dialektiem, to lomu un nozīmi mūsu dzīvē, par valodas nākotni. Darbs bija jāadresē 3019. vai 2119. gada skolēniem. Tā kā 1000 gadi ir liels laika posms, skolotāja piedāvāja skolēniem rakstīt 2119. gada skolēniem. Skolēniem bija plašas izvēles iespējas, jo varēja izmantot vienu, vairākus vai visus septiņus citātus par valodu, lai rakstītu eseju, rakstu, vēstuli vai miniatūru (~300 vārdu). Četri skolēni izvēlējās rakstīt eseju, 6 skolēni – vēstuli, bet viens skolēns – īsu rakstu. Miniatūru neizvēlējās neviens. Stundas sākumā tika

pārrunāts, kas ir miniatūra, tomēr ar to nepietiek, jo skolēniem nav pietiekamas pieredzes šī žanra tekstu rakstīšanā. Trīs skolēni izvēlējušies rakstīt 2119. gada skolēniem, lai nav jālūkojas pārāk tālā nākotnē. Taču pārējie 8 skolēni rakstījuši tālās, nezināmās nākotnes – 3019. gada – skolēniem. Šo uzdevumu neizpildītu atstāja 3 skolēni. Skolotāja piedāvāja uzdevumu pabeigt mājās, taču skolēni nevēlējās, savas vieglprātīgās attieksmes dēļ, cerot, ka par visiem uzdevumiem būs ieguvuši sekmīgu atzīmi. Ne visi skolēni ievēroja doto vārdu apjomu – 3 skolēniem vārdu apjoms bija ~150 vārdu. Šoreiz par vārdu apjoma neatbilstību vērtējums netika samazināts. Skolēnu vēstules, esejas bija gan plašākas, gan arī īsas un kodolīgas. Šajā uzdevumā skolēni varēja iegūt 20 punktus. 5 skolēni ieguva 18 punktus, viens – 15 punktus, 2 skolēni – 14 punktus, viens skolēns – 12 punktus, bet viens – 8 un viens – 7 punktus. Uzdevumā tika ņemts vērā gan saturs, gan valodiskā kvalitāte.

Viens skolēns radošajā darbā – vēstulē nākotnes skolēniem – bija izmantojis visus citātus, vēstuli iesākot ar vārdiem: *“Latviešu valoda ir ļoti īpaša valoda, jo tajā runā ap 2 miljoniem cilvēku un mums jābūt lepnēm, ka ir pašiem sava valoda”*. Viens skolēns izvēlējies trīs citātus. Māras Zālītes vārdus *“Valoda, tu esi mirguļojoša upe”* par pamatu savam radošajam darbam izvēlējās 5 skolēni. Viens no tiem ievadā atklāja, ka vēlas *“pastāstīt par mūsu valodu, par valodu, kuru mēs apgūstam jau no agras bērnības. Valoda ir mūsu saziņas līdzeklis bez kuras, es uzskatu, ka komunikācija būtu ļoti grūta vai pat neiespējama, es domāju, ka mūsdienu ļaudis, it sevišķi jaunieši, domā, ka valoda ir tikai primitīvs saziņas līdzeklis, bet tā nemaz nav”*. Skolēns aicināja sargāt bagāto valodu. Kāds cits skolēns atklāja, ka *“Upes mirguļo visvairāk seklās vietās, tādās, kurās ir zemūdens akmeņi. Vai tavā šodienā, manā nākotnē valoda ir tāda pati?”*, aicinot padomāt par valodas nozīmi, jēgu pasaulē. Viena skolniece savā 2119. gada skolēniem adresētajā esejā atzina: *“Es uzskatu, ka latviešu valoda ir ļoti bagāta valoda un tā mirguļo, jo tā visu laiku mainās, un valodai klāt nāk kaut kas jauns. Es ceru, ka 2119. gadā jaunieši neizmantos tik daudz citu tautu valodas vārdus”*. Un vēl kāds fragments no skolēna vēstules: *“Valoda ir kā mirguļojoša upe, tā plūst un mainās, mēs nevaram to paturēt nemainīgu, tai nāk klāt kādi jauni vārdi un vecie aiziet prom.”*

Frāzi *“Kā runā zilo ezeru zemē”* izvēlējās 1 skolēns. 4 skolēni izvēlējušies Franča Trasuna vārdus *“Muotes volūda ir tei saite, kas cylvākus vysstypruok vīnoj pi sovys tautys”*. Skolniece šo citātu iekļāvusi vēstulē nākotnes skolēniem, rakstot *“Ļaujiet iepazīstināt ar šo valodu. Šī te ir jūsu senču valoda, jūsu pašu valoda, kaut*

to jūs pat neesat mācījušies un neizmantojat. Mēs visi jau paredzējām, ka šo mātes valodu visi jau būs aizmirsuši līdz jūsu laikam. Mums šī valoda ir svēta un svarīga. Tā vieno mūs, latviešus visstiprāk, jo mātes valoda ir tā saite, kas cilvēkus visstiprāk vieno pie savas tautas. Mēs ar to apliecinām, ka esam latvieši, ka esam vienota un spēcīga tauta paši ar savu valodu.” Kāda cita skolniece atklāj, ka *“Patiesībā mūs stiprus padara tas, ka esam maza valsts ar savu valodu, kas ir reta un ne visiem zināma. Protams, mēs visi nerunājam vienādi, jo katram novadam, var teikt, ir sava izloksne un dialekti. Cerams, ka šie trīs dialekti pastāvēs līdz 3019. gadam, kad skolās, latviešu valodas stundās tos atkārtos, tāpat kā to darām mēs šobrīd.”*

Divi skolēni domā, ka pēc tūkstoš gadiem latviešu valoda vairs nepastāvēs, iespējams, cilvēkus vienos kāda cita, pasaulei kopīga valoda. Viens skolēns skeptiski atklāj globālās sasilšanas aktualitāti mūsdienās rakstot, ka *“latviešu valodas 3119. gadā vairs nebūs, jo civilizācija pārstās eksistēt, jo cilvēki paši sevi iznīcinās globālās sasilšanas dēļ”*.

Trīs skolēni par pamatu izvēlējušies Jāņa Klīdzēja domu *“Valoda ir tauta. [..] Valoda ir cilvēks”*. Noslēgumā citāts no skolnieces – pagātnes studentes – vēstules 2119. gada skolēniem: *“Ir labi zināt citas valodas, bet dzimto valodu nedrīkst aizmirst. Tāpēc iesaku Jums izzināt mūsu valodu un cienīt to. Tas ir interesanti – uzzināt ko jaunu par mūsu valodu. Galvenais, turiet to cieņā un nedegradējaties jauno tehnoloģiju pasaulē!”*

Kopumā konstatējošā darbā iegūti vērtējumi no trīs līdz desmit ballēm (6. tabula). Viens skolēns ieguvis augstāko vērtējumu – 10 balles. Divas skolnieces ieguvušas 9 balles. Tām tikai nedaudz pietrūcis līdz augstākajam vērtējumam, jo nav pilnvērtīgi veikušas pēdējo uzdevumu. Trīs skolēni ieguvuši neseismīgu vērtējumu, jo nav veikuši konstatējošā darba pēdējo uzdevumu, kurā varēja iegūt 20 punktus. Skolēni atzina, ka viņiem nav vēlmes izdarīt darbu līdz galam, viņi jūtas noguruši, trūkst motivācijas darbam. Stundas laikā varēja novērot, ka pārējie skolēni rakstisko uzdevumu veic pēc ilgām pārdomām, izvēloties piemērotākās autoru atziņas.

Iegūtie skolēnu vērtējumi konstatējošā darbā

Ā.A.	10
B.M.	5
C.R.	4
E.P.	9
F.I.	5
G.L.	7
M.S.	7
M.A.	8
N.D.	8
R.L.	3
S.K.	3
S.E.	3
V.E.	9
Z.K.	5

Pārrunājot konstatējošo darbu, skolēni atzina, ka viņu atzīmes diplomandes darbības laikā nav īpaši mainījušās. Sākumā viņiem ne visai patīcis, ka jāveic katru stundu kāds radošs darbs, tomēr vēlāk tas kļuva interesanti, tāpēc darbi tika veikti ar izdomu, kvalitatīvi, katram bija sava pieeja. Bija skolēni, kuri darbus pildīja pēdējā mirklī, tomēr spēja tos paveikt kvalitatīvi un radoši. Tie, kuri stundās neieradās, tika aicināti apmeklēt konsultācijas vai pildīt darba lapas mājās. Tie, kuri darbus nepildīja, ieguva attiecīgu vērtējumu – ‘neieskaitīts’ par darbu stundā.

Skolēni arī atzina, ka piedāvātais mācību saturs bija interesants, noderīgs. Viņi uzzināja daudz jauna, mainīja savu viedokli par valodu, valodas vērtībām.

No sarunām ar skolēniem izkristalizējās atziņa, ka tad, ja skolēniem ir motivācija, viņi nopietnāk pievēršas mācību darbam un kvalitatīvāk veic nepieciešamos darbus. Pēdējā semestrī skolēniem domas raisās ap valsts pārbaudījumiem. Tomēr šādu sarežģītu un plašu tēmu ieteicams apgūt pakāpeniski ilgākā laika posmā. Mācību pēdējie mēneši, kad skolēni gatavojas valsts pārbaudījumiem, nav īsti piemērots laiks tam, lai padziļināti iepazītu latviešu valodas paveidus, jo nav iespējams nostiprināt iegūtās zināšanas.

Latviešu valodas un literatūras skolotāja par izstrādāto lingvodidaktisko materiālu teica, ka “Latviešu valodas stundās par dialektiem un izloksnēm bija pamatīgs teorētiskais materiāls, ko studente bija izstrādājusi, dodot iespēju skolēniem pašiem meklēt informāciju norādītajās adresēs gan klases darbā, gan mājas darbos. Teorētiskās zināšanas tika nostiprinātas ar praktisku darbošanos, pētot dialektu un izlokšņu paraugus un piemērus. Skolēniem pašiem bija iespēja iejusties dažādu Latvijas iedzīvotāju lomās, valodas ziņā pabūt dažādās Latvijas vietās. Skolēnu veidotās prezentācijas par vidus dialektu ļāva nostiprināt zināšanas. Pozitīvi novērtēju skolēniem doto iespēju šajā jautājumā būt radošiem un padomāt par latviešu valodu un tās likteni nākamajā gadsimtā. Preses konferencē bija iespēja iejusties dažādās lomās un paskatīties uz dialektu un izlokšņu jautājumu no dažādiem skatu punktiem”.

SECINĀJUMI

1. Analizējot mācību priekšmeta “Latviešu valoda” standartus un programmu paraugus tika secināts, ka:
 - pašreiz spēkā esošajā pamatizglītības standartā nav virzīta prasība veidot skolēniem priekšstatu par latviešu valodas izloksnēm, dialektiem un latgaliešu rakstu valodu, savukārt vidējās izglītības standartā kā sasniedzamais rezultāts norādītas skolēnu zināšanas par latviešu literārās valodas un latviešu valodas dialektu atšķirībām;
 - projektā “Skola 2030” izstrādātajā pamatizglītības standartā arī nav norāžu par nepieciešamību iepazīt latviešu valodas paveidus, bet vidējās izglītības standarta projektā norādītas zināšanas un prasmes, kas skolēniem jāapgūst, mācoties par latviešu valodas izloksnēm, dialektiem un latgaliešu rakstu valodu.
2. Izvēlētais pētījuma temats un izstrādātais lingvodidaktiskais materiāls ir aktuāls, jo, lai varētu īstenot jaunus standartus, ir jāizstrādā atbilstošs mācību saturs, kuru izmantojot iespējams pilnīgāk iepazīt latviešu valodas daudzveidību, dialektus un izlokšņu bagātību, latgaliešu rakstu valodu, kā arī gūt priekšstatu par lībiešu valodu, izprast to nozīmi latviešu valodas attīstībā. Pedagogam jābūt tam, kas ievirza skolēnus valodas paveidu izzināšanas ceļā.
3. Latviešu valodniecībā ir daudz izlokšņu tekstu publikāciju, vārdnīcu, pētījumu, kas sekmīgi izmantojami mācību satura izstrādē, bet mācību līdzekļos šī tēma atspoguļota nepietiekami, vai arī par to vispār netiek runāts. Izlokšņu un latgaliešu rakstu valodas iepazīšanā skolēni var izmantot arī dažādus elektroniskos resursus, audio un video materiālus, televīzijas un radoraidījumus, vienlaicīgi attīstot digitālās, analītiskās, informācijas atlases, strukturēšanas un izmantošanas prasmi.
4. Pētījuma mērķis pamatā ir sasniegts, tāpēc darba sākumā izvirzīto problēmu iespējams risināt, izmantojot izstrādāto lingvodidaktisko materiālu, jo mācību procesā
 - lielākajai daļai skolēnu radās interese par latviešu valodas izloksnēm dialektiem, latgaliešu rakstu valodu,
 - skolēni saskatīja atšķirības gan starp izloksnēm, gan starp dialektiem, latgaliešu rakstu valodu un latviešu literāro valodu,

- 10 skolēni atzina, ka iegūtās zināšanas būs noderīgas turpmākajā mācību procesā,
 - 7 skolēni norādīja, ka latviešu valodas paveidu dažādība ir mūsu kultūras vērtība, kas saglabājama un nepieciešama arī nākamajām paaudzēm,
 - skolēni ieguva informāciju par dažādiem zinātniski korektiem resursiem, kurus var izmantot latviešu valodas paveidu iepazīšanā, kā arī attīstīja prasmi strādāt ar lingvistisko informāciju, lai padziļināti iepazītu latviešu valodas dialektus un latgaliešu rakstu valodu, veiktu radošus uzdevumus.
5. Izmēģinājumdarbības rezultāti liecina, ka latviešu valodas vēsturiskos paveidus jāsāk iepazīt jau pamatizglītības posmā un šim darbam jābūt regulāram, pārdomātam, ilglaicīgam, jo tikai tā iespējams iegūt noturīgas zināšanas, attīstīt vēlmi saprast izloksnēs un latgaliešu rakstu valodā teikto un rakstīto, izturēties ar pietāti pret latviešu valodu un tās vērtībām. Pēdējais 12. klases mācību semestris, kad skolēni vairāk domā par valsts pārbaudījumiem, nevis jaunas mācību pieredzes iegūšanu, nav piemērotākais laiks minētās tēmas apguvei.
6. Lai pētījuma problēmu sekmīgi risinātu, nepieciešams:
- veidot mācību līdzekļus tā, lai tajos tiktu iekļauts zinātniski korekts un katram vecumposmam piemērots teorētiskais un empīriskais materiāls, kura metodiskā apdare sekmētu skolēnu vēlmi iepazīt plašāk latviešu valodas dažādību,
 - sagatavot palīglīdzekļus – izlokšņu, latgaliešu rakstu valodas tekstu audioierakstus, tai skaitā arī jauniešu ierunātus, lasīšanai piemērotu materiālu.

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS

1. *Andriivs Jūrdžs – rokrakstu literatūras veidotājs Latgalē drukas aizlieguma laikā* (2017). (Skatīts 18.02.19.). Piekļuve: <https://replay.lsm.lv/lv/ieraksts/lr/94375/andrievs-jurdzs-rokrakstu-literaturas-veidotajs-latgale-drukas-aizlieguma-laika>
2. *Arheoloģiskās liecības.* (Skatīts 26.02.19.). Piekļuve: <http://www.livones.net/lv/vesture/?arheologiskas-liecibas>
3. Baldunčiks, J. (2012) Senās Latvijas tautību nosaukumi latviešu rakstu valodā līdz 20. gadsimtam. *Vārds un tā pētīšanas aspekti.* Rakstu krājums, Nr. 16 (I). Liepāja: LiePU, 15.–27. lpp.
4. Balode, S. (2008) *Kalnienas grāmata.* Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
5. Blinkena, A. (zin. red.; 1997) *Savai valodai.* Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklim Rūdolfram Grabim veltīts piemiņas krājums. Rīga: Latviešu valodas institūts.
6. Blinkena, A. (2000) Par dažiem latviešu valodas attīstības faktoriem un kritērijiem. *Starptautiskais baltistu kongress “Baltu valodas laikmetu griežos”* Referātu tēzes. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 41.–42.lpp.
7. Blinkena, A. (2013) *Latviešu literārā valoda.* No: Aut. kol. (2013) *Latviešu valoda. Prof. Andreja Veisberga redakcijā.* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 241.–252.lpp.
8. Blinkena, A. (2013) Latviešu literārā valoda. *Latviešu valoda.* Andreja Veisberga redakcijā. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 241.–252. lpp.
9. Blinkena, A. (2014) Valmieras novada valoda pirms 200 gadiem. *Caur vārdu birzi.* Darbu izlase, I. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 426.–432. lpp.
10. Blinkena, A. (2017) Daži aktuāli akcenti latviešu valodas mācību saturā. *Caur vārdu birzi.* Darbu izlase, II. Rīga: Latviešu valodas institūts, 354.–361. lpp.
11. Blumberga, R. (2006) Somijas zinātnieku ekspedīcijas pie lībiešiem. *Lībieši dokumentos un vēstulēs.* Rīga: LU Latvijas vēstures institūts.
12. Boņuks 2018 – Latgališu kultūrys goda bolva “Boņuks 2018”. Nolikums. (Skatīts 21.03.19.) Piekļuves: [https://biletes.latgalesgors.lv/files/gors/Latgaliešu kultūras gada balva BOŅUKS 2018 nolikums LVS.pdf](https://biletes.latgalesgors.lv/files/gors/Latgaliešu_kulturas_gada_balva_BOŅUKS_2018_nolikums_LVS.pdf)
13. Breidaks, O. (1992) Latgališu rokstu volūdas rasshonos cālūni. *Tāvu zemes kalendars 1992.* Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība, 84.–87. lpp.

14. Breidaks, O. (1993) Latgališu rokstu volūdas sūkūtnē un atteisteiba. *Tāvu zemes kalendars 1993*. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība, 124.–129. lpp.
15. Breidaks, A. (1998) *Ievads baltu valodniecībā*. I daļa. Daugavpils: Saule.
16. Bušmane, B. (2017) *Nīcas izloksnes vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts. Elektroniskais izdevums. (Skatīts 17.12.18.) Piekļuve: [http://lulavi.lv/media/upload/tiny/files/B.Bu%C5%A1mane%20N%C4%ABcas%20izloksnes%20v%C4%81rdn%C4%ABca%20\(2017\)\(2018\).pdf](http://lulavi.lv/media/upload/tiny/files/B.Bu%C5%A1mane%20N%C4%ABcas%20izloksnes%20v%C4%81rdn%C4%ABca%20(2017)(2018).pdf)
17. Celms, V. (2016) *Baltu dievestības pamati*. Rīga: Lauku Avīze.
18. Cibuļš, J. (2009) *Latgaliešu ābece 1768 – 2008*. Rīga: Zinātne.
19. Cybuļš, J., Leikuma, L. (1992) *Latgališu ābece (lementars)*. 1.–2. daļa. (Skatīts 25.01.19.). Lielvārde: Lielvārds. Piekļuve: <https://www.lu.lv/filol/dialekt/publikacijas/LgABC1.pdf>
20. Cibuļš, J., Leikuma, L. (2003) *Vasals! Latgaliešu valodas mācība*. Rīga: SIA N.I.M.S.
21. Cybuļš, J., Leikuma, L. (2014) *Skreineite. Vuicūs laseit*. Darba burtnīca. Rīga: Latviešu valodas aģentūra. (Skatīts 17.04.19.). Piekļuve: http://ldb.lv/skreineite_vr/Skreineite_vuicus_raksteit/assets/basic-html/index.html#2
22. Cybuļš, J., Leikuma, L. (2014) *Skreineite. Vuicūs laseit*. Mācību līdzeklis. Rīga: Latviešu valodas aģentūra. (Skatīts 17.04.19.). Piekļuve: http://ldb.lv/skreineite_vl/Skreineite_vuicus_laseit/assets/basic-html/index.html#2
23. Čakāne, L. (2018) Formatīvās vērtēšanas lomas pastiprināšanās, īstenojot mācīšanos iedziļinoties. *Mācīšanās lietpratībai*. Rīga: Latvijas Universitāte, 131.–145.lpp.
24. Čakša, V. (2009) Iedzīvotāju nacionālās un etniskās identitātes faktori Austrumlatgales kultūrvīdē. *Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti*. Via Latgalica: humanitāro zinātņu žurnāla pielikums, 1. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 113.–130.lpp.
25. Čukurs, E., Hofmane, A. (2015) Psihiskie procesi. 4. nodaļa. *Psiholoģija 1. Pamatjautājumi – teorijas un pētījumi*. Rīga: Zvaigzne ABC, 127.–170.lpp.
26. Dalbiņa, I., Lāčauniece, I. (2010). Latviešu valoda vidusskolām, 2 daļa. Rīga: Zvaigzne ABC

27. Damberga, I. (2015) Izglītības psiholoģija. 18. nodaļa. *Psiholoģija 3. Lietišķās jomas*. Rīga: Zvaigzne ABC, 82.–108.lpp.
28. Daugavpils Universitātes Latgales Pētniecības institūts (2019) *Jānis Sproģis (arī Ivans Sproģis)*. (Skatīts 11.04.19.). Piekļuve: <http://latgalesdati.du.lv/persona/1555>
29. Dudareva, I. (2018) Informācijas tehnoloģijas mācīšanās iedziļinoties atbalstam. *Mācīšanās lietpratībai*. Rīga: Latvijas Universitāte, 189.–211.lpp.
30. Eiropas Komisija. (2017) *Pārdomu dokuments par globalizācijas iespēju izmantošanu*. (Skatīts 19.01.19.). Piekļuve: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/reflection-paper-globalisation_lv.pdf
31. Ernstsone, V. (2013) *Slengs latviešu valodā*. Veisbergs, A. (atb. red.) *Latviešu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 285.–303.lpp.
32. Freimane, I. (1993) *Valoda kā strukturāli funkcionāla sistēma*. (Skatīts 14.05.19.) Piekļuve: <http://www.vvk.lv/index.php?sadala=154&id=460>
33. Gavriļina, M., Vulāne, A. (2008) *Valodā veldzējas tautas dvēsele...* Rīga: SIA Mācību grāmata.
34. Grabis, R. (1991) Atmiņu druskas. *Savai valodai*. Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklim Rūdolfam Grabim veltīts piemiņas krājums. Rīga: Latviešu valodas institūts.
35. Gusāns, I. (2012) Latgaliešu mūzikas kompaktdiski un to valodas raksturojums. No: Via Latgalica. *Latgalistikys kongresu materiali IV*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 19.–30.lpp.
36. ISEC (2008) *Latviešu valoda. Vispārējās vidējās izglītības mācību priekšmeta programmas paraugs* (1. variants). (Skatīts 03.04.19.). Piekļuve: https://visc.gov.lv/vispizglitiba/saturs/dokumenti/programmasvidskolai/latval_1var_03062008.pdf
37. ISEC (2008) *Latviešu valoda. Vispārējās vidējās izglītības mācību priekšmeta programmas paraugs* (2. variants). (Skatīts 03.04.19.). Piekļuve: https://visc.gov.lv/vispizglitiba/saturs/dokumenti/programmas/vidskolai/latval_2var_03062008.pdf
38. IZM. *Noteikumi par valsts vispārējās vidējās izglītības standartu un vispārējās izglītības programmu paraugiem*. (Skatīts 28.05.19.). Piekļuve: <https://izm.gov.lv/lv/sabiedribas-lidzdaliba/sabiedriskajai-apsriesanai-nodotie->

- normativo-aktu-projekti/3489-noteikumi-par-valsts-visparejas-videjas-izglitibas-standartu-un-visparejas-videjas-izglitibas-programmu-paraugiem?highlight=WzE0MDUxOSwidnMiLCIxNDA1MTkgdnMiXQ==
39. Jakovļeva, L., Silabriedis, O. (2015) *Viena zeme, vieni ļaudis, nav vienāda valodiņa*. Studijā Lidija Leikuma un Iveta Mielava. (Skatīts 21.04.19.). Piekļuve: <http://klasika.lsm.lv/lv/raksts/atspere/viena-zeme-vieni-laudis-nav-vienada-valodina.-studija-lidija-lei.a53111/>
 40. Jansone, I., Vasks, A (atb. red.) (2013) *Latvieši un Latvija*. I sējums. Latvieši. (Skatīts 13.03.19). Piekļuve: <http://dom.lndb.lv/data/obj/569917.html>
 41. Jansone, I., Vulāne, A. (zin. vad.; 2018) *Latviešu valodas rokasgrāmata*. (Skatīts 26.02.19.). Piekļuve: <http://valodasrokasgramata.lv/>
 42. Japiņa, G. (2013) 19. gadsimta rakstu valodas atspoguļojums Ernesta Dinsberģa leksikā. *Talsu novada muzeja raksti*. I. Talsi: SIA Talsu tipogrāfija. (Skatīts 11.04.19.). Piekļuve: <http://www.talsumuzejs.lv/wp-content/uploads/2016/02/TNM-I-raksti-WEB.pdf>
 43. Jurgena, I. (2002) *Vispārīgā pedagogija*. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: SIA Izglītība soļi.
 44. Karkonens-Svensons, S. (2004) Valsts valoda un izloksnes Latvijā un Norvēģijā. *Latvijas Vēstnesis*, 17.06.2004., Nr. 97 (3045). (Skatīts 21.05.19.). Piekļuve: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/90119>
 45. Kazāks, K. (2017–2018) *Dzirdi balsis ar Kārli Kazāku*. (Skatīts 22.01.19.). Piekļuve: <https://ltv.lsm.lv/lv/dokumentalie/dzirdi-balsis-ar-karli-kazaku/visi/>
 46. Kļaviņa, S. (1999) *Plašs un dziļš skats uz valodu*. (Skatīts 31.03.19.). Piekļuve: <http://www.vvk.lv/index.php?sadala=157&id=369>
 47. Kļaviņa, S. (2007) Latviešu lingvistiskā identitāte kā piederība un patība zem svešu varu sloga un savā valstī. *Kultūra un vara. Raksti par valodu, literatūru, tradicionālo kultūru*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 83.–92.lpp.
 48. Kolāte, E., Kursīte, E. (2016) *Latvijas pierobežas pēdējie mohikāņi*. Rīga: Veiters Korporācija.
 49. *Kompetenču pieeja mācību saturā. Valodu mācību joma vidusskolā*. (Skatīts 20.05.19.). Piekļuve: <https://www.skola2030.lv/valodu-macibu-joma>
 50. Kons, I. (1985) *Vecāko klašu skolēnu psiholoģija*. Rīga: Zvaigzne.
 51. Kruteckis, V. (1978) *Skolēnu mācīšanas un audzināšanas psiholoģija*. Rīga: Zvaigzne.

52. Kursīte, J., Stafecka, A. (2003) *Latgale: valoda, literatūra, folklorā*. Rēzekne: Latgales kultūras centra izdevniecība.
53. Kurzemes plānošanas reģions, Zemgales plānošanas reģions, Šauļu tūrisma informācijas centrs, Nacionālā reģionālā attīstības aģentūra Lietuvā (2019) *Baltu ceļš. Kurši, zemgaļi, sēļi*. Tūrisma maršruts, apskates objekti.
54. Kurzemiece, I. (2002) *Žogu nosaukumi latviešu valodas izloksnēs*. Rīga: Latviešu valodas institūts.
55. Laiveniece, D. (2000) *Valodas metodikas didaktiskie jautājumi*. Rīga: Raka
56. Laiveniece, D. (2003) *Valodas mācības pusaudzim*. Rīga: Raka.
57. *Latviešu rakstu valodas periodizācija*. (Skatīts 18.02.19.). Piekļuve: <http://valodasrokasgramata.lv/materials/2/338A53E8-7F5A-3A9A-44C2-C5231098929D>
58. *Latviešu valoda 1.–9. klasei*. Pamatizglītības mācību priekšmeta programmas paraugs (1. variants). (Skatīts 29.05.19.). Piekļuve: http://visc.gov.lv/vispizglitiba/saturs/dokumenti/programmas/pamskolai/latva11_9.pdf
59. Latviešu valodas aģentūra. *Dialekti*. (Skatīts 18.02.19.). Piekļuve: <https://valoda.lv/valsts-valoda/dialekti/>
60. *Latviešu valodas alfabēts un tā vēsture*. (Skatīts 18.02.19.). Piekļuve: <http://valodasrokasgramata.lv/materials/2/44DABCFC-1F6E-9F3D-6C93-2480081E0DE9>
61. *Latviešu valodas dialektu rašanās*. (Skatīts 18.02.19.). Piekļuve: <http://valodasrokasgramata.lv/materials/2/7023064B-A2AC-8982-6C69-EF0FA4248695>
62. Laumane, B. (2013) *Jūra latviešu valodā un folklorā: etnolingvistiskais aspekts*. Liepāja: LiePA.
63. Lazdiņa, S. (zin. red.; 2012) *Ausmas zeme*. Rēzekne: SIA Latgales druka.
64. Leikuma, L. (1993) *Gruomota školuojujīm*. (Skatīts 18.02.19.). Lielvārde: Lielvārds. Piekļuve: <https://www.lu.lv/filol/dialekt/publikacijas/Gruomota.pdf>
65. Leikuma, L. (2004) Divejis latvīšu rokstu tradīcejis: kūpeigais i atškireigais. *Valodas politika un sociolingvistiskie jautājumi*. 1. Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli 2004. gada 20.–23. maijs. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 2004, (Skatīts 26.05.19.). Piekļuve: <http://www.vvk.lv/index.php?sadala=142&id=762>, 65.–75. lpp.

66. Leikuma, L., Dundure, V., Vulāne, A. (2017) *Olūtenš. Latgalīšu rakstu valūda 4. klasei.* (Skatīts 15.04.19.). Piekļuve: https://visc.gov.lv/vispizglitiba/saturs/dokumenti/metmat/olutens_4kl_mac_lidz.pdf
67. Lībiešu–igauņu–latviešu vārdnīca. (Skatīts 24.02.19.). Piekļuve: <http://www.murre.ut.ee/liivi/lv/index.html>
68. LR Tieslietu ministrijas Valsts valodas centrs (2008) *Latgaliešu pareizrakstības noteikumi.* (Skatīts 12.04.19.). Piekļuve: <https://www.lu.lv/filol/latgalistica/doc/LGPNusacejumi.pdf>
69. Markus-Narvila, L. (2013) *Rucavas izlokšnes vārdnīca: prospekts.* Liepāja: LiepU Kurzemes humanitārais institūts. (Skatīts 21.03.19.). Piekļuve: <https://khi.liepu.lv/wp-content/uploads/2016/06/prospekts.pdf>
70. Markus–Narvila, L. (2014) *Izlokšņu vārdnīcu izveides problēmas un perspektīvas.* Liepāja: Zinātnisks seminārs Liepājas Universitātes Kurzemes Humanitārajā institūtā. (Skatīts 17.04.19.). Piekļuve: [http://www.lulavi.lv/media/upload/tiny/files/Semin%C4%81rs_KHI_27.02.2014.\(liegums\)%20\(1\).pdf](http://www.lulavi.lv/media/upload/tiny/files/Semin%C4%81rs_KHI_27.02.2014.(liegums)%20(1).pdf)
71. Mārtinsone, K., Miltuze, A. (zin. red.; 2015) *Psiholoģija 1. Pamatjautājumi – teorijas un pētījumi.* Rīga: Zvaigzne ABC
72. Mārtinsone, K., Miltuze, A. (zin. red.; 2015) *Psiholoģija 3. Lietišķās jomas.* Rīga: Zvaigzne ABC.
73. Mežs, I., Leikuma, L. (2015) *Viena zeme, vieni ļaudis, nav vienāda valodiņa.* Latviešu valodas izlokšņu paraugi. Rīga: Upe tuviem un tāliem.
74. Ministru kabineta noteikumi (2013) *Noteikumi par valsts vispārējās vidējās izglītības standartu, mācību priekšmetu standartiem un izglītības programmu paraugiem. Latviešu valoda. Vispārējās vidējās izglītības mācību priekšmeta standarts.* (Skatīts 02.05.19.). Piekļuve: <https://www.vestnesis.lv/op/2013/107.2>
75. Ministru kabineta noteikumi Nr. 468. *Noteikumi par valsts pamatizglītības standartu, pamatizglītības mācību priekšmetu standartiem un pamatizglītības programmu paraugiem.* (Skatīts 29.05.19.). Piekļuve: <https://likumi.lv/ta/id/268342#piel2>
76. Ministru kabineta noteikumi. (2014) *Noteikumi par valsts pamatizglītības standartu, pamatizglītības mācību priekšmetu standartiem un pamatizglītības programmu paraugiem. Latviešu valoda. Mācību priekšmeta standarts 1.–9.*

- klasei*. 2. pielikums Ministru kabineta 2014. gada 12. augusta noteikumiem Nr. 468. (Skatīts 02.05.19.). Piekļuve: <http://likumi.lv/doc.php?id=268342#piel2&pd=1>
77. Ministru kabinets. *Noteikumi par valsts pamatizglītības standartu un pamatizglītības programmu paraugiem*. Mācību saturs valodu jomā: latviešu valoda. (Skatīts 30.05.19.). Piekļuve: <http://tap.mk.gov.lv/mk/tap/?pid=40464178>
78. Namsone, D. (zin. red.; 2018) *Mācīšanās lietpratībai*. Rīga: Latvijas Universitāte.
79. Oliņa, Z., Namsone, D., France, I. (2018) Kompetence kā komplekss skolēna mācīšanās rezultāts. *Mācīšanās lietpratībai*. Rīga: Latvijas Universitāte, 18.–44. lpp.
80. Pošeiko, S. (2016) Latgaliešu rakstu valodas attīstība. *Valodas situācija Latvijā 2010–2015*. Sociolingvistisks pētījums. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 173.–195. lpp. (Skatīts 28.04.19.). Piekļuve: https://valoda.lv/wp-content/uploads/docs/Petijumi/Sociolingvistika/VSL_2015_web.pdf
81. Puškarevs, I. (2001) *Attīstības psiholoģija*. Rīga: RaKa.
82. Reķēna, A. (1988) *Augšzemnieku dialekts*. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte.
83. Rubana, I., M. (2004) *Mācīties darot*. Interaktīvas mācības. Rīga: RaKa.
84. Rubene, Z. (2018) *LU profesore Zanda Rubene par to, kas īsti ir “Millenium” paaudze, un vai viņiem ir svarīga izglītība*. (Skatīts 14.05.19.). Piekļuve: <https://jauns.lv/raksts/sievietem/270777-lu-profesore-zanda-rubene-par-to-kas-isti-ir-millenium-paaudze-un-vai-viniem-ir-svariga-izglitiba>
85. Rudzīte, M. (1964) *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
86. Rudzīte, M. (2005) *Darbi latviešu dialektoloģijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
87. Rudzītis, J. (2000) *Literatūras mācības skolā*. Rīga: Raka.
88. Sīle, Z. (2005) *Lībiešu valodas ābece*. Rīga: SIA Likteņstāsti.
89. Skujiņa, V. (vad.; 2000) *Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Zvaigzne ABC.
90. Skujiņa, V. (atb. red.; 2007) *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

91. Stafecka, A. (b. g.) *Izloksne, norma un tradīcija Latgales rokraksta literatūrā.* (Skatīts 25.04.19.). Piekļuve: <http://www.vvk.lv/index.php?sadala=234&id=781>
92. Stafecka, A. (2003) Ieskats latgaliešu rakstu valodas vēsturē. *Latgale: valoda, literatūra, folklorā.* Rēzekne: Latgales kultūras centra izdevniecība, 44.–52.lpp.
93. Stafecka, A. (2003a) Izloksne, dialekts, valoda. *Latgale: valoda, literatūra, folklorā.* Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība, 42.–43. lpp.
94. Stafecka, A. (2003b) Ieskats latgaliešu rakstu valodas vēsturē. *Latgale: valoda, literatūra, folklorā.* Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība, 44.–51. lpp.
95. Stafecka, Anna. (2003c) Drukā aizlieguma laiks. Rokraksta grāmatniecība. *Latgale: valoda, literatūra, folklorā.* Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība, 52.–54. lpp.
96. Stafecka, A. (sast.; 2004) *Evangelia toto anno 1753. Pirmā latgaliešu grāmata.* Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
97. Stafecka, A. (2004) “*Evangelia toto anno..*” (1753) un latgaliešu rakstu valodas gaita. *Evangelia toto anno 1753. Pirmā latgaliešu grāmata.* Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 224.–255.lpp.
98. Stafecka, A., Mikulēnienē, D. (2009) *Baltu valodu atlants.* Prospekts. Rīga: Latvijas Universitāte.
99. Stafecka, A. (2011) *Aizdzen mani, kur zeme...: latviešu valoda Sibīrijas Timofejevkā. Latvieši latviešu acīm: Sibīrija. Timofejevka.* Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 51.–66. lpp.
100. Stafecka, A. (2013) Latviešu valoda: dialekti un izloksnes. *Latviešu valoda.* Prof. Andreja Veisberga red. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 253.–266.lpp.
101. Stafecka, A (2014) Nautrēnu izloksnes dinamika 21. gadsimtā. *Valoda dažādu kultūru kontekstā, XXIV.* Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds Saule, 82.–88. lpp. (Skatīts 13.05.19.). Piekļuve: https://du.lv/wp-content/uploads/2015/12/Valoda_2014_DRUKAI.pdf
102. Stafecka, A., Markus-Narvila, L. (sast.; 2016) *Avoti vēl neizsīkst. Latviešu valodas dialekti 21. gadsimtā.* Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
103. Starptautiskā lībiešu draugu biedrība un autori (2013) *Lībieši: Vēsture, valoda un kultūra.* Rīga: Līvō Kultūr sidām.
104. Stradiņš, J. (2008) *Par ortogrāfiju un tautas kultūras identitāti.* (Skatīts 26.04.19.). Piekļuve: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/179340>

105. Straupeniece, D., Jansone, I. (2018) Dialektoloģija. *Latviešu valodas rokasgrāmata*. (Skatīts 13.05.19.). Piekļuve: <http://valodasrokasgramata.lv/materials/1/F7161CDB-7DD2-37AD-9EC2-08C5A4D31B10>
106. Svence, G. (1999) *Attīstības psiholoģija*. (Skatīts 28.05.19.). Piekļuve: https://docviewer.yandex.ru/view/0/?page=1&*=JsstvfGgwo1O1qPx4N2KSV2PdD17InVybCI6InlhLWRpc2stcHVibGljOi8vZit3SG1xeHpSODRaUGNKYVpaM2laMjVkk1VsM3Riekp6eHNuNE5ZdWR6UT0iLCJ0aXRsZSI6IkF0dGlzdGliYXMGcHNpaG9sb2dpamEuKEcuU3ZlbnNlKS5mYjliLCJub2lmcmFtZSI6ZmFsc2UsInVpZCI6IjAiLCJ0cyI6MTU1OTE2ODYxOTA2MCwieXUUiOiI2OTgxMTkwMzIxNTM5MzMzODgwIn0%3D
107. Šuplinska, I. (2013) *Virtuālais muzejs*. (Skatīts 21.01.19.). Piekļuve: <http://futureofmuseums.eu/lv>
108. Šuvcāne, V., M. (2003) *Lībiešu ābece*. Rīga: SIA J.L.V.
109. Trumpa, E. (2012) *Latviešu ģeolingvistikas etīdes*. Rīga: Zinātne. (Skatīts 18.12.18.). Piekļuve: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/1325>
110. Valdmane, L. (2018) *Prasme sadarboties un līdzdarboties: kā attīstīt rīcībspēju?* Žurnāls *Tagad*, 11. (Skatīts 20.05.19.). Piekļuve: http://maciunmacies.valoda.lv/images/Maci/Par_latviesu_valodas_apguvi/TAGAD_1.2018_web_small.pdf, 31.–40.lpp.
111. Valsts izglītības un saturs centrs (2017) *Izglītība mūsdienīgai lietpratībai: mācību saturs un pieejas apraksts*. (Skatīts 13.05.19.). Piekļuve: <https://www.izm.gov.lv/images/aktualitates/2017/Skola2030Dokuments.pdf>
112. Vanags, P. (2013) *Latviešu rakstu valodas izveide un attīstība 16.–18. gadsimtā*. Veisbergs, A. (atb. red.) *Latviešu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 201.–235. lpp.
113. Vanags, P. (zin. vad.; 2017) *Latviešu valodniecības attīstība: informatīvi izglītojoša elektroniskā karte*. (Skatīts 17.02.19.). Piekļuve: <http://www.lingvistiskakarte.lv/info/1>
114. Veckāgana, V. (2010) *Latviešu valoda 10. klasei*. Rīga: Lielvārds.
115. Veckāgana, V. (2012) *Latviešu valoda 11. klasei*. Rīga: Lielvārds.
116. Veckāgana, V. (2013) *Latviešu valoda 12. klasei*. Rīga: Lielvārds.

117. Veinberga, S. (2017) *Лиеноша диввалодибѧ jeb ĉurājošais puisēns Rīgas domē*. (Skatīts 21.04.19.). Pieklūve: <https://www.tvnet.lv/4586857/lienoshadivvalodiba-jeb-curajosais-puisens-rigas-dome>
118. Veisbergs, A. (atb. red.; 2013) *Latviešu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
119. Viegliņa – Valliete (2008) *Savieši*. Jēkabpils: Erante.
120. Vilcāne, V. (2017) *Latgolys kongress: pamatakmiņš Latvejis valsts izveidē*. (Skatīts 21.01.2019.). Pieklūve: <http://www.lakuga.lv/2017/04/10/latgolys-kongress-pamatakmins-latvejis-valsts-izveide/>
121. Viitso, T.,R., Erenštreits, V. (2012) *Lībiešu-igauņu-latviešu vārdnīca*. Tartu/Rīga: Tartu Ulikool, Latviešu valodas aģentūra.
122. Vīķe-Freiberga, V. (2001) Valoda ir kultūras un sapratnes ceļš. *Latvijas Vēstnesis*, 24.04.2001., Nr. 63 (2450). (Skatīts 23.03.19.). Pieklūve: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/7515>
123. Vulāne, A. (2018) Latgaliešu rakstu valoda. *Latviešu valodas rokasgrāmata*. (Skatīts 25.03.19.). Pieklūve: <http://valodasrokasgramata.lv/materials/1/F553F6BA-2407-628C-87E8-082003B00428>
124. Vulāne, A., Stikute, E. (2016) *Latgaliskais komponents latviešu valodas un literatūras apgūvē*. (Skatīts 29.05.19.). Pieklūve: <http://journals.ru.lv/index.php/LATG/issue/view/63/showToc> , 88–101. lpp.
125. Vulāne, A., Dundure, V., Matisāne, V. (2017) *Olūteņš. Latgalīšu rokstu volūda 4. klasei. Metodiskie ieteikumi*. Rīga. (Skatīts 15.04.19.). Pieklūve: https://visc.gov.lv/vispizglitiba/saturs/dokumenti/metmat/olutens_4kl_met_%20ieteikumi.pdf
126. Zeile, P. (2000) *Latgales gaismas saucējs*. (Skatīts 25.04.19.). Pieklūve: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/13050>
127. Zīmis, E. (2018) *Zvejnieku svētki. Intervija ar Benitu Laumani par zvejniecības leksiku*. <https://www.tvnet.lv/5790849/zvejnieku-svetki-intervija-ar-benitu-laumani-par-zvejniecibas-leksiku>
128. Žogla, I. (2001) *Didaktikas teorētiskie pamati*. Rīga: RaKa.

PIELIKUMS

Diagnosticējošais darbs

Viena zeme, vieni ļaudis, –

Nav vienāda valodiņa.

Ik pēc zemes gabaliņa

Griež savādu valodiņu. [JRKR II 118]

1. Nosauc, lūdzu, latviešu valodas paveidus.

2. Uzraksti norādīto terminu skaidrojumu.

Dialekts _____.

Izloksne _____.

Latgaliešu rakstu valoda _____.

3. Apvelc pareizo atbildi.

1) Lībiešu valoda pieder pie:

- baltu valodām,
- urāliešu valodām,
- ģermāņu valodām.

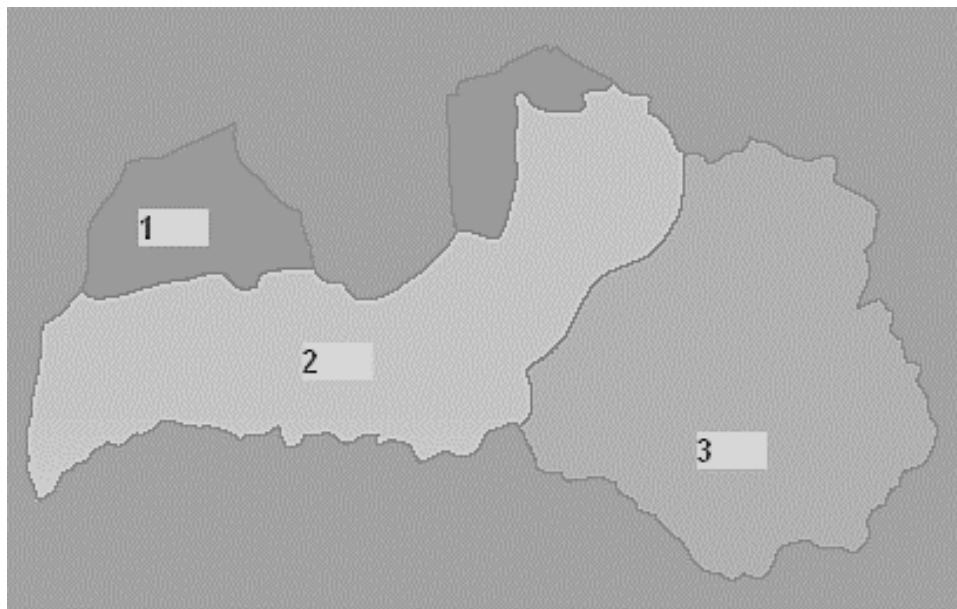
2) Latviešu valoda ir:

- romāņu valoda,
- baltu valoda,
- slāvu valoda.

4. No kuru cilšu valodām izveidojās latviešu valoda?

5. Uz kura dialekta pamata veidojusies latviešu literārā valoda?

6. Ieraksti kartē latviešu valodas dialektu nosaukumus atbilstoši to teritorijai.

7. Cik izlokšņu, Tavuprāt, ir norādīts latviešu valodas dialektu kartē?
Apvelc, lūdzu, pareizo atbildi.

- 25
- 97
- 168
- 512

8. Kā Tu domā, izlokšņu un dialektu dažādība ir mūsu valodas vērtība vai, tieši otrādi, traucē tās attīstību? Uzraksti savu viedokli.

9. Klausies teksta fragmentus un nosaki, kuram dialektam tie atbilst.

1. piemērs: _____
2. piemērs: _____
3. piemērs: _____

10. Nosaki, kurā latviešu valodas paveidā uzrakstīts katrs teikums. Uzraksti tos latviešu literārajā valodā.

- kù tu jàm saćieji?
_____.
- Es asmu Juoņs. Maņ ir muosa Anna i bruoļs Andris.

_____.
- *pastó^a št^a ģšu, kó^a es gô^aju gonús.*

_____.
- *Volūda nav syltumneica, ka vysī runoj kai vuordineicā i kai gramatikys gruomotā saraksteits.* _____

_____.

Diagnosticējošā darba pašvērtējums

Ko es konstatēju, pildot šo darbu?	Mana atbilde
Es zinu, ...	<p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p>
Vislabāk spēju veikt ...	<p>.....uzdevumu,</p> <p>tāpēc ka</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p>
Vislabāk sapratu	<p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p>
Joprojām nesaprotu / nezinu	<p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p>

Nezinu,
Vēl jāapgūst
Gribu iemācīties
To, ko nezinu un nesapratu, noskaidrošu,

Paldies par darbu!

1. stundas *Latviešu valodas dzīves ceļš* konspekts

Stundas temats: Latviešu valodas dzīves ceļš.

Stundas mērķis: Padziļināt izpratni par latviešu valodas attīstības vēsturi.

Stundas uzdevumi:

- kopīgi darbojoties, nostiprināt skolēnu zināšanas par latviešu valodas attīstību,
- veidot sapratni par latviešu valodas paveidu dažādības rašanos,
- pilnveidot prasmi iegūt jaunu lingvistisko informāciju no dažādiem avotiem un izmantot to mācībās,
- nostiprināt CV veidošanas prasmi, izstrādājot latviešu valodas CV (dzīvesgājumu),
- sekmēt ieinteresētas un cieņpilnas attieksmes veidošanos pret latviešu valodu,
- pilnveidot prasmi atbildēt uz jautājumiem.

Prognozējamais rezultāts:

Skolēni:

- zina būtiskākos latviešu valodas attīstības faktus un izprot tās attīstības gaitu,
- saprot, kas noteicis latviešu valodas paveidu rašanos,
- prot orientēties tekstā un atrast būtiskāko,
- izprot CV veidošanas principus,
- nostiprina cieņpilnas un ieinteresētas attieksmes veidošanos,
- prot atbildēt uz skolotājas jautājumiem.

Darba organizēšanas formas: frontālais darbs, individuālais darbs, pāru darbs.

Mācību metodes un metodiskie paņēmieni: mācību dialogs, pārrunas, valodas CV veidošana.

Vērtēšana: uzlavas, pašvērtējums – atbildes uz 3 jautājumiem.

Izmantotā literatūra:

1. Andrievs Jūrdžs – rokrakstu literatūras veidotājs Latgalē drukas aizlieguma laikā (2017). (Skatīts 18.02.19.). Piekļuve: <https://replay.lsm.lv/lv/ieraksts/lr/94375/andrievs-jurdzs-rokrakstu-literaturas-veidotajs-latgale-druk-as-aizlieguma-laika>
2. Balti. (Skatīts 18.02.19.). Piekļuve: <https://lv.wikipedia.org/wiki/Balti>
3. Blinkena, A (2013) *Latviešu literārā valoda*. Veisbergs, A. (atb. red.) *Latviešu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 241.–251. lpp.

4. Breidaks, A. (1998) *Ievads baltu valodniecībā. I daļa*. Daugavpils: Saule, 82.-85. lpp.
5. Ernstsone, V. (2013) *Slengs latviešu valodā*. Veisbergs, A. (atb. red.) *Latviešu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 285.–303.lpp.
6. Kursīte, J., Stafecka, A. (2003) *Latgale: valoda, literatūra, folklorā*. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība.
7. Latviešu valodas alfabēts un tā vēsture. (Skatīts 18.02.19.). Piekļuve: <http://valodasrokasgramata.lv/materials/2/44DABCFC-1F6E-9F3D-6C93-2480081E0DE9>
8. Latviešu valodas aģentūra. *Dialekti*. Piekļuve: <https://valoda.lv/valsts-valoda/dialekti/>
9. Latviešu valodas dialektu rašanās. (Skatīts 18.02.19.). Piekļuve: <http://valodasrokasgramata.lv/materials/2/7023064B-A2AC-8982-6C69-EF0FA4248695>
10. Latviešu rakstu valodas periodizācija. (Skatīts 18.02.19.). Piekļuve: <http://valodasrokasgramata.lv/materials/2/338A53E8-7F5A-3A9A-44C2-C5231098929D>
11. Leikuma, L. (1993) *Gruomota šķoluotuojim*. (Skatīts 18.02.19.). Piekļuve: <https://www.lu.lv/filol/dialekt/publikacijas/Gruomota.pdf>
12. Rudzīte, M. (1964) *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
13. Rudzīte, M. (2005) *Darbi latviešu dialektoloģijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
14. Stafecka, A. (2013) *Latviešu valoda: dialekti un izloksnes*. Veisbergs, A. (atb. red.) *Latviešu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 253.–265.lpp.
15. Stafecka, A. (2013) *Latgaliešu rakstu valoda*. Veisbergs, A. (atb. red.) *Latviešu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 267.–282.lpp.
16. Vanags, P. (2013) *Latviešu rakstu valodas izveide un attīstība 16. – 18. gadsimtā*. Veisbergs, A. (atb. red.) *Latviešu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 201.–235. lpp.
17. Vanags, P. (2017) *Latviešu valodas un valodniecības vēsture*. (Skatīts 17.02.19.). Piekļuve: <http://www.lingvistiskakarte.lv/info/1>

Stundas norise:

- Sasveicināšanās. Skolēnu iepazīstināšana ar stundas tematu un mērķi. *Labdien! Kā Jūs domājat, par ko runāsim?* Skolēni atbild, ka diagnosticējošais darbs bija par dialektiem un izloksnēm, tad noteikti turpināsim par to. Šajā stundā iepazīsim latviešu valodas dzīvesgājumu, veidojot valodas CV. Vai atceraties, kā raksta CV? Kā Jūs domājat, vai valodas CV var būtš tāds pats kā CV par sevi? Ar CV veidošanu izveidosim viegli pārskatāmu valodas attīstības posmu ceļu ar svarīgākajiem valodas attīstības posmiem un notikumiem.
- Skolotāja aicina skolēnus sadalīties pāros (vai pa 3 cilvēkiem. Tas atkarīgs no skolēnu skaita stundā, jo klasē ir 14 skolēni). Pāriem tiek iedoti kompakti teksti par valodas attīstības posmiem. Katram pārim jāpasaka būtiskākais tekstā rakstītais, sagatavojot īsu ziņojums zinātniskās valodas stilā, izmantojot kādu no frāzēm ziņojuma uzsākšanai:
- *Iepazīstot ... materiālu, tika noskaidrots ...*
Lasot ... darba fragmentu, secinājām, ka ...
Analizējot ... raksta fragmentā sniegto informāciju, konstatējām ...
Apkopojot izlasītajos materiālos sniegto informāciju, secinājām ...
- Gatavošanās laiks 15 – 20 minūtes.
- Kad skolēni sagatavojušies prezentēšanai, skolotāja jautā, kādi gadsimti, laikmeti pārstāvēti valodas attīstības ceļa pētīšanā? Skolotāja aicina skolēnus nonākt pie hronoloģiskas secības. Tādā secībā arī tiks runāts par valodas attīstības gaitu.
- Skolēniem, klausoties citos, jāveic uzdevums pierakstos – latviešu valodas dzīves ceļš (pielikumā). Katra pāra stāstītais jāataino dzīves ceļā, pierakstot būtiskāko notikumu, pieturas punktu, citātu, atziņu. Skolotāja papildina skolēnu stāstīto, īsi pastāstot par ciltīm un cilšu valodām, izloksnēm un dialektiem, divu rakstības tradīciju veidošanos, jaunlatviešiem, latviešu literārās valodas izveidošanos, kā arī slengu.
- Skolotāja uzslavē skolēnus par darbu stundā. Aicina uzrakstīt pašvērtējumu par darbu stundā. Skolotāja izdala pašvērtējuma lapiņas. Tajās jāatbild uz 3 jautājumiem: *Ko es šodien iemācījos? Kas sagādāja grūtības? Kuras ir divas lietas/notikumi, kas ieinteresēja?*

- Kad skolēni atbildējuši uz jautājumiem, skolotāja izstāsta mājasdarbu. Mājās, e-klasē būs norādītas interneta adreses, kuras jāizpēta, jāiepazīst. Nākamajā stundā par to būs pārbaudes darbs.
- Iepazīstamie avoti:

Latviešu valodas alfabēts un tā vēsture. Piekļuve:

<http://valodasrokasgramata.lv/materials/2/44DABCFC-1F6E-9F3D-6C93-2480081E0DE9>

Latviešu valodas dialektu rašanās. Piekļuve:

<http://valodasrokasgramata.lv/materials/2/7023064B-A2AC-8982-6C69-EF0FA4248695>

Latviešu rakstu valodas periodizācija. Piekļuve:

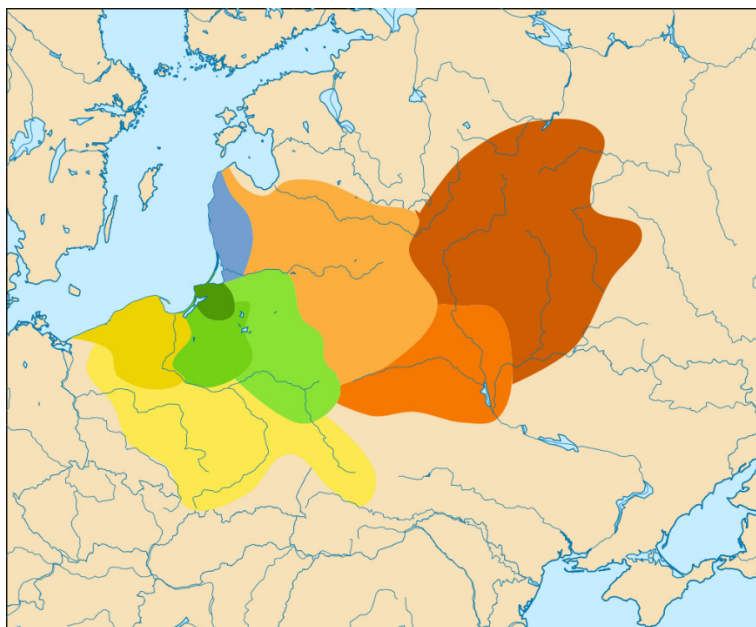
<http://valodasrokasgramata.lv/materials/2/338A53E8-7F5A-3A9A-44C2-C5231098929D>

Pēteris Vanags. Piekļuve:

http://www.lingvistiskakarte.lv/tag/peteris_vanags

CILŠU CEĻI

Pirms daudziem gadu simtiem tagadējās Eiropas teritorijā – no mūsdienu Vācijas robežas līdz Maskavas apkārtnē un Dņepras upei – dzīvoja senās baltu ciltis: galindi, latgaļi, kurši, sēļi, zemgaļi, žemaiši, augštaiši, jātvingi, prūši u.c.

Baltu un slāvu zemes, 7.-8. gadsimtā

Balti ir indoeiropiešu cilšu un tautu grupa. Mūsdienās baltu valodās runā tikai latvieši un lietuvieši. Rietumbalti un austrumbalti gadsimtu laikā vai nu izmira vai tika pārtautoti. 22. septembrī tiek atzīmēta Baltu vienības diena, kuras mērķis ir veicināt latviešu un lietuviešu – vienīgo baltu valodu runātāju tuvināšanos un draudzību. Baltu valodām radniecīgas ir slāvu, ģermāņu un citas indoeiropiešu valodu saimes valodas.

Kaimiņos viņiem dzīvoja somugru, slāvu un citas ciltis. Tagadējā Latvijas teritorijā pirms baltu cilšu ienākšanas lielākoties dzīvojušas somugru ciltis. Latviešu tautas pamatā ir kuršu, zemgaļu, sēļu un latgaļu ciltis, kuru valoda savukārt ir latviešu valodas pamats.

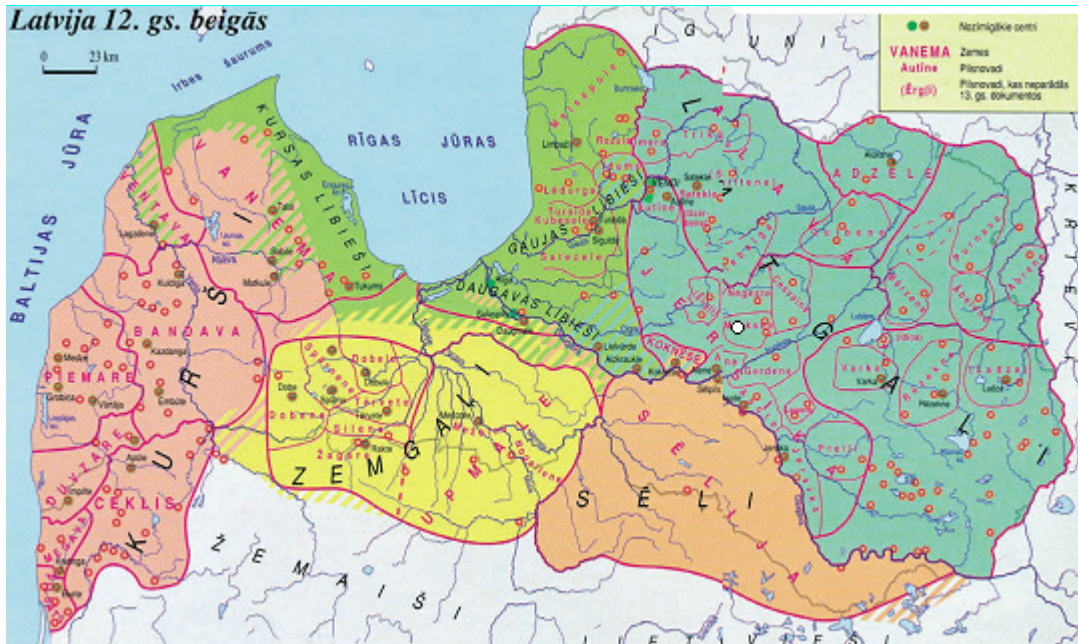
Latviešu tauta veidojās 13.-16. gadsimtā, saplūstot četrām baltu tautām: kuršiem, zemgaļiem, sēļiem, latgaļiem.

Latviešu valoda par tādu kādu runājam mūsdienās, kļuvusi gadu tūkstošiem ilgā laika gaitā.

TAUTĪBAS VALODA

Latviešu valodas vēsturē svarīgs ir jautājums par tā saukto senlatviešu cilšu valodu (latgaļu jeb letgaļu, sēļu, zemgaļu un kuršu) izcelsmi, kur dominē divas hipotēzes: 1) šo cilšu valodas ir latviešu pirmvalodas pēcteces; 2) šo cilšu valodas laika gaitā attīstījušās no austrumbaltu un rietumbaltu pirmvalodas.

Latviešu dialektu izcelsmē daudz svarīgāka ir to saikne ar senlatviešu cilšu un Baltijas jūras somu cilšu valodām.

Baltu un somugru ciltis 12. gadsimta beigās

12.-13. gadsimtā Latvijas teritorijā dzīvoja šādas baltu ciltis: kurši, zemgaļi, sēļi un latgaļi. Kurzemes ziemeļos un Vidzemes rietumos dzīvoja lībieši.

Tomēr latgaļu apdzīvotā teritorija nebija tik monolīta, kā tas tiek attēlots kartēs. Piemēram, Vidzemes ziemeļos Rūjienas apkaimē bija apmetušies igauņi, bet Latvijas austrumi (Austrumvidzeme un Latgale) bija sena Baltijas jūras somu cilmes iedzīvotāju čūdu dzimtene. Šo etnisko vienību tuvināšanās un sajaukšanās notika jau 1. gadu tūkstoņā pēc Kristus, bet 13.–16. gadsimtā integrācijas process pastiprinājās un beidzās ar latviešu tautības izveidošanos. Šis etniskais process sekmēja latgaļu, sēļu, zemgaļu un kuršu cilšu valodu integrāciju un Latvijas teritorijā dzīvojušo Baltijas somu cilšu valodu krustošanos ar topošo latviešu valodu. Latviešu tautībā daļēji ieplūda arī ieceļojušie lietuvieši, igauņi, krievi, poļi un baltkrievi. Šo etnisko grupu valodas arī ietekmēja topošo latviešu valodu.

LATVIEŠU VALODAS RAKSTĪBAS ATTĪSTĪBA

Rakstība latviešu valodā ir dažus gadsimtus sena – zinātnieki noskaidrojuši, ka pirmie atsevišķu latviešu valodas vārdu ieraksti datējami ar 15. gadsimtu un atrodami Rīgas amatu apvienības grāmatās. 15. gadsimtā pierakstīti arī kristiešu lūgšanu teksti. 1525. gadā kādam tirgotājam Lībekas katoliskā rāte konfiscēja mucu ar grāmatām, kas paredzētas sūtīšanai uz Rīgu. Tur varēja būt kāda dievkalpojuma kārtības apraksts ar tekstiem latviešu valodā. Taču grāmatiņu neviens nav atradis.

16. gadsimtā tapa pirmās latviešu luteriskās baznīcas dziesmu grāmatas.

Latviešu rakstu valodas attīstībai ļoti nozīmīgs laiks bija 17. gadsimta vidū, jo 1638. gadā iznāk Manceļa sastādītā vācu-latviešu vārdnīca *Lettus*. 1650. līdz 1680. gadam kurzemnieks Kristofors Fīrkers, kas uzskatāms par vienu no pirmajiem latviešu gramatiķiem, leksikogrāfiem un arī dzejniekiem, tulkoja latviski garīgās dziesmas. Ernsts Gliks 8 gadu laikā iztulko Bībeli, pabeidzot to 1689. gadā.

1761. gadā Gothards Frīdrihs Stenders saraksta gramatikas grāmatas. Tās sākuma daļā aplūkoti latviešu valodas radniecības jautājumi. Gramatikas materiāls iedalīts 6 daļās: ortogrāfija, morfoloģija, sintakse, dialekti, idiotismi (valodas lietojums, īpatnības), dzeja.

LATGALIEŠU RAKSTU VALODAS ATTĪSTĪBA

Vairākām tautām (lietuviešiem, igauņiem, vāciešiem, norvēģiem) mūsdienās ir divas (vai pat vairākas) rakstības tradīcijas. Arī mēs esam bagāti ar divām rakstībām – latviešu literārās valodas un latgaliešu rakstu valodas tradīciju.

Latgaliešu rakstu valoda sāka veidoties 18. gadsimta sākumā. Kopš 1569. gada Latgale ietilpa Polijas–Lietuvas kopvalsts sastāvā kā Pārdaugavas Livonijas hercogistes austrumu daļa (vēlāk kā Inflantijas vaivadija jeb t.s. Poļu Vidzeme), bet 1772. gadā Latgali pievienoja Krievijas impērija. Tādējādi Latgale vairāk nekā 300 gadus bija nošķirta no pārējās latviešu etniskās teritorijas, tās saimnieciskā un kultūras dzīve veidojās citādi nekā pārnovadā. Pirmā latgaliski iespiestā grāmata, kas saglabājusies līdz mūsdienām ir evaņģēliju tulkojums *Evangelia toto anno...* (Evaņģēliji visam gadam ...). Tie izdoti Viļņā. Grāmata uzskatāma par latgaliešu rakstu valodas pamatu. Tā rakstīta ar latīņu burtiem (**Fragments grāmatā “Latgale: valoda, literatūra, folklorā”** 123.lpp.)

Latgale, būdama Vitebskas guberņas sastāvā, piedzīvojusi arī drukas aizliegumu, kas aizliedz drukāt tekstus ar latīņu burtiem. Aizliegums ilga no 1871. līdz 1904. gadam. Dažas latgaliešu grāmatas tika iespiestas ārzemēs un kontrabandas ceļā ievestas Latgalē. Tās bija ļoti dārgas. Palēnām cilvēki ar roku sāka pārrakstīt pirms drukas aizlieguma izdotās lūgšanu grāmatas. Veidojās rokrakstu literatūra, ko radījuši paši Latgales latviešu zemnieki, bez skolas izglītības – Andrievs Jūrdžs (veidojis rokrakstu literatūru), Pīters Migliniķis, Jōns Saliniķis un citi taisnības cīnītāji.

Pēc drukas aizlieguma atcelšanas notiek Latgales pievienošana pārējiem Latvijas novadiem (1917. gadā). 1921. gadā tiek publicēti noteikumi par dialekta oficiālu lietošanu. 1933. gadā iznāk Pētera Stroda “Pareizraksteības vōrdneica”.

Kārļa Ulmaņa valdīšanas laikā 1934. gadā no bibliotēkām pazūd latgaliešu valodas grāmatas, latgaliešu rakstu valodai liegts attīstīties. 1943.-1944. gados ražīgs posms latgaliešu izdevniecībai Daugavpilī. Šajā laikā latgalieši darbojas arī ārzemēs, dibinot Andrieva Jūrdža fondu Vācijā. 1956. gadā iznāk nosacījumi “Vienotais runas, ortogrāfijas un interpunkcijas režīms skolā”, kas faktiski nozīmē latgaliešu rakstības beigas.

1960 gadā sākas trešais drukas aizliegums Latgalē, kas beidzas līdz ar atmodas laiku 1989. gadā. Šajā laikā aizliedz pat runāt latgaliski.

2000. gadā stājas spēkā LR Valsts valodas likums, kura 3. pantā teikts: “*Valsts nodrošina latgaliešu rakstu valodas kā vēsturiska valodas paveida saglabāšanu, aizsardzību un attīstību.*”

LATVIEŠU LITERĀRĀS VALODAS VEIDOŠANĀS

Termins *literārā valoda* nostiprinājies 20. gadsimta vidū. Šo virsdialektālo formu apgūst, pazīst un lieto visa tauta. Līdz tam šo formu mēdza dēvēt par rakstu valodu vai literārisko valodu. Latviešu literārās valodas pamatā ir vidus dialekts, ko runā apgabalā, kur atrodas arī ekonomiskie un kultūras centri (Rīga, Valmiera, Cēsis, Jelgava). Tā izloksnes izmantotas, radot jau pirmos iespiestos tekstus un grāmatas 16. gadsimtā. Pakāpeniski izveidojās zināmi standarti un normas, kas pastāvīgas attīstības un uzlabojumu ceļā kļuva par etniskās kopības veidotāju – literāro valodu.

Valodnieks Kārlis Strazdiņš rakstījis, ka “Latviešu tautībai 19. gs. sākumā vēl nebija savas nacionālās inteliģences, nebija savu skolu un citu kultūras iestāžu, nebija arī savas nacionālās literāras valodas, daiļliteratūras un zinātniskās literatūras latviešu valodā. Latviešu tautības valoda bija vāji attīstīta, runāja vietējos dialektos, lasīt un rakstīt pratēju latviešu vidū bija maz. Baznīcas (“garīgās”) un arī dažas citas grāmatas, ko sarakstīja vācu mācītāji, iznāca vācu valodā vai arī ļoti sakropļotā latviešu valodā.” [Rudzīte 1964: 35]

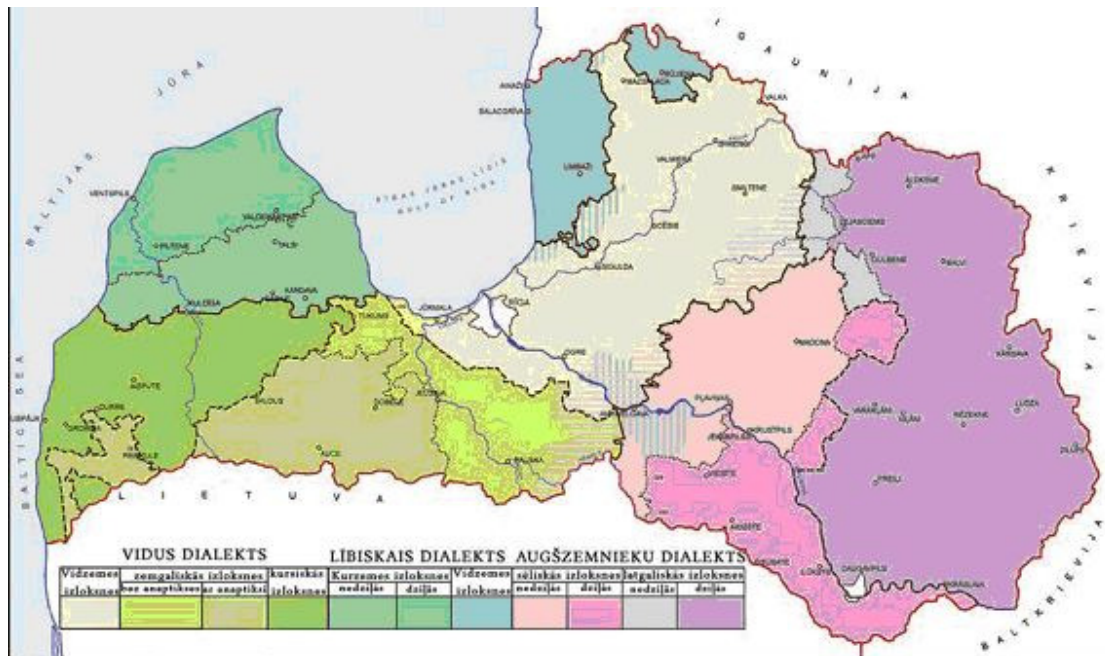
19. gadsimta otrajā pusē svarīga loma latviešu literārās valodas attīstībā bija jaunlatviešu kustības darbiniekiem – Jurim Alunānam, Krišjānim Valdemāram, Atim Kronvaldam, Krišjānim Baronam. 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta pirmajā pusē literārās valodas attīstībā svarīgs ir latviešu rakstnieku devums. Vēsturiska nozīme ir Raiņa darbiem.

1908. gadā Rīgas Latviešu biedrības zinību komisijā tiek nodibināta īpaša Ortogrāfijas komisija. Priekšsēdētājs – Kārlis Mīlenbahs. Uzdevums – izstrādāt priekšlikumus jaunai latviešu ortogrāfijai.

Mūsdienās, ikdienā un pat oficiālās runās cilvēki vairs neievēro literārās valodas tradīcijas, sākot valodā iekļaut anglicismus, īpaši veikalu, sadzīves priekšmetu un citos nosaukumos.

LATVIEŠU VALODAS IZLOKSNES UN DIALEKTI

Tradicionāli latviešu valodā izšķir 3 dialektus – vidus, lībisko un augšzemnieku dialektu. Tajos ietilpst vairāk nekā 500 izlokšņu. Izlokšnes mainās, jo cilvēki maina dzīves vietas un literārā valoda lielā mērā apvieno visu Latviju.

Latviešu valodas dialekti un izlokšņu grupas

Izlokšņu grupām un dialektiem raksturīgas vairākas kopīgas pazīmes – intonācijas, morfoloģiskās īpatnības, leksika, semantika un sintakse. Izlokšnes veidojušās feodālisma laikos, kad zemnieki dzīvoja noslēgtāku dzīvi muižas vai draudzes teritorijā. Izlokšņu nošķirtību veicināja arī dabas objekti – ezeri, purvi, meži. Arī upe var būt ne tikai izlokšnes, bet pat veselas izlokšņu grupas robeža.

Noturīgākās izlokšnes ir Latgalē, kur tās balsta gan vēsturiski izveidojusies latgaliešu rakstu valoda, gan vietējo izlokšņu lietojums Romas katoļu Baznīcā un kultūras pasākumos.

Dialekts – radniecīgu izlokšņu kopa

Izlokšne – nelielā apvidū runāts valodas paveids

SLENGS

Slengu raksturo zems sociālais prestižs. Latviešu literārās valodas vārdnīcā (LLVV) slengs skaidrots kā: *Īpašs valodas paveids, ko savā starpā lieto kādas sociālas grupas pārstāvji; arī žargons*. Sākums slenga pētījumiem datējams 20. gadsimta 60. gados. Visspilgtāk slenga specifika atklājas tieši leksikā. Ojārs Bušs pētījumos iekļauj slenga leksikā vārdus un frazeoloģiskus izteicienus, kuri neatbilst literārās valodas kodificētajai normai.

Leksiskie slengismi – arī – subliterārā leksika atsevišķu sociālo un profesionālo grupu neliterārā leksika, kas bieži ir emocionāli ekspresīva. Latviešu lingvistiskajā literatūrā visvairāk pētīti slenga aizguvumi (*čalis, feins, foršs, šancēt, fāters*), tie dēvēti par *žargonismiem, barbarismiem*. Arī *vienkāršrunas vārdi* pieskaitāmi slengam. Tie robežojas ar *vulgārismiem* (necenzētiem vārdiem, izteicieniem, lamuvārdiem – nav pieļaujami pieklājīgā sarunā). Slenga leksika visaktīvāk reaģē uz sabiedrībā notiekošajiem procesiem, parādot vai vismaz ieskicējot valodas pārmaiņu tendences.

Pārbaudes darbs
Latviešu valodas attīstības posmi

1.1. Cik lielo un mazo burtu ir latviešu valodas alfabētā? (1 punkts)

- 31
- 33
- 36

1.2. Kurus patskaņus lieto divu fonēmu apzīmēšanai (platā un šaurā)? (1 punkts)

- i, ī
- a, ā
- e, ē

1.3. Kuru latviešu alfabēta burtu lieto trīs fonēmu apzīmēšanai? (1 punkts)

- o
- n
- dz

2. Uzraksti, lūdzu, latviešu valodas alfabētu. (2 punkti)

3. Izskaidro vārdu *bokstabi*. (1 punkts)

4. Kuras baltu ciltis dzīvoja Latvijas teritorijā 12. – 13. gadsimtā? (4 punkti)

5. Uzraksti, lūdzu, trīs būtiskākās atziņas par Vidzemes vidus dialekta izlokšņu grupu. (3 punkti)

-
-
-

6. Uzraksti, lūdzu, ko uzzināji par Pēteri Vanagu lingvistiskajā kartē. (2 punkti)

7. Sarindo, lūdzu, Pēterā Vanagā izstrādāto latviešu valodas attīstības posmu dalījumu hronoloģiskā secībā. (7 punkti)

--	--	--	--	--	--	--

1. Funkciju paplašināšanās periods;
2. Normas stabilizācijas periods;
3. Grafizācijas un valodas izvēles periods;
4. Funkciju paplašināšanas otrais periods;
5. Normas sākotnējās kodifikācijas periods;
6. Funkciju sašaurināšanās periods;
7. Normas daļējas maiņas un modernizācijas periods;

8. Savieno izlokšņus ar cilti, no kuras tā radusies. (6 punkti)

Austrumlatgaļu cilts valoda	Vidus dialekta kursiskās izlokšnes
Zemgaļu cilts valoda	Vidus dialekta zemgaliskās izlokšnes
Kuršu cilts valoda	Augšzemnieku dialekta latgaliskās izlokšnes
Sēļu cilts valoda	Augšzemnieku dialekta sēliskās izlokšnes
Vidzemes vidus dialekta izlokšņu un lībiešu valodas mijietekme	Lībiskā dialekta Kurzemes izlokšnes
Kuršu un lībiešu valodas saplūdums	Lībiskā dialekta Vidzemes izlokšnes

9. Pirms pusotra gadsimta Juris Alunāns rakstīja: “Turiet jūs, latvieši, savu valodu godā, un jums labi klāsies virs zemes. Jo, kas sevi pašu negodā, to arī citi negodās.” Uzraksti, lūdzu, savu viedokli par J. Alunāna aicinājumu un pamato to. (10 punkti)

Paldies par darbu!

Viedokļa vērtēšanas kritēriji

- Saturs – 5 punkti.

5 punkti, ja izprasts temats. Patstāvīgas domas, loģisks un argumentēts spriedums.

4 punkti, ja izprasts temats. Argumentēts viedoklis, skaidra autora pozīcija.

3 punkti, ja izprasts temats. Pausts vispārīgs viedoklis, sašaurināts vai paplašināts temats.

2 punkti, ja izprasts temats. Frāžainība.

1 punkts, ja izprasts temats. Pretrunīgs autora viedoklis. Haotiskas domas.

0 punkti, ja neatbilst tematam. Doma nav uztverama.

- Forma, apjoms – 2 punkti.

2 punkti, ja ievērota teksta uzbūve. Ievērots apjoms – 80 un vairāk vārdu.

1 punkts, ja ievērota teksta uzbūve, apjoms – 31-79 vārdi, vai ja apjoms pārsniedz 90 vārdu.

0 punkti, ja netiek ievēroti apjoma, teksta uzbūves kritēriji.

- Ortogrāfija, interpunkcija, stils – 3 punkti.

3 punkti, ja 1 interpunkcijas vai ortogrāfijas kļūda.

2 punkti, ja 2-4 interpunkcijas vai ortogrāfijas kļūdas.

1 punkts, ja 5-7 interpunkcijas vai ortogrāfijas kļūdas.

0 punkti, ja 8 un vairāk kļūdas.

Kritēriji no: Valsts izglītības satura centrs (2015) *Centralizētais eksāmens latviešu valodā 2014./2015. mācību gadā: rezultātu analīze un metodiskie ieteikumi*. Tiešsaiste [skatīts 19.02.19.] Piekļuve:

https://visc.gov.lv/vispizglitiba/eksameni/dokumenti/metmat/2014_2015_ce_latval_analize.pdf 35.lpp.

Prezentācijas jautājumi par vidus dialektu

<p>Kur runā vidus dialektā?</p> <p>Sameklē karti, ko uz projektorā parādīt un izstāstīt pārējiem (http://epupa.valoda.lv/).</p>
<p>Kādas intonācijas sastopamas vidus dialektā?</p> <p>Varbūt vari atrast klausāmu piemēru (dziesma, dzejolis vai publiskā runa)?</p>
<p>Kādas izlokšņu grupas ietilpst vidus dialektā?</p> <p>Piemēri no tekstiem vai video. (valodasrokasgramata.lv)</p>
<p>Kāds ir vārda akcents (uzsvars) vidus dialekta izloksnēs?</p> <p>(http://valoda.ailab.lv/latval/vidusskolai/literval/lit6.htm)</p>
<p>Kāpēc vidus dialekts ir latviešu literārās valodas pamatā?</p> <p>(valodasrokasgramata.lv)</p>
<p>Lietvārdu deklinācijas, vārdu locīšana vidus dialektā</p> <p>Kas raksturīgs vidus dialektam? (valodasrokasgramata.lv; http://valoda.ailab.lv/latval/vidusskolai/literval/lit6.htm)</p>
<p>Vidus dialekta Vidzemes izlokšņu raksturojums</p> <p>Raksturīgais, īpašais. (valodasrokasgramata.lv; http://valoda.ailab.lv/latval/vidusskolai/literval/lit6.htm)</p>
<p>Vidus dialekta zemgalisko izlokšņu raksturojums</p> <p>Raksturīgais, citur neesošais. (valodasrokasgramata.lv; http://valoda.ailab.lv/latval/vidusskolai/literval/lit6.htm)</p>
<p>Vidus dialekta kursisko izlokšņu raksturojums</p> <p>Raksturīgais, īpašais. (valodasrokasgramata.lv; http://valoda.ailab.lv/latval/vidusskolai/literval/lit6.htm)</p>
<p>Tev nedzirdēti apvidvārdi vidus dialektā</p> <p>Atrodi, lūdzu, interesantus piemērus. Ļauj klasesbiedriem uzminēt savus atrastos vārdus.</p>

Nīcas izloksnes vārdnīca

Autore B. Bušmane. Internetā pieejami vārdnīcas šķirkļi. Var pārējai klasei parādīt kādu interesantu šķirkli. Pastāstīt, ko interesantu esi atradis, neparasti vārdi, vārdu savienojumi.

Vietvārdi Piebalgā

Izlasi interviju ar vēsturnieku Gintu Skutānu. Iepazīstini klasesbiedrus ar vēsturnieka uzkatiem, ievāktajiem vietvārdiem.

Intervija pieejama: <http://edruva.lv/dzivesstils/dzilak-piebalga/>

Ērgemes apkārtnes izloksne

Video Kārlis Kazāks – Es cēlīšu istabīnu. Noklausies dziesmu, uzraksti par to savas pārdomas. Kas atšķirīgs? Kas nesaprotams izloksnē? Izraksti neskaidros vārdus, mēģini atrast tiem skaidrojumu.

Piekļuve: <https://www.youtube.com/watch?v=jfMhwXA5b5U>

Vidus dialekta vērtības

Uzraksti, lūdzu, populāru cilvēku, mūziķu dzejas rindas, teksta fragmentus, video materiālus (vari parādīt pārējiem klasesbiedriem), kas pauž vidus dialekta raksturīgākās pazīmes.

3. – 4. stundas *Latviešu literārās valodas pamats – vidus dialekts* konspekts

Stundas temats: Latviešu literārās valodas pamats – vidus dialekts.

Stundas mērķis: Veicināt izpratnes veidošanos par vidus dialektam raksturīgo.

Stundas uzdevumi:

- nostiprināt skolēnu zināšanas par vidus dialekta raksturīgajām iezīmēm,
- paplašināt zināšanas par latviešu literārās valodas dialektālo pamatu,
- attīstīt prasmi patstāvīgi iegūt un izmantot informāciju par vidus dialekta veidošanos,
- pilnveidot prasmi publiski uzstāties,
- pilnveidot prasmi veidot mācībām noderīgus pārskata materiālus par latviešu valodas dialektiem.

Prognozējamais rezultāts:

Skolēni:

- zina, kā veidojies vidus dialekts,
- zina, kādas izlokšņu grupas ietilpst vidus dialektā un kādas ir dialekta raksturīgās iezīmes,
- zina, kur meklēt informāciju tiešsaistē par vidus dialektu un kuros valodnieku darbos atrodama zinātniski korekta informācija,
- izprot vidus dialekta nozīmi latviešu literārās valodas attīstībā,
- prot uzstāties publikas priekšā,
- prot veidot noderīgus pārskata materiālus par latviešu valodas dialektiem.

Darba organizēšanas formas: frontālais darbs, individuālais darbs.

Mācību metodes un metodiskie paņēmieni: pārrunas, radošas atbildes prezentēšana par mājās sagatavoto jautājumu, interaktīvā spēle (<https://create.kahoot.it/details/vidus-dialekts/755ca6a2-b2d5-4f4c-8539-ab6d4c78d407>)

Vērtēšana: ‘ieskaitīts’ un ‘neieskaitīts’ par sagatavoto prezentāciju.

Izmantotā literatūra:

1. Stafecka, A. (2013) *Latviešu valoda: dialekti un izlokšnes*. No: Veisbergs, A. (atb. red.) *Latviešu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 253.–265.lpp.
2. Rudzīte, M. (1964) *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Stundas norise:

- Kad skolēni sagatavojušies darbam, skolotāja sasveicinās. Stundas sākumā skolotāja izdala skolēniem iepriekšējās stundas patstāvīgos darbus, lai noskaidrotu atgriezenisko saiti un skolēnu viedokli par šo darbu. Skolēni tiek aicināti uzdot neskaidros jautājumus.
- Pārejai uz jaunā satura apguvi, skolotāja aicina noklausīties tautasdziesmu. *Padomājiet, kā šī tautasdziesma attiecas uz iepriekšējo stundu un jūsu mājasdarbu?* Skolotāja lasa tautasdziesmu:

*Viena saule, viena zeme,
Nav vienādas valodiņas;
Pār upīti pāri gāju,
Locīt loka valodiņu.*

Skolēni izsaka savas domas par tautasdziesmu. *Aicināšu jūs pārliecināties, vai tā tiešām ir. Aicināšu jūs prezentēt sagatavotās prezentācijas un iepazīt latviešu valodu arī nākamajās mācību stundās. Mūsu darba kārtība ir šāda* (skolotāja rāda sagatavotos slaidus ar stundas norises plānu).

- Ja kāds skolēns nav sagatavojies, skolotāja izstāsta, parāda viņa vietā (skolotājai sagatavota prezentācija par visiem jautājumiem). *Kamēr viens prezentēs, pārējie klausīsies un pierakstīs būtiskāko. Kopīgi veidosim tabulu par vidus dialektu, ko papildināsim nākamajās stundās, runājot par pārējiem dialektiem, paveidiem* (skolotāja aicina pierakstos izveidot tabulu. Skolotāja tabulu parāda prezentācijas slaidā). Ja kādam ir ideja vēl kādai svarīgai, noderīgai ailei, skolotāja aicina papildināt tabulu.

Darba kārtība	
Mājasdarba prezentācija sarakstā norādītajā secībā:	
• Kur runā vidus dialektā?	• Vidzemes izloksnes
• Intonācijas vidus dialektā	• Zemgaliskās izloksnes
• Izlokšņu grupas	• Kursiskās izloksnes
• Vārda akcents	• Apvidvārdi
• Kāpēc literārās valodas pamatā?	• Nīcas izloksnes vārdnīca
• Deklinācijas, vārdu locīšana	• Vietvārdi Piebalgā
	• Ērgemes apkārtnes izloksne

1

Tabula «Latviešu valodas dialekti»				
Dialekts	Definīcija	Raksturīgais	Veidošanās aptuvenais sākums	Informācijas avoti

2

- Skolotāja aicina skolēnus prezentēt mājās sagatavoto par vidus dialektu. Klausoties citos, skolēni aizpilda tabulas ailes, ierakstot tajās svarīgāko, būtiskāko. Skolēni tiek aicināti uzdot jautājumus prezentētājam. Nākamajās

stundās tabula tiks papildināta ar informāciju par citiem dialektiem. Kad skolēni prezentācijas beiguši, skolotāja aicina skolēnus nolasīt, ko ierakstījuši dialektu tabulas ailēs. Skolotāja rāda arī slaidus ar nepieciešamo informāciju, kas ierakstāma tabulā, papildinot skolēnu teikto.

- Kad prezentācijas beigušās, skolotāja aicina skolēnus paņemt mobilos telefonus, atvērt mājaslapu *kahoot.it*. un pievienoties spēlei. Atverot mājaslapu, tiks dots kods, ar kuru var pievienoties spēlei. Kad visi skolēni pievienojušies, uzrakstījuši savu vārdu, tests sākas. Tas ir skolotājas sagatavots tests par vidus dialektu, kas paredzēts pašvērtējumam par mācību stundu. Katram jautājumam dotais laiks ir 10 sekundes. Skolēni redz darbību uz ekrāna, telefonā jāuzspiež pareizā atbilde. Kad tests beidzies, var redzēt, kuram veicies labāk, kuram sliktāk. Jautājumi tiek pārrunāti, ja nepieciešams. Skolotāja pasakās par stundu un atvadās.

Pārskata tabula
Latviešu valodas dialekti

Dialekts	Definīcija	Raksturīgais	Veidošanās aptuvenais sākums	Informācijas avoti
Vidus dialekts	Viens no trim latviešu valodas dialektiem. Atrodas Vidzemes vidienē ap Valku, Valmieru, Cēsīm un Rīgu, Zemgales līdzenumā ap Jelgavu un Dobeli un Kurzemes dienvidu daļā.	3 izlokšņu grupas: Vidzemes vidus dialekta izloksnes, zemgaliskās, kursiskās izloksnes. Daļā izlokšņu – 3 intonācijas. Vidzemes vidus dialekta izloksnēs <i>a, ā</i> vietā – platais <i>e, ē</i> (<i>negla, regavas</i>), šaurā <i>e, ē</i> vietā – platais <i>e, ē</i> (<i>dedzināt, skrējuši</i>); raksturīgs deminutīvpiedēklis <i>-īn-</i> (<i>meitīna</i>). Zemgaliskajās anaptikse (īsa patskaņa iespraudums aiz sena tautosillabiska <i>r</i> , <i>l zir^ags, zir^eņi, dar^abs, mal^aka</i> ; piedēklis <i>ūz-</i> – <i>ūzkāpt</i> . Kursiskajās – <i>u</i> pirms <i>v, b</i> – <i>zuve, dubens</i> ; <i>Ar, er < ār, ēr – dārbs, dzērt</i> (ar plato <i>ē</i>); prievārds <i>az, āz – az duru, āz kalna</i> . [<i>aviesenes, ciguzis 'zvīrbulis', gušņas 'usnes', kaupiņš 'krupis'; duole, ļurba 'vēdzele', jemperis 'maza auguma c.'</i> ; <i>dižs, knauši 'odi', dzīvuot 'strādāt', stulbs 'akls'</i>]	Vidzemes vidus dialekta izloksnes radušās un attīstījušās uz rietumlatgaļu cilts pamata. To izveidi ietekmējusi arī zemgaļu cilts valoda. Vidus dialekta zemgaliskās izloksnes radušās uz zemgaļu cilts valodas bāzes. Vidus dialekta kursiskās izloksnes radušās no kuršu cilts valodas. Zināms, ka kuršu valodu runāja līdz pat 16. gadsimtam, bet, jādodomā, tā jau bija stipri pārlatviskota.	https://valoda.lv/ ; http://epupa.valoda.lv/ ; <i>Nīcas izloksnes vārdnīca</i> ; <i>Latviešu valoda</i> (kolektīvā monogrāfija) – par visiem paveidiem; <i>Latvieši un Latvija. Latvieši</i> . 1. sēj. <i>Dialektoloģija</i> . valodasrokasgramata.lv; Rudzīte, M., <i>Darbi latviešu dialektoloģijā</i> . Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2005. <i>Avoti vēl neizsīkst</i> . Latviešu valodas dialekti 21. gadsimtā. Sast. Anna Stafecka, Liene Markus-Narvila. Atb. red. Anna Stafecka. Rīga: LU LVI. <i>Viena zeme, vieni ļaudis, nav vienāda</i> <i>valodiņa</i> +3 CD http://klasika.lsm.lv/lv/raksts/atspere/viena-

			Daļa Kurzemes dienvidu daļas izlokšņu, ko runā Nīcā, Bārtā un citur, ļoti maz atšķiras no Zemgales vidus izloksnēm. Šai izlokšņu grupā līdzās kursisko izlokšņu pazīmēm ir arī zemgalisko izlokšņu pazīmes.	zeme-vieni-laudis-nav-vienada-valodina.-studija-lidija-lei.a53111/ http://lr1.lsm.lv/lv/raksts/kulturas-rondo/viena-zeme-vieni-laudis-nav-vienada-valodina.a53609/
Lībiskais dialekts	Viens no trim latviešu valodas dialektiem. Atrodas Kurzemes ziemeļos līdz Kuldīgai un Vidzemes ziemeļrietumos gar Rīgas jūras līci, arī nelielā teritorijā ap Rūjienu. Lībiskajā dialektā runā Ziemeļkurzemē un Ziemeļrietumvidzē. Dialektu ietekmējusi lībiešu valoda.	2 izlokšņu grupas: Kurzemes izloksnes un Vidzemes izloksnes. Lībiskā dialekta Kurzemes izloksnēm raksturīga 3. personas vietniekvārda <i>viņš</i> forma <i>viš</i> ; Raksturīga plata <i>e, ē</i> skaņa darbības vārdu nenoteiksmē (<i>ēst, mēst, precēt</i>). Lībiskā dialekta Vidzemes izloksnēm raksturīga 3. personas vietniekvārda <i>viņš</i> forma <i>viņč</i> ‘viņš’; divskaņa <i>uo</i> vietā sastopams patskanis <i>a</i> vai <i>u</i> (<i>sīpals</i> ‘sīpols’, <i>uozals</i> ‘ozols, astuņ’ ‘astoņi’); piedēkļos divskaņa <i>ie</i> vietā sastopams patskanis <i>e</i> vai <i>a</i> (<i>kliedzens</i> ‘kliedziens’, <i>pērans</i> ‘pēriens’)	Lībiskā dialekta Vidzemes izloksnes radušās, Vidzemes vidus dialekta izloksnēm krustojoties ar lībiešu valodu, lībiskā dialekta Kurzemes izloksnes – kuršu valodai (vēlāk – latviešu valodas kursiskajām izloksnēm) krustojoties ar lībiešu valodu.	https://valoda.lv/ ; http://epupa.valoda.lv/ ;
Augšzem	Dialektā runā	Divas izlokšņu grupas: sēliskās un	Latgaliskās izloksnes	http://www.lakuga.lv/ ;

nieku dialekts	Vidzemes austrumu daļā, Augšzemē un visā Latgalē.	latgaliskās izloknes. Dziļās un nedziļās izloknes. Daudz fonētisko atšķirību (režģis- režģis; soma – sūma; vīrs - veirs).	radušās uz austrumlatgaļu cilts valodas bāzes. Sēliskās izloknes radušās uz sēļu cilts valodas bāzes.	
-------------------	--	--	--	--

5. stundas *Lībiskā dialekta vizītkarte* konspekts

Stundas temats: Lībiskā dialekta vizītkarte.

Stundas mērķis: Padziļināt izpratni par lībisko dialektu, veidojot dialekta vizītkarti.

Stundas uzdevumi:

- radīt interesi par lībisko dialektu un vēlmi izzināt tam raksturīgo,
- paplašināt skolēnu zināšanas par lībiskā dialekta veidošanos,
- veidot sapratni par lībiešu valodas ietekmi latviešu valodā,
- rosināt skolēnus apzināties lībiešu valodas kultūrvēsturisko vērtību un nozīmi mūsdienās,
- attīstīt skolēnu prasmi patstāvīgi iegūt tiešsaistē pieejamo informāciju par lībisko dialektu,
- sekmēt cieņpilnas attieksmes veidošanos pret lībiešu valodu.

Prognozējamais rezultāts:

Skolēni:

- pilnīgāk iepazīst latviešu valodas lībiskā dialekta pazīmes un rašanās vēsturi,
- iepazīst lībiskā dialekta veidošanās gaitu,
- izprot lībiešu valodas ietekmi latviešu valodā,
- pilnveido prasmi patstāvīgi meklēt informāciju par nozīmīgiem posmiem lībiskā dialekta vēsturē,
- pilnveidot skolēnu klausīšanās prasmi,
- veido cieņpilnu attieksmi pret lībiešu valodu.

Darba organizēšanas formas: frontālais darbs, individuālais darbs.

Mācību metodes un metodiskie paņēmieni: lībiskā dialekta radoša vizītkarte.

Vērtēšana: 'Ieskaitīts' un 'neieskaitīts' par lībiskā dialekta vizītkarti.

Izmantotā literatūra:

1. Arheoloģiskās liecības. (Skatīts 26.02.19). Piekļuve:
<http://www.livones.net/lv/vesture/?arheologiskas-liecibas>
2. Jansone, I., Straupeniece, D. (2018) *Dialektoloģija. Lībiskā dialekta izloksnes*. (Skatīts 26.02.19.). Piekļuve:
<http://valodasrokasgramata.lv/materials/2/44F378A8-00FC-2D67-7FD8-87ED5ABC1BDE>

3. Kārlis Kazāks – Lai laipe, kas māc (Kurzemes lībiskā – tāmnieku izloksne). (Skatīts 24.02.19.). Piekluve: <https://www.youtube.com/watch?v=oy10LJT3Wek>
4. Laumane, B. (2013) *Jūra latviešu valodā un folklorā: etnolingvistiskais aspekts*. Liepāja: LiePA.
5. Lībiešu–īgauņu–latviešu vārdnīca. (Skatīts 20.02.19.). Piekluve: <http://www.murre.ut.ee/liivi/lv/index.html>
6. Sīle, Z. (2005) *Lībiešu valodas ābece*. Rīga: SIA Liktenstāsti
7. Starptautiskā lībiešu draugu biedrība un autori (2013) *Lībieši: Vēsture, valoda un kultūra*. Rīga: Līvō Kultūr sidām
8. Šuvcāne, V., M. (2003) *Lībiešu ābece*. Rīga: SIA J.L.V.
9. Viitso, T.,R., Erenštreits, V. (2012) *Lībiešu – īgauņu – latviešu vārdnīca*. Tartu/ Rīga: Tartu Ulikool, Latviešu valodas aģentūra.

Stundas norise:

- Sasveicināšanās. Iepazīstināšana ar stundas tematu un mērķi. *Labdien, prieks jūs redzēt. Šajā stundā ceļosim uz jūras piekrasti ciemos pie lībiešiem* (jau ieslēgts projektors uz kura atvērta karte ar lībiešu dialekta atrašanās vietu. Karte no: <http://valodasrokasgramata.lv/materials/1/6D1A3FE1-5787-05B5-3B25-766ED7CC4EF5>.

Skolotāja atskaņo Kārļa Kazāka izpildīto dziesmu “Lai laipe, kas māc” (skolēni var sekot līdz vārdiem dziesmas videoklipā), un aicina skolēnus saklausīt vārdus, skaņas, kas varētu būt raksturīgas lībiskajam dialektam. Izrakstīt tās pierakstos. Pēc video skolotāja aicina pārrunāt, ko tad skolēni saklausījuši Kārļa Kazāka dziesmā. *Kas raksturīgs tās skanējumam? Kādas valodiskās īpatnības saklausījāt šajā dziesmā?*

Dziesmā dzirdami vārdi: *viš` , tokš , bi` , pil` log`* u. c., kam norautas galotnes; forma *lai laipe (laipo)*, apstākļa vārdi *augše , āre*. Kopīgi nonāk pie secinājuma, ka lībiskajā dialektā tiek norautas galotnes.

- *Klausīsimies divus piemērus ar lībiskā dialekta izlokšņu runātājiem*. Skolotāja aicina skolēnus noklausīties lībiskā dialekta izlokšņu runātājus: Ventiņu stāstnieci Līgu Reiteri (<https://www.youtube.com/watch?v=JSG4190Ac7Q&t=14s>); Vidzemes lībisko Salacas izloksni (<https://valoda.lv/valsts-valoda/dialekti/>). *Kā jums šķiet, kurš dzirdētais fragments ir lībiskā dialekta Kurzemes izloksnēs? Kurš – Vidzemes izloksnēs? Kāpēc? Kādas atšķirības dzirdamas abos fragmentos?*

- Skolotāja sagatavoja slaidu ar lībiskā dialekta raksturīgām iezīmēm. Kopīgi ar skolēniem tiek pārrunātas dialekta iezīmes, aicinot skolēnus minēt kādu piemēru par katru iezīmi. Skolotāja aicina dialekta iezīmes un piemērus ierakstīt pierakstos.

Lībiskam dialektam raksturīgas iezīmes:

- ✓ piedēkļu un gala zilbju saīsinājums vai zudums (*brāls, labaks*),
 - ✓ vīriešu dzimtes vispārinājums – nešķir vīriešu un sieviešu dzimti, sieviešu dzimtes vietā lieto vīriešu dzimti (*mātam `mātei`*),
 - ✓ darbības vārdi tiek lietoti 3. personā (*es, tu viš, mēs, jūs viņ dejo*); Vidzemes izloksnēs 3. personas forma *viņč*,
 - ✓ saglabājusies *u* skaņa līdzskaņu *b* un *v* priekšā (*dubens, zuve*),
 - ✓ divskaņa *uo* vietā patskanis *a* vai *u* (*sīpals, uozals, astuņ*),
 - ✓ daudz aizguvumu no lībiešu valodas – neuzsvērti garie patskaņi un saīsināti divskaņi (*labib, lokatīvs egle*),
 - ✓ aizguvumi no igauņu valodas (*iet ukā – iet bojā, auda - atvars*).
- Skolotāja jautā, vai skolēni zina, kāda cilts senāk ir dzīvojusi Ziemeļkurzemē un Vidzemes piekrastē? *Līvi jeb lībieši. Kādā valodā viņi runāja? Tā ir lībiešu valoda. Vai mūsdienās Latvijā dzīvo lībieši? Skolotāja aicina pastāstīt, ko skolēni zina par lībiešu valodu? Noskaidro, ka tā ir somugru, nevis baltu valoda. Tā kā diagnosticējošajā darbā neviens nebija apvilcis pareizo atbildi par to, kurai valodu saimei pieder lībiešu valoda, tad nedaudz pastāstīšu par to. Lībiešu valoda pieder pie urāliešu valodu saimes. Tuvas radu valodas ir igauņu, somu. 19. gadsimta vidū lībiski runāja ap 3000 cilvēku. 20. gadsimta vidū ap 1500, bet 21. gadsimta sākumā tikai ap 50 valodas pratēju. Mūsdienās tikai ap 30 cilvēku spēj sazināties lībiski. Mūsdienās lībiešu valodu iespējams apgūt pašmācības ceļā,ursos, nometnēs, dažās augstskolās. Kā jūs domājat, kāpēc lībieši dzīvojuši gan Kurzemē, gan Vidzemē?*
Lībiešu valodai nošķir Vidzemes un Kurzemes dialektus. Lībiešu valodas statuss Latvijā ir noteikts Valsts valodas likuma 4. pantā: “Valsts nodrošina lībiešu valodas kā pirmiedzīvotāju valodas saglabāšanu, aizsardzību un attīstību.”
Atsauksim atmiņā Kārļa Kazāka dziedāto dziesmu – kādā valodā tā skanēja? (latviešu valodā) Tā bija literārā valoda vai dialekts? (Dialekts).

- Skolotāja aicina skolēnus pāros izveidot vizītkarti par lībisko dialektu. Lai ierosinātu veidot lībiešu valodas vizītkarti, skolotāja nolasa atmiņu stāstu “Pirmo reizi jūrā” (*Lībiešu valodas ābece*, 87. lpp.).
- Skolotāja izdala lapas, uz kurām veidot lībiskā dialekta vizītkarti. Veidojot vizītkarti, skolēni drīkst izmantot interneta resursus un grāmatas par lībisko dialektu un lībiešu valodu. Vizītkartē jāiekļauj informācija par lībiskā dialekta *Vidzemes izloksnēm, Kurzemes izloksnēm, dialektam raksturīgo, galvenos informācijas avotus, jānorāda kultūrvēsturiskas vietas, īpašvārdus (Valdeko, Kaupo, Imauts jeb Imants, Aso, Ako, Dabriels).*
- Kad skolēni vizītkartes izveidojuši, skolotāja aicina pārus iepazīstināt pārējos klasesbiedrus ar jauno informāciju (ko jaunu uzzinājāt?) Skolotāja aicina vizītkartes pielikt pie sienas, izveidojot vizītkaršu izstādi par lībisko dialektu.
- Stundas noslēgumā skolotāja pasakās par darbu stundā.

9. pielikums

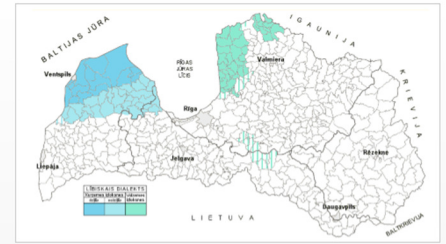
Prezentācija par lībisko dialektu

LĪBISKAIS DIALEKTS

1

- Līga Reitere <https://www.youtube.com/watch?v=JSG4190Ac7Q&t=14s>
- Salacas izloksne <https://valoda.lv/valsts-valoda/dialekti/>

2

3

Lībiskā dialekta definīcija

Viens no trim latviešu valodas dialektiem. Atrodas Kurzemes ziemeļos līdz Kuldīgai un Vidzemes ziemeļrietumos gar Rīgas jūras līci, arī nelielā teritorijā ap Rūjieni. Lībiskajā dialektā runā Ziemeļkurzemē un Ziemeļrietumvidzemē. Dialektu ietekmējuši lībiešu valoda

4

Dialekta raksturīgās iezīmes

- piedēkļu un gala zilbju saīsinājums vai zudums (*brāls, labaks*)
- vīriešu dzimtes vispārinājums – nešķir vīriešu un sieviešu dzimti, sieviešu dzimtes vietā lieto vīriešu dzimti (*māteim*)
- darbības vārdi tiek lietoti 3. personā (*es, tu viņš, mēs, jūs viņi dejo*); Vidzemes izloksnes 3. personas forma *viņē*

5

Dialekta raksturīgās iezīmes

- saglabājusies *u* skaņa līdzskaņū *b* un *v* priekšā (*dubens, zuve*)
- divskana *uo* vietā patskanis *a* vai *u* (*sīpals, uozals, astup*)
- daudz aizguvumu no lībiešu valodas – neuzvērti garie patskaņi un saīsināti divskaņi (*labīb, lokatīvs egļe*)
- aizguvumi no igauņu valodas (*iet ukā – iet bojā, auda – atvars*)

6

Veidošanās aptuvenais sākums

- Lībiskā dialekta Vidzemes izloksnes radušās, Vidzemes vidusdialekta izloksnes krustojoties ar lībiešu valodu
- Lībiskā dialekta Kurzemes izloksnes – kuršu valodai (vēlāk – latviešu valodas kuršiskajām izloksnes) krustojoties ar lībiešu valodu

7

Vizītkartē informācija par:

- Lībiskā dialekta Vidzemes izloksnes
- Lībiskā dialekta Kurzemes izloksnes
- Dialektam raksturīgo
- Galvenos informācijas avotus
- Kultūrvēsturiskas vietas
- Īpašvārdus

8

Īpašvārdi

- Kaupo
- Imauts jeb Imants
- Ako
- Dabrieļs
- Vievaldis
- Aso
- Valdeko

9

Īpašvārdi (no Indriķa hronikas)

- Kaupo – līvu galvenais karavadonis (Turaida)
- Imauts jeb Imants – Daugavas līvu kareivis
- Ako – Salaspils līvu valdnieks
- Dabrieļs – Turaidas līvu zemes vecākais
- Vievaldis – Aizkraukles pilsnovada līvu vecākais
- Aso – Rīgas lībiešu vecākais
- Valdeko – Salaspils līvs

10

Preses konference

1. Zemē glabātās liecības par lībiešu vēsturi
2. Lībiskā dialekta Vidzemes izloksnes
3. Lībiskā dialekta Kurzemes izloksnes
4. Latviešu un lībiešu valodas mijiedarbība

11

Konferences grupu vērtēšana

GRUPAS DALĪBNIEKI	TEMATS	UZSTĀŠANĀS PRASME	SADARBĪBA GRUPĀ	ATZĪME
		KOMENTĀRI PAR GRUPAS UZSTĀŠANOS	KOMENTĀRI PAR REDZĒTO SADARBĪBU GRUPĀ	

12

Pašvērtējums

1. Kā sastrādājos grupā?
2. Kas izdevās?
3. Kas neizdevās?
4. Ko būtu gribējies izdarīt labāk?
5. Ko jaunu uzzināju?

13

Sameklē, lūdzu, atbildes uz jautājumiem

- Izmantojamie avoti: Gadskārtas un ticējumi: <http://www.livones.net/lv/kultura/tradicionala-kultura-libiesi/?gadskartas-un-ticejumi>
- Kā lībieši svinējuši Jāņus?
- Kas ir Barbaras diena?
- Kas ir Niklāva diena?

14

Sameklē, lūdzu, atbildes uz jautājumiem

- Lībieši 44 atbildēs: <https://valoda.lv/libiesu-valoda/libiesi-44-atbildes/>
- Vai lībiešiem ir bijusi sava valsts?
- Kāda himna ir lībiešiem?
- Ko simbolizē lībiešu karogs?
- Kādi lībiešu vietvārdi saglabājušies līdz mūsdienām?
- Kādas Latvijā apdzīvotas vietas vēsturiski saistītas ar lībiešiem?
- Kāda ir Latvijā pazīstamākā lībiešu tautasdziesma?
- Kas ir lībiešu zilās govīs?
- Kādi ir lībiešu tradicionālie ēdieni?

15

6.–7. stundas “Ka ventiš atdar mut, viš apvārdo deviņš mēms..” konspekts

Stundas temats: Ka ventiš atdar mut, viš apvārdo deviņš mēms.. (M. Zālīte)

Stundas mērķis: Attīstīt skolēnu prasmi risināt sarunu par lībisko dialektu.

Stundas uzdevumi:

- iepazīt lībisko dialektu no vēsturiskā, ģeogrāfiskā, valodnieciskā viedokļa,
- pilnveidoti sadarbības prasmi, veicot grupu darbu,
- attīstīt prasmi veidot prezentāciju par lingvistisku tematu,
- ieinteresēt lībiskā dialekta izzināšanā,
- pilnveidot prasmi iegūto informāciju prezentēt klases priekšā,
- veicināt pozitīvu attieksmi pret citu grupu paveikto, individuāli novērtēt citu grupu uzstāšanos.

Prognozējamais rezultāts:

Skolēni:

- iepazīst lībisko dialektu no vēsturiskā, ģeogrāfiskā un valodnieciskā viedokļa,
- pilnveido prasmi darboties grupās un darbu prezentēšanā, piedaloties preses konferencē.
- veiksmīgi piedalās preses konferencē, prezentējot sagatavoto,
- objektīvi vērtē citu grupu uzstāšanos.

Darba organizēšanas formas: grupu darbs, individuālais darbs.

Mācību metodes un metodiskie paņēmieni: preses konference, grupu uzstāšanās analīze, sava darba vērtēšana grupā.

Vērtēšana: Preses konference tiek vērtēta ar atzīmi 10 ballu skalā.

Izmantotā literatūra:

1. Lībiešu kultūras, valodas un vēstures portāls. Arheoloģiskās liecības. Piekļuve:
<http://www.livones.net/lv/vesture/?arheologiskas-liecibas>
2. Preses konference. Pusnakts šovs septiņos. Piekļuve:
<https://www.youtube.com/watch?v=Jk6Fio7S3vI>

Stundas norise:

- Skolotāja sasveicinās ar skolēniem. Šajā stundā turpināsim runāt par lībisko dialektu. Vai esat redzējuši kādu preses konferenci? Vai ir saprotams, kā tā noris?

Ja skolēni nezina, tad skolotāja rāda īsu, nedaudz nenopietnu, ar humora piesitienu preses konferences piemēru (<https://www.youtube.com/watch?v=Jk6Fio7S3vI>).

- Skolotāja aicina skolēnus izlozēt grupas, kurās gatavosies preses konferencei. Skolotāja sagatavojusi lapas, katrs skolēns paņem vienu, izlozējot grupu. Darbs grupās pa 3. Grupās – viens žurnālists, viens komentētājs, intervējamā persona. Konferencē jāiekļauj: jaunākās ziņas, speciālista komentārs, intervija (grupas pielikumā). Prezentēšana tiks vērtēta ar atzīmi.
- Skolotāja aicina skolēnus sagatavoties preses konferencei līdz stundas beigām. Pēc starpbrīža notiks preses konference.
- Skolēniem, atgriežoties no starpbrīža, sākas preses konference. Preses konferencē piedalās 3 personas. Kopā 4 grupas. Katrai grupai tiek veltīta konferences sesija. Preses konferences norise:
 1. Skolotāja iepazīstina skolēnus ar preses konferences dalībnieku secību. Sāksim ar vēsturisko aspektu. Pirmie konferencē piedalās “Zemē glabātās liecības par lībiešu vēsturi”, otrie – “Lībiskā dialekta Vidzemes izloksnes”, “Lībiskā dialekta Kurzemes izloksnes”. Konferenci noslēdz “Latviešu un lībiešu valodas mijiedarbība”.
 2. Skolotāja izdala skolēniem lapas uz kurām skolēni vērtēs citu grupu uzstāšanos, izstāsta nosacījumus. Ailēs “Uzstāšanās prasme”, “Sadarbība grupā” komentāri, cik veiksmīgi grupa uzstājas un kā veicies ar sadarbību grupā. Atzīmes šajās ailēs nav jāliek. Atzīme jāliek ailē “Atzīme”. Atzīmi veidos gan skolēnu, gan skolotājas vērtējums. Konferencē jāizvērtē:

Grupas dalībnieki	Temats	Uzstāšanās prasme	Sadarbība grupā	Atzīme

3. Sākas konference. Skolēni vērtē citas grupas.
4. Pēc katras grupas uzstāšanās tiek pārrunātas būtiskākās frāzes, aspekti, tiek uzdoti jautājumi. Grupa izstāsta, kā veikusies sadarbība grupā, kas neizdevies, ko jaunu uzzinājuši, kas šķitis interesants.
5. Kad konference noslēgusies, skolotāja aicina skolēnus uzrakstīt arī savu sadarbību grupā – kā sastrādājāties, kas izdevās, kas neizdevās, ko būtu gribējies izdarīt labāk, ko jaunu uzzināju.

Kad pašvērtējums uzrakstīts, skolēni darbus nodod. Skolotāja uzdod mājasdarbu – atkārtot, izlasīt vēlreiz informāciju par to, kā veidojušies dialekti.

Preses konferences grupas:

- ✓ Zemē glabātās liecības par lībiešu vēsturi – preses konference ar arheologu (Arheoloģiskās liecības: <http://www.livones.net/lv/vesture/?arheologiskas-liecibas>).
- ✓ Lībiskā dialekta Vidzemes izloksnes. Tā raksturīgās iezīmes, skaņu pārmaiņas, somugrismi, igauņu valodas ietekme, apvidvārdi,
- ✓ Lībiskā dialekta Kurzemes izloksnes. Tā raksturīgās iezīmes, skaņu pārmaiņas, somugrismi, kuršu valodas pēdas, apvidvārdi,
- ✓ Latviešu un lībiešu valodas mijiedarbība. Kā lībiešu valoda ietekmējusi latviešu valodu un kā latviešu valoda ietekmējusi lībiešu valodu?

8. stundas *Vasals, bruoļ, vasala, muos* konspekts

Valoda ir viens no nacionālās identitātes pamatiem, tostarp arī lokālie valodas paveidi – izloksnes un dialekti –, kas veido reģionālo identitāti. No tautas dziļēm nākuši, tie bagātina un veldzē arī kopnacionālo valodu. (Anna Stafecka)

Stundas temats: Vasals, bruoļ, vasala, muos!

Stundas mērķis: Padziļināt skolēnu zināšanas par augšzemnieku dialektu.

Stundas uzdevumi:

- iepazīt augšzemnieku dialektam raksturīgās iezīmes,
- attīstīt prasmi lasīt augšzemnieku dialektā rakstītu tekstu un pārveidot to latviešu literārajā valodā,
- attīstīt prasmi saskaņot dialekta pazīmes dažādu izlokšņu tekstos,
- veidot izpratni par augšzemnieku dialekta nozīmi latgaliešu rakstu valodas izveidē,
- pilnveidot prasmi meklēt lingvistisko informāciju tiešsaistē.

Prognozējamais rezultāts:

Skolēni:

- iepazīst augšzemnieku dialekta raksturīgās iezīmes,
- attīsta prasmi lasīt augšzemnieku dialektā rakstītu tekstu, pārveido to latviešu literārajā valodā,
- saskata dialekta pazīmes dažādu izlokšņu tekstos,
- izprot augšzemnieku dialekta nozīmi latgaliešu rakstu valodas izveidē,
- pilnveido prasmi meklēt lingvistisko informāciju tiešsaistē.

Darba organizēšanas formas: frontālais darbs, individuālais darbs, pāru darbs.

Mācību metodes un metodiskie paņēmieni: izlokšņu tekstu analīze, lingvistiskās informācijas meklēšana tiešsaistē,

Vērtēšana: ‘ieskaitīts’ un ‘neieskaitīts’ par darba lapas izpildi.

Izmantotā literatūra:

1. Kursīte, J., Stafecka, A. (2003) *Latgale: valoda, literatūra, folklorā*. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība.
2. Reķēna, A. (1988) *Augšzemnieku dialekts*. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte.

3. Rēzeknes Augstskola. *Latgales koncepti*. (Skatīts 05.02.19.). Piekluve: <http://futureofmuseums.eu/lv/virtual-gallery/rezekne-higher-education-institution-collections/subcollections/?collection=rezekne-higher-education-institution>
4. Rudzīte, M. (1964) *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība
5. Rudzīte, M. (2005) *Darbi latviešu dialektoloģijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
6. Stafecka, A. (2013) *Latviešu valoda: dialekti un izloksnes*. No: Veisbergs, A. (atb. red.) *Latviešu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds
7. Stafecka, A. (2013) *Latviešu valodas dialekti*. No: Jansone, I., Vasks, A. (atb. red.) *Latvieši un Latvija*. I sējums. Latvieši. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija

Stundas norise:

- Sasveicināšanās. Fonā karte ar Augšzemnieku dialekta atrašanās vietu (pēc tam šī karte paliek fonā), dziesmas augšzemnieku dialekta izloksnēs. Aicinu Jūs ieskatīties [kartē](https://www.lu.lv/filol/dialekt/publikacijas/dialekti.pdf) (Piekluve: <https://www.lu.lv/filol/dialekt/publikacijas/dialekti.pdf>) un noskaidrot, kuram dialektam pieder Kokneses izloksne? (Tās numurs ir 347). Tātad, šodien iepazīsim augšzemnieku dialektu, noskaidrosim tā būtiskākās iezīmes, uzzināsim, kā tas atšķiras no latviešu literārās valodas un citiem latviešu valodas dialektiem. Kā Jūs domājat, kur var atrast informāciju par augšzemnieku dialektu un tā izloksnēm?
- Skolotāja iepazīstina skolēnus ar citām noderīgām mājaslapu adresēm, kuras varēs izmantot, veicot darba lapu par augšzemnieku dialektu, parādot piemērus, ko adresēs var atrast. Virtuālā pagātne – muzeju nākotne (<http://futureofmuseums.eu/lv/>), kas ļauj iepazīt Latgali interaktīvā veidā (iepazīstināt skolēnus ar vienu piemēru no virtuālās galerijas); Latgaliešu kultūras ziņu portāls (<http://www.lakuga.lv/>), ar kuru būs saistīts arī mājasdarbs; dati un noderīga informācija par Latgali (<http://latgalesdati.du.lv/>); Lietuviešu-latviešu-latgaliešu vārdnīca (<http://hipilatlit.ru.lv/lv/>); mūsdienu latgaliešu tekstu korpuss (<http://www.korpuss.lv/id/MuLa>). Dotās adreses var ierakstīt tabulā par paveidiem un dialektiem. Skolotāja aicina mājās tās izpētīt.
- Skolotāja izdala darba lapas par augšzemnieku dialektu. Veicot uzdevumus, drīkst izmantot interneta resursus. Dotajā tekstā, iespējams, nevarēsiet atrast visu vajadzīgo informāciju, tāpēc izmantojiet iepriekš demonstrētās tiešsaistes adreses. Skolēniem uz ekrāna redzamas kartes ar augšzemnieku dialekta sēlisko un

nesēlisko izlokšņu atrašanās vietu. Pēc tam skolotāja uz ekrāna parāda augšzemnieku dialekta raksturīgās iezīmes (<http://valodasrokasgramata.lv/materials/1/B701082B-04CF-318F-1052-DBB75934116C>). Kad skolēni veikuši otro uzdevumu, skolotāja aicina pateikt uzdevuma atbildes. Skolotāja pastāsta, kuras izlokšnes teksti tie ir, parāda kartē to atrašanās vietu.

- Kad skolēni beiguši darba lapas izpildi, kopā ar sola biedru pārrunā, ko jaunu uzzināja, kuri uzdevumi bija visgrūtākie, kurš uzdevums patika vislabāk. Pēc tam darba lapas uzdevumi tiek kopīgi pārrunāti. Skolēniem jāpievērš uzmanība augšzemnieku dialekta atšķirībām no citiem dialektiem, jāpadomā, kāpēc tieši Latgalē vislabāk saglabājušās izlokšnes.
- Skolotāja uzdod skolēniem mājas darbu. Nākamajā stundā runāsim par latgaliešu rakstu valodu. Tās attīstības vēsture ir ilga un sarežģīta. Aicinu jūs piedalīties stundas sagatavošanā. E-klasē skolotāja ierakstīs, kur meklēt informāciju. (<http://www.lakuga.lv/2017/04/10/latgolys-kongress-pamatakmins-latvejis-valsts-izveide/>). Izrakstīt 3 būtiskākās atziņas par Latgales kongresu. Izpētīt infografiku par Latgales un Latvijas vēsturisko atšķirību. Kā arī atkārtot, kas ir izlokšne, dialekts, rakstu valoda, latviešu literārā valoda, kāds bijis latviešu valodas dzīves ceļš.
- Stundas noslēgumā skolotāja aicina uz darba lapām uzrakstīt ko jaunu šajā stundā uzzināja. Kad uz jautājumu atbildējuši, skolēni nodod darba lapas un dodas uz nākamo stundu.

Iepazīsim augšzemnieku dialektu!**1. Izlasi, lūdzu, tekstu.**

Augšzemnieku dialektā runā Vidzemes austrumu daļā, Augšzemē (Sēlijā) un visā Latgalē. Dialekts atšķiras ar intonācijām, skaņu pārveidojumiem, morfoloģiskajām īpatnībām, leksiku [Stafecka 2013: 259]. Noturīgākās izloksnes saglabājušās tieši Latgalē, kur tās balsta gan vēsturiski izveidojusies latgaliešu rakstu valoda, gan vietējo izlokšņu lietojums Romas katoļu Baznīcā un kultūras pasākumos. Uz augšzemnieku dialekta pamata veidojusies otra latviešu rakstības tradīcija – latgaliešu rakstu valoda.

Augšzemnieku dialektā izšķir divas galvenās izlokšņu grupas – dziļās jeb austrumu izloksnes un nedziļās jeb rietumu izloksnes. Katrai izlokšņu grupai ir divas apakšgrupas – sēliskās un nesēliskās jeb latgaliskās izloksnes. Dziļās sēliskās izloksnes jeb Zemgales sēliskās izloksnes runā visā Latgalē (Latgali no Vidzemes šķir Aiviekstes upe) un Vidzemē ap Alūksni. Dziļajās sēliskajās izloksnēs runā Zemgalē (Sēlijā) – ap Neretu, Ilūksti, Aknīsti, Birziem, Dunavu, Dignāju, Rubeni, Daudzevu, Viesīti, Jēkabpili. Galvenā dziļo izlokšņu pazīme ir divskaņa *ie* pārvēršana par *ī* (*sīva* -sieva) un divskaņa *uo* pārvēršana par *ū* (*rūka* -roka). Sēliskās izloksnes radušās uz sēļu valodas bāzes, sēļiem sajaucoties ar latgaļiem [Stafecka 2013: 259]. Nedziļās sēliskās izloksnes jeb Vidzemes sēliskās izloksnes runā ap Pļaviņām, Grostonu, Lazdonu, Madonu, Ļaudonu, Vestienu, Gulbeni [Reķēna 1988:4].

Visā augšzemnieku dialektā nav stieptās intonācijas. Sēliskajām izloksnēm raksturīga kāpjošā un krītošā, bet latgaliskajām – krītošā un lauztā intonācija. Visā Latgales teritorijā sastopama mīkstāka līdzskaņu izruna – palatalizācija. Sēliskajām un latgaliskajām izloksnēm ir vairāki kopīgi, no ležzemnieku izloksnēm atšķirīgi skaņu pārveidojumi. Literārās valodas *a* skaņai atbilst *o* vai *ā* (*mola*, *vosora*). Platais *e*, *ē* atbilst *a*, *ā* skaņai (*vacs*, *dāls*). Daļā izlokšņu skaņa *ē* ir skaņa *ie* (*kliets*, *viejs*). Skaņa *ī* atbilst *ii* vai *ei* (*vīrs*, *eiss*- īss). Skaņa *ū* atbilst skaņām *ūu*, *iu*, *yu*, *eu*, *ou* (*ūudenc*, *jiura*, *cyuka*). Gala zilbē zudis *i*, ja aiz tā sekos *s* (*broļs*, *latvīts*). Izplatīts prievārds *da* un priedēklis *da-* ar nozīmi 'līdz' (*da-īt da meža*), prievārds *nu* (*nūkuopt nu kalna*), priedēklis *nū-*, prievārds *iz* un priedēklis *iz-* ar nozīmi 'uz' (*izlikt iz golda*) [Stafecka 2013: 260].

2. Izlasi augšzemnieku dialekta izlokšņu tekstu fragmentus un sameklē tajos atbildes uz jautājumiem.

*šierma goīva jūogūdoj. gūdoj tāvu, mūot'i, tot i ļauc' tevī
gūduoš. švešūos mūot'is vūorc suôp vāiruôk kaī savys mūot'is
kiul'ņc. būoržeība — krusa, lāipheība — rosa. nu mīga māizi
nacap. kù viñc navār, tū vār viši. mātnc dorps, bōlta māizā.*

1.

*ceļatēs, kù gaidat,
volūdiņu c'ēļajīni!
kot k'ājiņas apāuset,
kod ap manīm runāset?*

2.

*as ar pūiksi narunōtu,
zam ūzola stāvādama:
ūzolam pļotys lōpys,
pūikšam blēņu volūdiņis.*

3.

*es jumš lōuž, jēūnc meīts,
zēm uōzul nēstāvit:
uōzlam liel ros,
tētēm dēuž vòldiņš.*

4.

2.1. Kuri teksta fragmenti ir kādā no dziļajām sēliskajām izlokšnēm?

2.2. Kuros teksta fragmentos vērojamas dziļo nesēlisko izlokšņu iezīmes?

2.3. Kā iepriekš lasītie teksti skanētu latviešu literārajā valodā? Uzraksti, lūdzu, vismaz trīs atšķirīgo skaņu atbilstmes, piemēram, *ceļatēs, kù gaidat*, celieties, ko gaidāt.

3. Kādas augšzemnieku dialekta raksturīgas iezīmes saskatīji tekstu fragmentos?

šierma gołva jùogùdoj. gùdoj tàvu, mùoti, tot i ļauc t'evi gùduôs. švešuos mùotiš vùorc suôp vairuôk kaî savys mùotiš kiul'ņc. bûoržeiba — krusa, laipheiba — rosa. nu mîga mazi nacap. kù viñc navâr, tû var viši. mâtnc doņps, bôlta maziã.

1.

kâ'tru gâdu Bîržu muizã bi Eglites tîfks. us tûo tîfgu bròucē nûo vîsâm molâm, ved'ē vîsâdas mòntas. aîs âr tî'ku rezē'sē tûo tîrgu.

2.

viñc mēit'ic ît pa ceļu. ît jēi pa ceļu, verâs — mēita acasâdušē is całma i sukòjūt'ē gołvu.. kù hiu ('tagad') dareis? pagòjušē cãur, a t'ei, kùr sukòjušē moc, sokūt'ē: „a tu, glupuo mēita, dadÿurušē byût koč pîerstu.“ šēi beî sakr'etit'ē, i byût pîbârušē naúdys pylnu pîikšãutu.. šēi asūt'ē gul'ējušē sÿmtu godu i v'el' gul'ēškūt'ē. šēi — vaca naũda.

3.

1. tekstā saskatīju

2. tekstā saskatīju

3. tekstā saskatīju

4. Kā Tu domā, dažādie augšzemnieku dialekta teksti atšķiras? Pamato savu viedokli.

5. Uzraksti atbildes uz jautājumiem. Izmanto informācijas ieguvei vai pārbaudei dažādus tiešsaistē pieejamos avotus.

- Vai augšzemnieku dialektu drīkst saukt par latgaliešu rakstu valodu? Kāpēc?

- Kas ir latgaliešu rakstu valoda?

- Kur var apgūt latgaliešu rakstu valodu?

- Kā sauc latgaliešu kultūras gada balvu? Kur to pasniedz?

- Nosauc, lūdzu, trīs Latvijā populārus latgaliešus, mūzikas grupas. Norādi, ar ko viņi nodarbojas.

- _____
- _____
- _____

- Atrodi mājaslapā (<http://www.lakuga.lv/category/voluda/par-voludu/>) vienu, tavuprāt, interesantu asprātīgo teicienu un divus vārdus, kas piesaistīja uzmanību. Uzraksti un pamato.

- _____
- _____
- _____
- _____
- _____
- _____
- _____

- Kā Tu domā, kur tiek pētītas izloksnes? Kas un kā tās pēta?

9.–10. stundas *Mūsu bagātība – latviešu valodas otrā rakstu tradīcija* konspekts

Volūdu salaseit, bolsi lai napagaist,
pasargoj, Dīveņ, bolsus Latgolā,
Vydzemē, Kūrzemē un vēļ tuoli, tur
tuoli (A. Rancāne).

Stundas temats: Mūsu bagātība – latviešu valodas otrā rakstu tradīcija.

Stundas mērķis: Iepazīt latgaliešu rakstu valodu kā nozīmīgu latviešu kultūras daļu.

Stundas uzdevumi:

- gūt priekšstatu par būtiskākajiem latgaliešu rakstu valodas attīstības posmiem,
- veidot priekšstatu par latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības normām,
- pilnveidot prasmi meklēt informāciju tiešsaistē par latgaliešu rakstu valodu un izmantot to pašizglītbā,
- attīstīt izpratni par latgaliešu rakstu valodas nozīmi latviešu kultūrā,
- veidot pozitīvu attieksmi pret latgaliešu rakstu valodu un tās izmantojumu mūsdienās.

Prognozējamais rezultāts:

Skolēni:

- zina, kā veidojusies latgaliešu rakstu valoda,
- skolēniem radies priekšstats par latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības normām,
- patstāvīgi meklē informāciju tiešsaistē par latgaliešu rakstu valodu,
- apzinās latgaliešu rakstu valodas nozīmi Latgalē un latviešu kultūrā,
- izrāda pozitīvu attieksmi pret latgaliešu rakstu valodu.

Darba organizēšanas formas: frontālais darbs, individuālais darbs.

Mācību metodes un metodiskie paņēmieni: darbs ar tekstu, pārrunas, informācijas meklēšana tiešsaistē,

Vērtēšana: ‘Ieskaitīts’ un ‘neieskaitīts’ par darbu stundā, darba lapas izpildi.

Izmantotā literatūra:

1. Cibuļš, J., Leikuma, L. (2003) *Vasals! Latgaliešu valodas mācība*. Rīga: SIA N.I.M.S.
2. Jansone, I., Vasks, A (atb. red.) (2013) *Latvieši un Latvija*. I sējums. Latvieši. Piekļuve: <http://dom.lndb.lv/data/obj/569917.html>

3. Kursīte, J., Stafecka, A. (2003) *Latgale: valoda, literatūra, folklorā*. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība.
4. Latgaliešu valoda Rīgā. Piekļuve: <https://www.youtube.com/watch?v=IVPjiky5yy4>
5. Lazdiņa, S. (2012) *Latgalīšu volūda*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola. Piekļuve: <http://futureofmuseums.eu/lv/virtual-gallery/rezekne-higher-education-institution-collections/subcollections/exhibit/?nr=118>
6. Leikuma, L. (1993) *Gruomota školuojujīm*. Lielvārde: Lielvārds. Piekļuve: <https://www.lu.lv/filol/dialekt/publikācijas/Gruomota.pdf>
7. LR Tieslietu ministrijas Valsts valodas centrs (2008) *Latgalīšu pareizraksteibys nūsacejumi*. Piekļuve: <https://www.lu.lv/filol/latgalistica/doc/LGPNusacejumi.pdf>
8. Vilcāne, V. (2017) *Latgolys kongress: pamatakmiņs Latvejis valsts izveidē*. [Skatīts 21.01.2019.]. Piekļuve: <http://www.lakuga.lv/2017/04/10/latgolys-kongress-pamatakmins-latvejis-valsts-izveide/>
9. Vulāne, A. *Latgaliešu rakstu valoda*. Piekļuve: <http://valodasrokasgramata.lv/materials/2/F5D1140C-14C5-A0AA-7FF3-DA441AFB5DAA>

Stundas norise:

- Sasveicināšanās. Skolotāja uz ekrāna sagatavojusi attēlu ar Latgales kongresam veltītu monētu (<http://www.lakuga.lv/2017/05/03/apgruzeiba-laista-kolekcejis-moneta-latgales-kongress/>). Skolēniem skolotāja uzdod jautājumus: Kā jūs domājat, kas tas ir? Kam par godu tā taisīta? Kas tajā attēlots? Ko tā simbolizē? Skolēniem, atbildot uz jautājumiem, secinām, par ko šajās stundās runāsim.
- Skolotāja aicina skolēnus pārrunāt sagatavoto mājasdarbu, aicina skolēnus izlasīt 3 būtiskākās atziņas par Latgales kongresu.
- Skolotāja aicina skolēnus iepazīt latgaliešu valodas apguves grāmatu VASALS (<https://www.lu.lv/filol/dialekt/publikācijas/Vasals.pdf>), lai iepazīstinātu skolēnus ar latgaliešu valodas alfabētu. Grāmatu skolotāja rāda uz ekrāna un padod apkārt pa klasi, lai skolēni izpētītu tās saturu.
- Skolotāja izdala darba lapas par latgaliešu rakstu valodu. Izstāsta skolēniem veicamos uzdevumus. Ja ir neskaidrības, droši drīkst jautāt. Ja nepieciešams, skolotāja uz ekrāna atver noderīgas tiešsaistes adreses. Skolotāja demonstrē

Andrieva Jūrdža rokraksta paraugus (elektroniski *Latvieši un Latvija*, 1. sējums, 234.lpp.), (<http://dom.lndb.lv/data/obj/569917.html>).

- Skolēni veic darba lapas izpildi. Pēc pārtraukuma darbs tiek turpināts, skolotāja aicina skolēnus kopīgi pārrunāt rakstīto. Samainīties ar sola biedru ar darba lapām, paņemt citas krāsas rakstāmo, labot kļūdas. Aicina 2–3 skolēnus izstāstīt, kā prezentētu kalendāru.
- Stundas noslēgumā skolotāja aicina skolēnus atbildēt uz jautājumu: *Kāpēc latgaliešiem bija tik svarīgi turēties kopā ar pārējo Latviju?* Skolotāja pasakās par stundu, aicina nodot darba lapas. Atvadās.

4. darba lapa *Latgaliešu rakstu valoda*

1. Iepazīsti latgaliešu rakstu valodu, ierakstot tekstā trūkstošos vārdus.

Informāciju meklē valodasrokasgramata.lv; [Latgalīšu pareizraksteibys nusacejumi](http://Latgalisu.pareizraksteibys.nusacejumi). [<https://www.lu.lv/filol/latgalistica/doc/LGPNusacejumi.pdf>]

Latgalīšu volūda – uz _____ dialekta bāzes veidojies latviešu valodas vēsturiskais paveids. Pārsvarā tiek lietota _____ un Vidzemes ziemeļaustrumos (mūsdienās ikdienā to lieto ~8 % Latvijas iedzīvotāju). Laika gaitā latgaliešu rakstu valoda ir dēvēta dažādi: augšlatviešu valoda, latviešu valoda, _____ latgaļu _____ valoda, _____ latgaliešu/Latgales izloksne, _____ dialekts, latgaliešu rakstu valoda, latgaliešu valoda. Latgaliešu rakstu valoda tiek lietota rakstveida saziņā, ieskaitot _____ un publisko runu.

Ielūkosimies latgaliešu rakstu valodas attīstības gaitā. Latgaliešu rakstu valoda sāka veidoties _____ gadsimtā. Sākotnēji tā veidojās uz Dienvidlatgales izlokšņu pamata, vēlāk iekļautas arī citu augšzemnieku dialekta izlokšņu iezīmes. Šajā laikā _____ bija atdalīta no pārējās Latvijas teritorijas.

Latgaliešu rakstu valodas attīstību mēdz iedalīt 3 posmos. Pirmais periods ilgst no 18. gadsimta sākuma līdz 19. gadsimta 70. gadiem. Tas uzskatāms par senāko rakstības posmu. Pirmā saglabājusies _____ latgaliešu rakstu valodā ir evaņģēliju tulkojums “Evangelia Toto Anno..”, kas iznāca 1753. gadā, Viļņā. Poļu mācītāji Latgalē sāka veidot, tulkot reliģisko literatūru latgaliski, jo Latgale ietilpa Vitebskas guberņas sastāvā.

Arī pirmā ābece latgaliešiem izdota Viļņā 1768. gadā. To sarakstījis Miķelis Rots. Līdz drukas aizliegumam izdotas 24 latgaliešu ābece. Pirmais drukas aizliegums ilga gandrīz 40 gadus (1865-1904), kura laikā aizliegts _____, drukāt un izdot grāmatas ar _____ burtiem. Šis posms uzskatāms par otro latgaliešu rakstu valodas periodu – drukas aizlieguma laiku. Šajā laikā skolēniem aizliegts sarunāties _____, tiek iznīcinātas grāmatas ar iespiestajiem latīņu burtiem. Šajā laikā dažas latgaliešu grāmatas tiek iespiestas _____ un kontrabandas ceļā ievestas Latgalē. Tai laikā izcēlās poļu dumpis, kura mērķis bija

atjaunot Poliju vēsturiskajās robežās, iekļaujot _____, _____, _____. Drukas aizlieguma laikā attīstās rokrakstu literatūra, kuras viens no spilgtākajiem _____ paraugiem ir “Myužeygays kalinders”, kura autors ir _____. Viņš uzskatāms par ievērojamāko Latgales rokrakstu grāmatniecības pārstāvi. Kalendārā katra mēneša sākumā uzrakstīti galvenie mēnesī darāmie darbi, piemēram, 1. septembrī:

Tagad dorbs wyssu gryuotoks byus ar tim ulbikim. Mugora byus joluka jaunim un wacinkim, Labeyba byus jakul, jonas nu pyunes, meytas un barni lay losa ugas un senias.

Trešais periods ilgst no 20. gadsimta sākuma (no 1904. gada, kad atcēla drukas aizliegumu) līdz _____. Periodu var iedalīt vairākos posmos. Šajā laikā izveidojas latgaliešu normētā rakstu valoda, izstrādātas ortogrāfijas normas, izveidojas _____ valoda, Latgales skolās sāk mācīt _____ valodu. 20. gadsimta 20.-30. gadi latgaliešu rakstībā ir meklējumu, diskusiju laiks, jo rakstība dažādos izdevumos ir atšķirīga. 1920. gadā Pētera Stroda izstrādātos _____

_____ noteikumus apstiprina Izglītības ministrija. Tie bijuši spēkā līdz pat mūsdienām. Otrais latgaliešu rakstu valodas un drukas aizliegums sākas 1934. gadā, kad latgaliešu rakstu valodu vairs nedrīkst lietot oficiālajā un publiskajā saziņā. Līdz otrajam pasaules karam latgaliešu rakstu valodā izdotas dažādu žanru grāmatas: _____, sakrālā literatūra, zinātniskie darbi, _____, kalendāri, laikraksti, žurnāli.

Pēc otrā pasaules kara latgaliešu rakstu valodas lietojums samazinās, 1961. gadā tiek pārtraukts. 50. gadu beigās sākas trešais drukas aizliegums. Skolās vairs netiek pieminēta _____, tajā rakstītie darbi. Šajā laikā Latgali gribēja pievienot Krievijai. Taču tiek rīkotas Latgales dienas Maskavā, lai parādītu Latgales piederību Latvijai.

Latgaliešu rakstu valodas atdzimšana sākas _____ gadu beigās, kad atdzimst latgaliskā prese un daiļliteratūra, Antona Breidaka vadībā tiek izstrādāti latgaliešu rakstības pamatnoteikumi. _____ sāk mācīt dažās Latgales skolās. _____ sāk docēt latgaliešu

rakstu valodas kursu, tiek dibināta Latgales Kultūras centra izdevniecība, atsākas grāmatu izdošana latgaliešu rakstu valodā, _____ gadā tiek apstiprināti jaunie “ _____”, 2011. gadā latgaliešu rakstu valodas gramatiku izdod angļu valodā, Latgales reģionālā televīzija veido sižetus par Latgali un latgaliešu rakstu valodu,

Kāds tad ir latgaliešu rakstu valodas _____? Latgaliešu rakstu valodas alfabētam ir 35 burti. Cietais i tiek apzīmēts kā *y*, garais *o* kā *ō*. Patskanis *ō* tiek lietots tikai dažos izsauksmes vārdos (*rūtō! Ū!*). Burti *e*, *ē* apzīmē šauros *e*, *ē* un platos (jeb mīkstos) *a*, *ā*. Platos izrunā kā *ia*, *iā* (*vasals bārns*). Latgaliešu rakstu valodā sastopami divskaņi _____, _____, _____, _____, _____, _____, _____, _____, _____, _____. Līdzskaņi *f*, *h* sastopami tikai svešvārdos.

2007. gada latgaliešu rakstības noteikumos uzsvērts, ka latgaliešu rakstu valodas pamatā ir Aizkalnes, Vārkavas, Galēnu, Viļānu, Sakstagala, Ozolaines, Makašēnu, Dricēnu, Gaigalavas, Bērzpils, Tilžas un Nautrēnu izlokšņu sistēma, kura vislabāk saglabājusi latgaliskajām izloksnēm raksturīgo.

2. Latgalē svarīgs un nozīmīgs notikums ir rokrakstu literatūras loma latviskuma saglabāšanā. Ievērojams Latgales rokraksta pārstāvis bijis zemnieks Andrivs Jūrdžs, kurš sarakstījis arī “Myžeiģo kalinderu”. Tajā iekļauti padomi zemniekiem, laika pareģojumi, tautasdziesmas, parunas, dabas vērojumi. Iedomājies, ka šāds kalendārs būtu adresēts mūsdienu jauniešiem. Ko tajā rakstītu? Ko iekļautu? Kas būtu svarīgs mūsdienu jauniešiem? Izvēlies vienu gada dienu un izveido šīs dienas kalendāra atvērumu.

3. Iedomājies, ka Tev atņem grāmatas, mobilo telefonu, datoru – visu, kur ir **latīņu alfabēts**. Latviešu valodu skolā mācies kirilicā, skolā nedrīksti sarunāties latviešu valodā. Piemēram, Латгалес латвиеси недрьикст ракстит латиню буртием. Lai saglabātu latviskumu, Tev jābūt gatavam latviešu valodā rakstīto informāciju slepeni saglabāt un nodot nākamajām paaudzēm. Kā, kur Tu to saglabātu?

4. Uzraksti, lūdzu, savu viedokli par lingvistiskās zinātnes pamatlicēja V. Humbolta atziņu “*Vispār tautai ir viena un tā pati valoda, taču ne jau katram tā ir gluži tā pati, un, ja ievēro vissmalkākās nianšes, tad jāatzīst, ka ik cilvēkam ir sava valoda.*”

11. stundas *Dialektu valodiskā daudzveidība* konspekts

Stundas temats: “Var nospraust robežas vienai kādai dialekta īpatnībai, bet ne dialektam” (J. Endzelīns).

Stundas mērķis: Radošā veidā pilnveidot un nostiprināt zināšanas par latviešu valodas dialektiem.

Stundas uzdevumi:

- pilnveidot prasmi darboties grupās un sadarboties ar grupas biedriem,
- rosināt interesi par dialektu daudzveidību un bagātību,
- veidot sapratni par dialektu un izlokšņu nozīmi mūsu kultūrā,
- nostiprināt zināšanas par latviešu valodas dialektiem un izloksnēm,
- veidot cieņpilnu attieksmi pret latviešu valodas dialektiem un izloksnēm kā latviešu valodas bagātību, nacionālās un reģionālās identitātes pamatu.

Prognozējamais rezultāts:

Skolēni:

- kvalitatīvi sadarbojas darba grupās,
- izprot dialektu un izlokšņu vērtības, bagātību,
- veiksmīgi strādā patstāvīgi, iegūstot jaunu informāciju no dotajiem avotiem,
- izrāda cieņpilnu attieksmi pret latviešu valodas dialektiem un izloksnēm.

Darba organizēšanas formas: grupu darbs.

Mācību metodes un metodiskie paņēmieni: etīde par nedzirdētu vārdu salikumu.

Vērtēšana: grupu darbs tiek vērtēts ar ‘ieskaitīts’ un ‘neieskaitīts’.

Izmantotā literatūra:

- 1) Balode, S. (2008) *Kalnienas grāmata*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- 2) Kurzemes plānošanas reģions, Zemgales plānošanas reģions, Šauļu tūrisma informācijas centrs, Nacionālā reģionālā attīstības aģentūra Lietuvā (2019) *Baltu ceļš. Kurši, zemgaļi, sēļi*. Tūrisma maršruts, apskates objekti.
- 3) Kurzemiece, I. (2002) *Žogu nosaukumi latviešu valodas izloksnēs*. Rīga: Latviešu valodas institūts
- 4) Valsts valodas likums (1999). Piekļuve: <https://likumi.lv/doc.php?id=14740>

Stundas norise:

- Sasveicināšanās. Iepazīšanās ar stundas tematu un mērķi. Skolotāja jau sagatavojusi klasi darbam stacijās. Skolotāja aicina skolēnus pagaidām sakārtotās stacijas neaiztikt. Esam pārrunājuši, izpētījuši un iepazīnuši Latvijas dialektu un izlokšņu bagātību. Aicināšu jūs sadalīties 4 grupās. Grupas biedrus var izvēlēties paši. Grupām būs dažādi uzdevumi, kas saistīti ar dialektiem un izloksnēm. Katrā stacijā dotais sagatavošanās laiks būs 15 minūtes. Ja ir kādi neskaidri jautājumi, droši jautājiet. Ja nepieciešams, drīkst izmantot interneta resursus. Skolotāja stāsta, ka pēc tam katra grupa pastāstīs par savu veikumu pārējiem klases biedriem. Grupas sāk darbu stacijās. Skolotāja pieiet pie katras grupas, skatās, kā veicās, ja nepieciešams, palīdz. Skatoties skolotāja vērtē, vai visi skolēni iesaistās. Ja nē, motivē. Ik pēc 15 minūtēm, skolotāja aicina mainīt staciju.
- Pēc darba stacijās skolēni prezentē savu veikumu pārējiem klases biedriem. Kamēr grupa prezentē, skolotāja aicina pārējos klases biedrus komentēt grupu, kura uzstājās.

Stacijās veicamie uzdevumi:

- 1. stacija: “Izloksnes etīde”.
Šajā stacijā skolēniem jāiepazīst “Kalnienas grāmata” un “Žogu nosaukumi latviešu valodas izloksnēs”, “Lībiešu valodas ābece”. Grāmatā (vai grāmatās) jāatrod kāds interesants teksta fragments vai vārds, izteiciens no vārdnīcas. Jāuzved īsa etīde par to. Tas var būt arī “Mēmais šovs”.
- 2. stacija: “Baltu ceļš”.
Skolēni iepazīst brošūru “Baltu ceļš”, kurā iekļauti tūrisma maršruti, apskates objekti Latvijā un Lietuvā. Jāizvēlas 3 apskates objekti, veidojot TOP 3. Jāpamato, kāpēc tie izvēlēti, kas tajos īpašs. Ko tur redzēt? Kāpēc ieteiktu citiem? Kādā secībā tos apmeklētu? Varbūt kādā no brošūrā redzamajiem objektiem esi bijis arī Tu?
- 3. stacija: “Politīki”.
Stacijā skolēniem jāiepazīstas ar Valsts valodas likumu (tas pieejams printētā un tiešsaistē). Piekļuve: <https://likumi.lv/doc.php?id=14740>
Jāatrod panti, kuri liecina par valodas paveidu, dialektu aizsardzību, saglabāšanu un attīstību. Jāizraksta panta numuri.

Jāizdomā vēl kāds pants vai panta daļa, kuru būtu nepieciešams ieviest likumā, jāpamato.

- 4. stacija. “Masatoshi Latvijā”.

Šajā stacijā skolēniem jāizdomā, kādā veidā iepazīstināt japāņu studentu Masatoshi ar Latvijā sastopamiem dialektiem un izloksnēm. Kur japāņiem meklēt informāciju? Ko apskatīt? Kas ir svarīgi iepazīstot dialektus? Kas noteikti sagādās grūtības? Kas varētu patikt? Kā palīdzētu iepazīt izlokšņu bagātību? Dialektu daudzveidību? Kas vēl varētu būt svarīgs, apgūstot dialektus un izloksnes?

Konstatējošais darbs

Tautas valoda ir tās gars, un tautas gars – tās valoda (V. Humbolts)

1. Nosauc, lūdzu, latviešu valodas paveidus un uzraksti, kur parasti katrs no tiem tiek izmantots. (8 punkti)

2. Zem katra fragmenta uzraksti, lūdzu, kuram latviešu valodas paveidam tas atbilst. (4 punkti)

1. „Tik skaidrā volūdā, kai iudiņš olūtā...” roksta Anna Rancāne. I daudzi aizadūmoj, kū jei ar tū gribiejuse pasaceit. Kaidā volūdā mes runojam? Iudiņa, meža, teiruma, a varbyut puču voi dabasu volūdā? Kaida ir myusu volūda? [Leikuma, Dundure, Vulāne 2017: 27]

Paveids: _____

UPURA KALNS

Šis kalns atrodas pie Aizkraukles baznīcas Daugavas malā. Šis nosaukums cēlies no tam, kad latvieši gāja karā. Tur bija līdzenums, tāds pats kā Kurzemes pusē. Latvijas kareivjiem nebija, kur paslēpties no pretinieku uzbrukumiem. Kara vadoni lika kareivjiem nest zemes un taisīt tādu kā aizsargvalni. Karavīri izpildīja pavēles un zemes nesa kopā ar upuriem. Tāpēc šo kalnu sauc par Upurkalnu.

LFK,861, teicēja Ieva Zilīte

2.

Paveids: _____

-) – Ar stopiem atbrauci? – atkal ierunājās Cūka.
 – Skaidrs! – atcirta Kristaps.
 – Ar kādu vāgi? – turpināja prašņāt Pauls.
 – Ai, ar *bembi*. Ar X3. Draņķīgāks par X5, bet ko pada... –

- Kristaps nepaguva pabeigt sakāmo, jo atsprāga durvis un istabā
 3. ievēlās Grābonis un Džežiks.

Paveids: _____

doždo:žādī bruvēj. ká nu kurāi's. ás: bruvējī tēikt : iesolu
 'sá:éepū, dalīku, tēiksám, us 'pūra – us sepiņdeš mārčiņī skaituoties,
 pa diudeš mārčiņ dalīku rūzu 'mīltu un 'sá:éepu. tēd uo'ētīk nāce
 lāuk°à un gá:ržīks bija. nu 'izāuzēj /iesalu/. te:iksám, izmērcē-i.
 izāuzē-i. nu tēikt otkòñ nūosijāji tūo's 'o:sn's nūost, aizved žirn^avās,
 'sa:moļ^a. jā na:cap, tikāi 'tád' līeka, kà agrēk tēit 'li.ka, tā:kt – /ar/
 'a:kmenēm, 'a:kmenē li:kā sa:ka:rsātus, laj brūnc 'bu.tu.

4.

Paveids: _____

3. Zem katra fragmenta uzraksti, lūdzu, kuram latviešu valodas dialektam tas atbilst. (4 punkti)

..tad vēces lēnām apseīdes uz krāšbeņķ,
 viš lēne gare izveļk tabakmaķ
 un ustaīs pīp, un p'elaiž ugān klāte.
 viš vēc ju ir, un nēpatīkes steikt.
 sòv mūž viš strādes pulķ — nu mugār salīcs,
 un gāl tik baļc ka poúsre ābeļkuòks.
 viš vēces grūtes laiķs vel pac i rezēs,
 1. tuòs laiķs, kad valde kuņg, kas muòce ļoúds.

Dialekts: _____

na'vienc kuòks tá nēziét,
 ká ziéd lozda gāvēnié,
 so'ltajā mēnesié
 so'rkāniém ziédiņiém.

2.

Dialekts: _____

**aiz upiti meitas ziéd
 ar zēlteniēm galviņiem,
 viēna pate mēļna galva,
 tā bi mana līgaviņ.**

3.

Dialekts: _____

reīz viēnam sàimiekam bīšas ķezas un ķibeles: iesācis šuo, iesācis tuo, nekas neizdeviēs. viēnu gadu nūoprākst (<nuosprākst) visas gūovis ar saŗkanuō vāīni, uotru gadu nepaaūg labība, citreīz nūodeg klēc ar visu maītu..

LL — 88. lpp.

4.

Dialekts: _____

4. Izraksti no 2. un 3. uzdevuma teksta fragmentiem 4 vārdus, kuru nozīmi īsti nesapрати. Uzraksti savu skaidrojumu un pamato, kāpēc tā domā. (8 punkti)

5. Pabeidz iesāktos teikumus vai ieraksti pazudušos vārdus. (20 punkti)

Pašu _____ kāda novada valodas paveidu sauc par _____ . Radniecīgu _____ kopa ir _____ . Dialektu un izlokšņu pētīšanas nozari sauc par _____ .

Latviešu valodā ir _____ dialekti – _____ – un vairāk kā _____ izlokšņu.

Latviešu literārajā valodā ir trīs intonācijas:

Latgaliešu rakstu valoda ir _____ . Tai ir normēta _____ . Latviešu literārās valodas pamatā ir _____ dialekta _____ izloksnes, savukārt latgaliešu rakstu valodas pamatā – _____ dialekta _____ izloksnes.

Lībiešu valoda pieder pie _____ valodu saimes. Lībiskajā dialektā ir divas izlokšņu grupas: _____ un _____ .

SKOLĒNU DARBI

Diagnosticējošā darba 9. un 10. uzdevums

9. Klausies teksta fragmentus un nosaki, kuram dialektam tie atbilst.

1. piemērs: libiskais +
2. piemērs: Augšzemnieku dialekts +
3. piemērs: Vidus dialekts +

10. Nosaki, kurā latviešu valodas paveidā uzrakstīts katrs teikums. Uzraksti tos latviešu literārajā valodā.

- kù tu jàm sačieji?
libiskais. Ko tu man teici?
- Es asmu Juoņs. Maņ ir muosa Anna i bruoļs Andris.
augšzemnieku. Esmu Jānis. Man ir māsa Anna un brālis Andris +
- pastó^ašⁱēšu, kó^a es gó^aju gonūs.
pastāstīšu, kā es gāju ganes. augšzemnieku +
- Volūda nav siltumneica, ka vysi runoj kai vuordineicā i kai gramatikys gruomotā saraksteits.
augšzemnieku dialekts. Voloda nav siltumneica, ka visi runā kā vārdnīcā un kā gramatikas grāmatā. ... +

1. viedoklis par J. Alunāna citātu

"Turiet jūs, latvieši, savu valodu godā, un jums labi klāsies viņš ģemes. Jo, kas sevi pašu negodā, to arī citi negodās."

Es domāju, ka tas citāts ļoti labi atspoguļo to, ka cilvēki negodā ne sevi pašu, ne savu valodu.

Mūsdienās jaunieši, sarunājoties savā starpā vai rakstot ^{īstīnas} īstīnas, izmanto angļu valodas vārdus, kā, piemēram, "šitais būtu baigi cool" vai arī rakstot vārdu "viņš" raksta to kā "vinjs" un tas pierāda to, ka jaunieši neciena savu valodu.

Es uzskatu, ka katram savas valsts iedzīvotājam būtu jāciena sava valsts valoda.

2. viedoklis par J. Alunāna citātu

Citāts es sarakstīju tiešu piemēru no dzīves. Latvijā latvieši savā starpā runā latviski, bet, tiklīdz sarunas biedrs ir krievs, tad bieži vien latvietis sāk runāt krieviski. Nedrīkst savā runā pierāpties tik daudz citām valodām, īpaši, ja tas ir krievs, kurš par spēli, dzīvojis Latvijā, nerunās latviski. Ja tas turpināsies, tad latviski runājošo skaits samazināsies.

3. viedoklis par J. Alunāna citātu

*Turiet jūs, latvieši, savu valodu godā, un
jums labi rītosies viss. Jo, kas
savi paši negodā, to arī citi negodās"

Es domāju, ka latvieši paši negodā un nenovērtē
latviešu valodu, tāpēc arī citi, ārzemnieki, to ~~ne~~ neuzskata
par svarīgu un kādā veidā īpašu.

~~Latvieši~~ Citātā jau ir teikts, ka, ja ~~ne~~ negodāsim
paši savu valodu, to nedarīs arī citi. Mēs arī ņemām
aizmirštam latviskos vārdus, vecvārdus un aizvietojam
tos ar vārdiem no citām valodām. Ienākšie jaunvārdi
ir nākuši no krievu un angļu valodas, un, ~~hoh~~ ar ~~tiem~~
to ienākšanu, padūdam mūsu pašu valodu, tā mēs viņu
negodājam un aizmiršam.

Pašvērtējums par preses konferenci

1. Bija ļoti viegli sastācāties ar grupu, jo mēs esam sapratām viens otru.
2. Atroast informāciju.
3. Iedomāt jautājumus.
4. Plašāk atbildēt uz uzdotajiem jautājumiem.
5. Uzzināju kādas bija zemē glabātās liecības par lībiešu vēsturi.

Darba lapas *Augšzemnieku dialekts* 2. uzdevums

2. Izlasi augšzemnieku dialekta izlokšņu tekstu fragmentus un sameklē tajos atbildes uz jautājumiem.

dzīva nesēliskā

šierma goīva jūogūdoj. gūdoj tāvu, mūoti, tot i ļauc tevī
gūduoš. švešuos mūotiš vūore suōp vāiruōk kaī savys mūotiš
kūl'īnc. būor'jeiba — krusa, lāipheiba — rosa. nu mīga māizi
nacap. kū viñc navār. tū var viši. mānc doīps, bōlta māizā.

1.

ceļatēs, kū gāidat, *dzīva nesēliskā*
volūdiņu c^eēlajiņi!
kot k^oājiņas apāuset,
kod ap manīm runāset?

2.

as ar pūiksi narunōtu, *dzīva sēliskā*
zam ūzola stāvādama:
ūzotam plotys lopys,
pūikšam blēņu volūdiņis.

3.

es jumš lōuz, jeīnc meīts, *nedzīva nesēliskā*
zēm uōzul nēstāvit:
uōzlam liel ros,
tētēm dēuz vōldiņs.

4.

- 2.1. Kuri teksta fragmenti ir kādā no ~~dzīvajām~~ sēliskajām izlokšņiem?

3.

- 2.2. Kuros teksta fragmentos vērojamas dziļo nesēlisko izlokšņu iezīmes?

1. un 2.

- 2.3. Kā iepriekš lasītie teksti skanētu latviešu literārajā valodā? Uzraksti, lūdzu, vismaz trīs atšķirīgo skaņu atbilstes, piemēram, *ceļatēs, kū gāidat,* celieties, ko gaidāt.

~~šierma~~ kū viñc nevar, tu var viši - ko viñš nevar to var viši
~~kūl'īnc~~ zēm ūzola uōzul nēstāvit - zēm ūzola nēstāvit

Darba lapas *Augšzemnieku dialekts* 3., 4., 5. uzdevums

3. Kādas augšzemnieku dialekta raksturīgas iezīmes saskatīji tekstu fragmentos?

šierma golva jūogūdoj, gūdoj tāvu, mūoti, tot i ļaud tēvi
gūduoš. švešios mūotīš vūore suōp vāiruōk kā savys mūotīš
kiul'īnc. būoržeiba — krusa, lāipneiba — rosa. nu mīga māizi
nacap. kū viņc navār, tū vār viņi. māinc dorps, bōlta māizā.

Aglona

1.

kātru gādu Bīrzu mūizā bij Eglītes tīrks. us tūo tīrgu
brōnēc nūo vjāsām molām, ved'e vjāsādas mōntas. aīs ār tīrku
režē'se tūo tīrgu.

Sarkayi

2.

viņc mēit'ic it pa ceļu. it jēi pa ceļu, vērās — mēitu
acasādušē is calma i sukōjūt'e goļu. kū hiu ('tagad') dareiš?
pagūojušē cāur, a tēi, kūr sukōjušē moc, sokūt'e: „a tu, glupio
mēita, dadyurušē byūt koč pierstu.“ šēi bej sakrētūt'e, i byūt
pibārušē nauīdys pūlnu pūksāutu. šēi asūt'e gul'ējušē symtu godu
i vēļ' gul'ēskūt'e. šēi — vaca nauīda.

Stizienes

3.

Tekstā 1. saskatīju dišķanis ie atbilst i.

Tekstā 2. saskatīju ga skayn kopai ņk, ig atbilst ņk, ig

Tekstā 3. saskatīju dišķanis ie atbilst i, garojai u skayci atbilst
ou, eu vai yu.

4. Kā tu domā, dažādie augšzemnieku dialekta teksti atšķiras? Pamato savu viedokli.

Dažādie augšzemnieku dialekta teksti atšķiras pīlīgi visi
tie atšķirīgi. tie atšķiras ar izloksnēm, izemmi un arī
ar rakstību.

5. Uzraksti atbildes uz jautājumiem. Izmanto informācijas ieguvei vai pārbaudei dažādus tiešsaistē pieejamos avotus.

- Vai augšzemnieku dialektu drīkst saukt par latgaliešu rakstu valodu? Kāpēc?

Latgaliešu rakstu valoda iz radusies no augšzemnieku dialekta.
Latgaliešu valoda pieder indoeiropiešu valodu saimes baltu valodu grupai

- Kas ir latgaliešu rakstu valoda? kā latviešu valodas savdabīgs dialekts.

Latgaliešu rakstu valoda iz vēsturiskos latviešu valodas paveids.

Darba lapas *Augšzemnieku dialekts* 5. uzdevuma turpinājums

- Kur var apgūt latgaliešu valodu?

Vislabāk latgale, bet to var apgūt arī augšzemnieku un dažiādas valodu kursos.

- Kā sauc latgaliešu kultūras gada balvu? Kur to pasniedz?

„Boņuks” latgales vēstniecībā “Goes”

- Nosauc, lūdzu, trīs Latvijā populārus latgaliešus, mūzikas grupas. Norādi, ar ko viņi nodarbojas.

➤ Beritoni mūzikas grupa

➤ Kristaps Rosins aktieris, mūziķis

➤ Jānis Smuklis komiķis

- Atrodi mājaslapā (<http://www.lakuga.lv/category/voluda/par-voludu/>) vienu, tavuprāt, interesantu asprātīgo teicienu un divus vārdus, kas piesaistīja uzmanību. Uzraksti un pamato.

➤ Az būbys pīerotu pi gudzeibys natiesi.

Do ris n populārs teiciens un bieži vien te ir patēribe.

➤ Ugoi tik slyni, tik slyni, bet atit setot dīne - nāi kas gļebot.

Man ris teiciens patik, jo atbilst mūsdienu jaunatnei.

➤ Gosti - viesi, arī mūsdienu esmu bieži dzirdējusi vārdu gosti,

tepec dzēljos šo vārdu - myusys - mūs, šo vārdu izvēljos jo tam ir

- Kā Tu domā, kur tiek pētītas izloksnes? Kas un kā tās pēta?

Izloksnes, manuprāt pēta valodnieki. Daudzreiz, ka pētīs to iz
arī speciāla mācība.

i

Darba lapas *Latgaliešu rakstu valoda* 2. uzdevums

Dari lietas, ko nerad citādi nodarītu.
! Šodien aizemirsi elektroierīces - challenge!

30. MARTS
sestdienā

Kalendārs būtu elektronisks. Tajā būtu
vārda dienas un pats varētu ievadīt
svarīgas dienas, kas jāatcerās vai
dzimšanas dienas. Tajā rādītu katras
dienas laikapstākļus. Katrai dienai
būtu savs citāts jeb dienas
uzlabojumam kāds novērojums. Vai
arī katras dienas horoskopi?

Brošūras "Baltu ceļš" pētnieku veikums

Kokneses pilsdrūpas

1. Jo tas ir turu mūsu mājām un visi esam tur bijuši.
2. Šī vieta ir īpaša, jo agrāk šī pils atradās kalnā, bet tad uzcēla Pļaviņu HES un šī pils tika appludināta.

Kizkily skatu tornis

1. Te var apskatīt īpatnējo kaista reģiona ainavu ar ovāliem ezeriem.
2. Isvēlējamies šo, jo tas izskatās ļoti skaisti un interesanti.

Izglītojošā programma "Lietuvas debesu zvaigznāji"

1. Programma iepazīstina ar senajām etnoastromiskajām zināšanām, ar Sauli, Mēnesi un citiem debesu ķermeņiem saistītiem mītiem, teikām un ticējumiem, kā arī ar seno lietuviešu kultūru, saikni ar cilvēku, tā dāvi, likteni un laimi.
2. Isvēlējamies, jo ļoti interesanta arhitektūra, var uzzināt ļoti daudz interesantu lietu.

Dokumentārā lapa

Diplomdarbs „Latviešu valodas paveidu iepazīšanas iespējas 12. klases mācību procesā” izstrādāts LU Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultātē.

Ar savu parakstu apliecinu, ka pētījums veikts patstāvīgi, izmantoti tikai tajā norādītie informācijas avoti un iesniegtā darba elektroniskā kopija atbilst izdrukai.

Autors: _____ Lelde Āre
(paraksts)

Rekomendēju/nerekomendēju darbu aizstāvēšanai

Vadītāja: profesore Dr. Philol. Anna Vulāne _____ . ____ .2019.
(paraksts)

Recenzente: profesore Margarita Gavriļina

Darbs iesniegts LU PPMF ____ . ____ .2019.

Dekāna pilnvarotā persona: studiju metodiķe Inese Ranka, _____
(paraksts)

Darbs aizstāvēts Valsts pārbaudījuma komisijas sēdē

____ . ____ .2019. protokola nr. _____, vērtējums: _____

Komisijas sekretāre: Ilze Stikāne _____
(paraksts)